

De Maghreb-regio

2

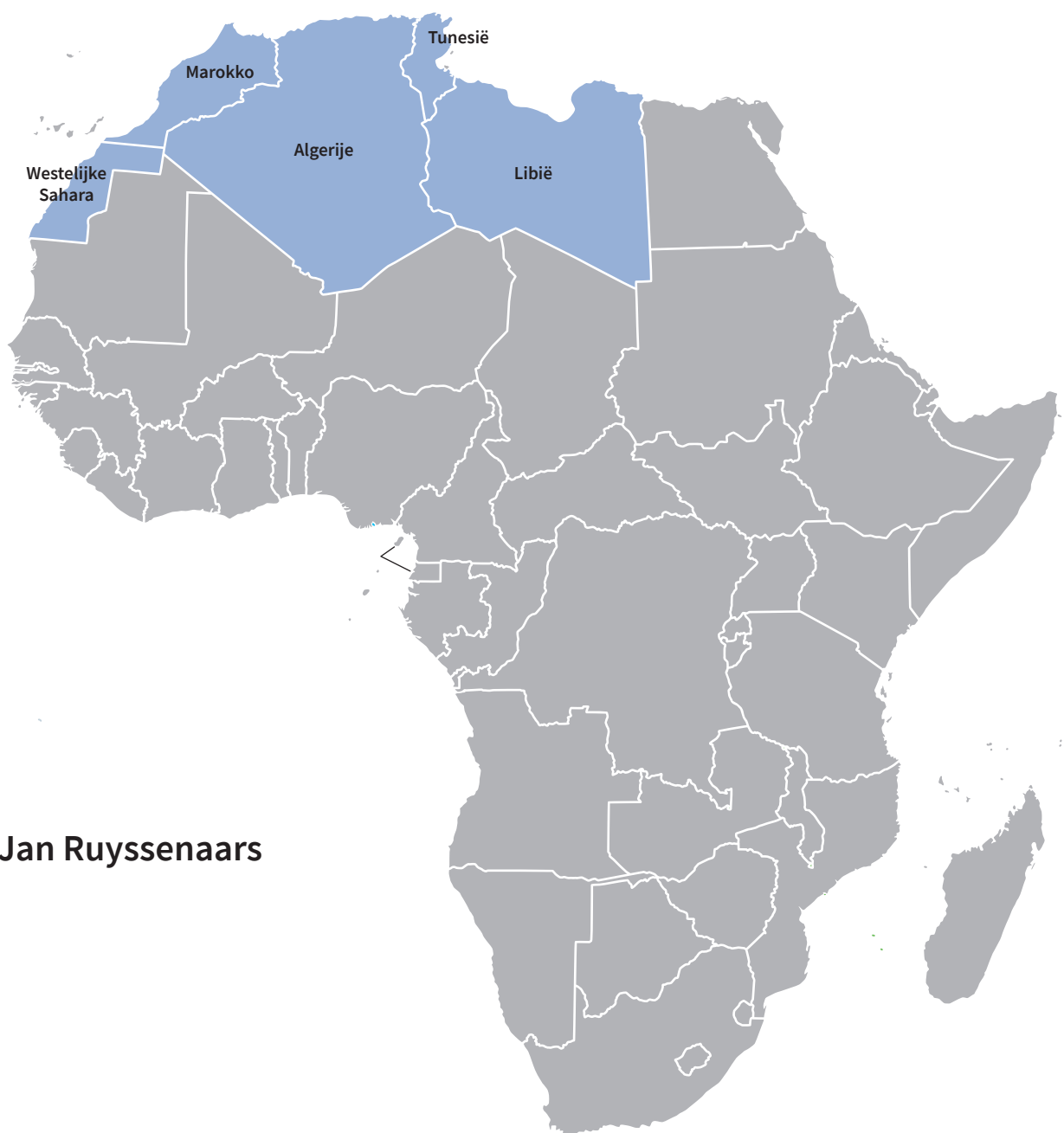
Marokko

Westelijke Sahara

Algerije

Tunesië

Libië

Jan Ruysenaars

De kracht van Afrika: kroniek van een continent in beweging, deel 2

Occasional Publication 50

Gepubliceerd door:
Afrika-Studiecentum Leiden
Postbus 9515
2300 RA Leiden
asc@asc.leidenuniv.nl
www.ascleiden.nl

Ontwerp binnenwerk: Sjoukje Rienks, Amsterdam
Kaart: ©Shutterstock, bewerking Sjoukje Rienks

ISBN: 978-90-5448-199-7

© Jan Ruysenaars, 2024

Inhoud

	Afkortingen	7
1	De prekoloniale geschiedenis van de Maghreb	10
1.1	De vroege volken van de Maghreb-regio	10
1.2	Nieuwe kapers op de kust: de Drie Koningen Veldslag	13
1.3	Crisis in de 16 ^e eeuw in de gebieden buiten Marokko. Opmars van de Ottomaanse Turken	14
1.4	Westerse koloniale inmenging kondigt zich aan	15
2	De koloniale ervaring van de Maghreb-regio	18
2.1	Frankrijk en Italië wilden in de nieuwe koloniën veel kolonisten vestigen	18
2.2	De Eerste Wereldoorlog en opkomend nationalisme	19
2.3	De wereldcrisis van 1930 en de Tweede Wereldoorlog sloegen hard toe in de regio	20
2.4	Zicht op onafhankelijkheid uit dank voor verleende hulp?	21
2.5	Een oorlogsverklaring van de Franse kolonisten. De Algerijnse Revolutie en Bevrijdingsoorlog	23
3	De Maghreb-regio: van de onafhankelijkheid tot het einde van de Koude Oorlog	
3.1	In Marokko werd Rabat de hoofdstad	25
3.2	In Algerije bleef Algiers de hoofdstad	25
3.3	Het voor 95% Arabische Tunesië had Tunis als hoofdstad	25
3.4	In Libië met Tripoli als hoofdstad bleven de geallieerde overwinnaars belangstellend aanwezig	25
A	De strijd om de politieke macht in de Magreb-regio	26
3.5	Marokko: de almacht van koning Hassan II	26
3.6	De 'Jaren van Lood' braken aan voor Marokko	26
3.7	De Westelijke Sahara bleef omstreden	27
3.8	Het koninkrijk Tunesië hield niet lang stand	28
3.9	Krachtmeting tussen fundamentalisme en strenge democratie in Tunesië onder Bourguiba	28

3.10	De opkomst van kolonel Zina El Abadine Ben Ali	29
3.11	De ingebakken wrijving in het Algerijnse leiderschap	30
3.12	De greep naar de macht door het Algerijnse leger	30
3.13	Het onsamenhangende en geopolitiek interessante Libië heeft een moeilijke start	30
3.14	De staatsgreep van Moammar al-Gadaffi en de Bond van Officieren in Libië	31
3.15	De ‘Derde Weg’ van Gadaffi in theorie en praktijk	31
B	Economische en maatschappelijke ontwikkeling	32
3.16	In Marokko ging de grond van de kolonisten niet naar het volk	32
3.17	Landbouwbeleid gebaseerd op een mythe	33
3.18	Het grote Marokkaanse dammenplan	33
3.19	Socialistisch zelfmanagement en decentralisatie in Algerije	33
3.20	Ook in Tunesië begon de overheid buitenlandse bedrijven te nationaliseren	34
3.21	De teleurstellende economische ontwikkeling van Tunesië veroorzaakt onrust	34
3.22	Het olierijke Libië ging gewoon zijn eigen gang	35
4	De Maghreb-regio na het einde van de Koude Oorlog	36
A	De strijd om de politieke macht	36
4.1	Koning Hassan II van Marokko zag nieuwe gevaren	36
4.2	De dood en de opvolging van koning Hassan II door zijn zoon koning Mohammed VI	37
4.3	De strijd tussen moderniteit en feodaliteit onder een nieuwe koning	37
4.4	Een poging tot afrekening met de ‘Jaren van Lood’	38
4.5	Het einde van de ‘alternance’ onder Mohammed VI	38
4.6	Opkomst van fundamentalistische stromingen beïnvloedt de strijd om de macht	39
4.7	Een jobbeleid van geven en nemen	39
4.8	Democratische lente in de regio raakt ook Marokko	39
4.9	Nieuw verzet van de Rif-bevolking	40
4.10	Geen voortgang met betrekking tot de Westelijke Sahara	41
4.11	Algerije worstelt met de radicalere Islam	42
4.12	Burgeroorlog tussen radicale FIS-strijders en de Algerijnse overheid en bevolking	43
4.13	Bouteflika neemt de macht over in Algerije	44
4.14	Abderaziz Belkhadem wordt premier onder de zieke president Bouteflika	45
4.15	De Arabische Lente van 2011 in Algerije	45
4.16	Radicale omslag in Tunesië onder Ben Ali	46
4.17	De dood van Habib Bourguiba	47
4.18	Het regiem wilde persvrijheid noch mensenrechten	47
4.19	President Ben Ali kandideerde voor de vierde keer	47
4.20	Over schijn en werkelijkheid...	48

4.21	Het begin van de Arabische Lente in Tunesië	48
4.22	Ontspanning onder president Marzouki	49
4.23	Aanslagen en chaos vanuit Libië	49
4.24	Ontaarding van de verhouding tussen regering en burgers in Libië	50
4.25	Pogingen tot een meer liberale aanpak	51
4.26	De liberale premier Shukri Ghanem botst met de belangen van de behoudzuchtige volkscomités	51
4.27	Het definitieve einde van de liberale golf	52
4.28	De volkswoede tegen Gadaffi ontwaakt en groeit	52
4.29	Opstand en verzet door binnen- en buitenlandse krachten	53
4.30	Burgeroorlog in Libië en de dood van Gadaffi	53
4.31	Verkiezingen en de vorming van een nieuwe regering in het intens verdeelde Libië	54
4.32	Machtsstrijd tussen krijgsheren en milities	54
4.33	De milities van Khalifa Haftar krijgen overwicht	55
4.34	Intensivering van de gevechten en chaos alom	56
4.35	Tussentijdse evaluatie van de betrekkingen tussen de Maghreblanden	56
4.36	Drie regeringen blijven bij toenemend geweld strijden om de macht in Libië	57
4.37	‘Het Westen’ en de ‘Regering van Nationale Eenheid’	57
B	Economische en maatschappelijke ontwikkeling in de Maghreb-regio vanaf 1989	58
4.38	Marokko herstructureert zijn economie om uit de schuldpositie te komen	58
4.39	Het Groene Plan van koning Hassan II werkt niet voor de kleine boeren	58
4.40	Onder Mohammed VI versnelde de modernisering van de economie	59
4.41	De regering van Mohammed VI bestreed actief de corruptie	59
4.42	Olie en gas helpen Algerije overeind. Maar corruptie en zwak beleid verknoeien veel	60
4.43	Een rem op de liberalisatie en uitverkoop van bedrijven	60
4.44	Tunesië werd onder Ben Ali corrupter en de armen steeds armer	61
4.45	Libië investeert veel ondanks internationale embargo's	62
4.46	Rijke Libiërs door stijgende olieprijs	63
4.47	Nieuwe vrijheden na opheffing van de embargo's	63
4.48	Na de dood van Gadaffi en het uit elkaar vallen van Libië volgde de echte chaos	64
4.49	Libië als nieuw oversteekland voor migranten en vluchtelingen	64
C	De Maghreb-regio en de wereld	65
4.50	Uiteenlopende internationale belangen trekken de Maghreb-regio uit elkaar	65
4.51	Marokkaanse aanspraken op Spaanse enclaves	66
4.52	De Westelijke Sahara blijft problematisch	66
4.53	Grootmachten trekken touw om de olie van Algerije	66
4.54	Steun aan Israël valt slecht bij de Arabische Unie	67

4.55	In 1979 werd Ronald Reagan president van de VS	67
4.56	Libische pogingen sinds 1980 om met Egypte en Syrië een politieke unie te vormen, strandden	68
4.57	Het westen zag de ontwikkeling met argusogen aan	68
4.58	Begin 1986 legde de VS Libië een economisch embargo op	68
4.59	Libië wordt beschuldigd van bomaanslagen op Westerse vliegtuigen	68
4.60	Hier speelde een conflict over de hiërarchie tussen twee VN-organen	69
4.61	In 1998 berichtte het Libische blad 'La Magazine' over een aidsepidemie	70
4.62	In 1999 bestond de 'Libische Revolutie' dertig jaar	70
4.63	Een lading raketkoppen op weg naar Libië?	70
4.64	Oprichting van de 'Afrikaanse Unie' in het jaar 2000	71
4.65	Libië maakt nieuwe vrienden in Afrika	71
4.66	In september 2001 stelde Gadaffi een ultimatum aan de VS	71
4.67	Begin 2005 bezocht de Franse premier Jean-Pierre Raffarin Tunesië	72
4.68	Gadaffi was zeer kritisch over de toenadering tussen Egypte en Israël	73
4.69	In 2008 barstte in de hele wereld een banken- en kredietcrisis uit	73
4.70	Op 1 september 2009 zou Libië de 40 ^e verjaardag van de Revolutie vieren	73
D	Terrorisme in de Maghreb-regio	74
4.71	Na de aanslagen van 11 september 2001 begon wereldwijd de strijd tegen het terrorisme	74
4.72	In september 2006 fuseerden GSPC en Al Qaeda tot AQIM, de 'Al Qaeda in de Islamitische Maghreb'	74
4.73	Op de Algerijnse burgeroorlog volgde al gauw guerrilla-terrorisme	75
4.74	De terroristische netwerken werden internationaler, de aanpak ook	75
4.75	AQIM werd geleid door Abdelmalek Droukdel, alias Abou Mussab Ouadoud	76
4.76	De Sahara-landen besloten tot een gezamenlijk militair commando voor de bestrijding van terrorisme in hun regio	76
4.77	Het einde van terroristenleider Mokhtar Belmokhtar?	76
4.78	Na Gadaffi's gewelddadige dood trokken Toearegstrijders zich boos en teleurgesteld terug	77
4.79	De Maghreb, het gebied van de Nijl tot de Atlantische Oceaan, van de Sahara tot de Middellandse Zee, was nooit rustig	77

Lijst van afkortingen

ACHPR	African Commission on Human and People's Rights
ADB	African Development Bank
ADEMA	Alliance Démocratie Mali
ADF-ADR	Alliance pour la Démocratie et la Fédération-African Democratic Rally
AMD	Alliance pour une Mauritanie démocratique
AMF	Alliance Mauritanien des Femmes
ANL	Armée Nationale de Libération (Algerije)
ANR	Armée Nationale de Résistance (Tsjaad)
APRC	Alliance for Patriotic Reorientation and Construction
AREVA	Compagnie de Uranium Français
ATNMC	Alliance touareg du Nord-Mali pour le changement
AQIM	Al-Qaida au Maghreb islamique
AU	African Union
AZG	Artsen Zonder Grenzen
BNP	Bruto Nationaal Product
BTW	Belasting op Toegevoegde Waarde
CAR	Centraal-Afrikaanse Republiek
CDP	Congrès pour Démocratie et Progrès
CFA	Franc des Colonies Françaises d'Afrique
CIA	Central Intelligence Agency (VS)
CMLN	Comité Militaire de Libération Nationale
CNDR	Comité National de la Défense Révolution
CNL	Conseil National de Libération
CNPP-PSD	Convention Nationale des Patriotes Progressistes-Parti Social Démocratique
CTSP	Comité de Transition pour le Salut du Peuple
DIS	Détachement Intégré de Sécurité
ECOWAS	Communauté Economique des Pays de l'Afrique de l'Ouest
EU	Europese Unie
EUFOR	European Union Force
FAN	Forces Armées du Nord (Tsjaad)
FAO	Food and Agriculture Organization
FAP	Force Armée du Peuple
FARF	Forces Armées pour Une République Federale (Tsjaad)
FAT	Forces Armées Tchadiennes
FDU	Forum de la Démocratie et de l'Unité
FESPACO	Festival Panafricain du Cinéma et de la télévision de Ouagadougou
FIDH	Fédération Internationale des Droits de l'Homme
FNR	Front National Rénouvé (Tsjaad)
FROLINAT	Front de Libération Nationale du Tchad

FPN	Front Patriotique de Niger
FPRN	Front Patriotique Révolutionnaire de Niger
FUCD	Front Unifié du Combat Défensif
GIA	Groupe Islamique Armé (Algerije)
GPAP	Groupement des Paysans et Administrations Régionales
GSPC	Groupe Salafiste pour la Prédication et le Combat
GUPTUN	Gouvernement Provisoire Temporaire d'Unité Nationale (Tsjaad)
IMF	Internationaal Monetair Fonds
MDJT	Mouvement pour Démocratie et Justice de Tchad
MFDC	Mouvement des Forces Démocratique de Casamance
MFUA	Les Mouvements et Fronts Unifiés de l'Azawad
MIFERMA	Italiaans-Duits Concern van IJzermijnen en -productie
MINURCAT	The United Nations Mission in the Central African Republic and Chad
MINUSMA	United Nations Multidimensional Integrated Stabilizations Mission in Mali
MJN	Mouvement de Justice de Niger
MLN	Movimiento de Liberación Nacional
MNSD	Mouvement National pour la Société du Développement (Niger)
MSND	Mouvement d'une Nation Sociale en Développement (Niger)
NGO	Niet-Gouvernementele Organisatie
OAE	Organisatie voor Afrikaanse Eenheid
OCAM	Organization Commune Africaine et Malgache
OCRS	Organisation Commune des Régions Sahariennes
ODP/MT	Organisation pour la Démocratie Populaire/Mouvement des Travailleurs
OMVG	Organisation pour la Mise en Valeur du fleuve Gambie
PAI	Parti Africain de Indépendance et du travail Africaine (Mali)
PDP-SP	Parti pour Démocratie et Progrès-Parti Socialiste
PDS	Partie Démocratique de Sénégal
PPM	Parti du Peuple Mauritanain
PPN	Parti Progressive Nigérien
PPP	Parti Populaire Progressive (Gambia)
PPT	Parti Progressive de Tchad
PRSD	Parti Republicain Social-Démocratique
PSS	Parti Socialiste du Sénégal
RDA	Rassemblement Démocratique Africain
SAP	Structural Adaptation Program
SDRP	Stratégie de Développement accéléré et de Réduction de la Pauvreté
UDP	Parti Démocratique Unifié (Mali)
UDV	Union Démocratique de Volta
UNDP	United Nations Development Program
UNESCO	United Nations Educational and Scientific Organization
UNHCR	United Nations High Commission for Refugees
UNICEF	United Nations International Children and Education Fund
UNITA	União Nacional para a Independência Total de Angola

WFP	World Food Programme
WTO	World Trade Organisation
WWF	World Wildlife Fund
VN	Verenigde Naties
VS	Verenigde Staten van Amerika
UDV	Union Démocratique Voltaïque
UNDP	United Nations Development Programme
UNODC	United Nations Office on Drugs and Crime
US-RDA	Union Soudanaise-Rassemblement Démocratique Africain

‘*Maghreb*’ was de naam voor de westelijke kalifaten van de Islam; het gebied waar gezien vanaf de Nijl de zon in het westen ondergaat. Heel lang was Caïro het centrum van de kalifaten van oost en west; het punt van waaruit de Islam de wereld overzag. De Maghreb-regio grenst in het westen aan Mauritanië, in het oosten aan Egypte. De regio heeft aan de noordkant de kusten van de Atlantische Oceaan en de Middellandse Zee, aan de zuidkant de grote Saharawoestijn die de regio scheidt van de Sahel-regio.

1 De prekoloniale geschiedenis van de Maghreb

1.1 De vroege volken van de Maghreb-regio

Ruim 3.000 jaar geleden stak het Imazighen-volk vanuit Jemen via de Rode Zee naar Afrika over. Zij brachten het oude Himjaritische schrift met zich mee en ontwikkelden dat tot hun eigen Tifinagh-schrift. Namen van families en dorpen in de Maghreb zijn daar nog steeds echo's van. Griekse, Egyptische, Phoenicische en Romeinse historici beschreven dit volk.

De Grieken noemden uitheemse volken ‘Barbari’ – brabbelaars.¹ De Romeinen namen die gewoonte over. Herodotus, Polybios en Ptolemeus wijdden teksten aan deze Berbers die zich in hun waarneming heftig tegen elke kolonisatie verzetten. Tussen de Nijl en de Atlantische Oceaan ontstonden grote rijken van Libiërs, Numidiërs en Mauren. In 1127 v.C. voerden die oorlog tegen de Egyptische Farao Ramses III, waarna Libische Imazighen gedurende enkele eeuwen Egypte bestuurden. Het volk vestigde zich in het Nijldal, leverde soldaten voor de Egyptische legers en vermengde zich er met de bewoners. Na honderden jaren vreedzame co-existentie vochten zij in 396 v.C. een oorlog tegen Carthago.

De Romeinen gebruikten de Imazighen ook in hún strijd tegen Carthago: ‘Het waren Numidische zwaarden die het pleit beslechtten bij de slag van Cannae’, schreef de historicus Polybios (200-120 v.C.).² Het was de Tweede Punische Oorlog. Hannibal de Carthagenzer trok via de Alpen naar Rome. Eind 5^e eeuw veroverden Byzantijnen de Maghreb; zij namen de term Berbers over van de Romeinen. In de 7^e eeuw noemden ook de Arabieren hen Barbar. Tot voor kort noemden de Europeanen het hele gebied nog ‘het land van Barbarije’. Zelf geven die ‘Barbaren’ de voorkeur aan hun eigen term Imazighen. Varianten van hun oude taal worden nog gesproken door Toearegs en Imazighen in de Maghreb en de Sahara en ook op de Canarische

1 Mijn bron is vooral de diepgaande studie van professor Mohammed Chafik, in het Nederlands uitgegeven onder de titel *Imazighen, De Berbers en hun geschiedenis*, 2004. Deze uitgave is gebaseerd op zijn *Lamha'an thalaatha wa thalaathien qarnan min tariekh al-Imazaghiyin* van 1989. De Nederlandse uitgave is geactualiseerd en voorzien van een extra laatste hoofdstuk. Herodotus, Polybios en Ptolemeus wijdden teksten aan de Imazighen.

2 De eigentijdse waarnemer en historicus Polybios (ca. 200-120 v.C.). Het was tijdens de Tweede Punische oorlog, toen de Carthagenzer Hannibal in Appulië optrok tegen Rome. Cannae lag in Appulië, Puglia, Zuid Italië.

Eilanden. Rond 630 v.C. koloniseerden Grieken de kustgebieden en binnenlanden van het Bar-ka-gebied aan de zuidelijke grens tussen Libië en Algerije, waartegen de Imazighen zich verzetten. De Grieken vestigden vijf steden, waarvan Cyrenaëa en Berenice in de oostelijke provincie Cyrenaïca van Libië nog bestaan.

In het oostelijke deel van Libië ligt het land Cyrenaïca, de voormalig Griekse kolonie, met Al Bayda als hoofdstad. Cyrenaïca, met de Djebel Akhdar, het ‘Groene Gebergte’, heeft een prettig klimaat met grazige weiden en goede akkers. Het ligt 1.000 kilometer van Tripoli en maar 300 van Kreta, en was altijd meer op Europa en het Midden-Oosten gericht dan op Tripoli en de Maghreb. Vanaf de dagen van de Farao’s tot het einde van de Tweede Wereldoorlog werd het als een land op zich beschouwd. Herodotus bezocht rond 460 v.C. de Griekse kolonisten in de Djebel Akhdar en de hoofdstad Cyrène, vlak voordat Cyrenaïca een eigenstandige republiek werd. De mensen in deze regio hielden er een eigenzinnige, nonconformistische levenshouding aan over. De Libische steden Al Bayda (Beida), Soussa en Benghazi liggen aan de kust van Cyrenaïca. Het lichtgekleurde volk van Soussa, het oude Appolonia, claimt rechtstreekse afstamming van Grieken.

Gewoonlijk sloten de Imazighen allianties met hun kolonisatoren om blijvende bezetting te voorkomen, en ze vervolgens van binnenuit te bevechten. Om zich van Rome te bevrijden, verbonden zij zich met de in 429 nC uit Spanje overgestoken Vandalen die zij in hun volk opnamen. Ook de Arabische verovering van de Maghreb ging niet vanzelf. Arabieren probeerden eeuwenlang de Imazighen te Arabiseren en te Islamiseren. Op de lange duur en met veel moeite slaagden zij daar gedeeltelijk in. De Imazighen verzetten zich hevig tegen deze door hen niet gewenste indringers. Dat werden ruim 100 jaren oorlog, vanaf de eerste invallen na de Dood van de Profeet in 632 tot de beslissende veldslagen bij Asjraaf en Bagdoera in 741. De Maghreb werd toen een autonome regio binnen het Grote Arabische Rijk. Het volk wilde vrijheid, maar het Arabische gezag berustte op onderwerping. Waar politiek, cultureel en militair verzet mislukte, volgde culturele aanpassing met stagnatie van eigen taal en cultuur. In fasen gingen de Imazighen-cultuur en -godsdienst op in die van de Islam. Pas vijf eeuwen na de eerste Islamitische veroveringen begon de versmelting zich af te tekenen. Daarna brachten Imazighen hun troepen³ als zendelingen de Islam verder tot diep in noordwest Afrika. Zij bekeerden Afrikanen tot in het dal van de Senegal-rivier. Daar gebruikt men nog steeds Imazighen-namen voor de dagelijkse gebeden. De Imazighen-beleving van de Islam sloot goed aan bij die van lokale religieuze leiders die vanuit hun diepgewortelde neiging tot bespiegeling aanmoedigden tot Soefistisch mysticisme.

Zo kwam er in de Sahel-landen de ‘Tidjaniyya’-richting en het daaraan verbonden Islam-Soefisme. Later ontstond in Oost-Afrika de vergelijkbare, concurrerende ‘Qadiriyya’-orde die zich verspreidde van Oromya in Ethiopië via Soedan tot in Maniema in Oost-Congo. Beide waren Soefi-ordes met zwerfende derwisjen en maraboets. Bij hen waren mensen, dieren, rot-

3 Ik gebruik in deze teksten vaak de term *Imazighen*, waar eigenlijk bijvoeglijk of bijwoordelijk *Amazight* en *Tamazight* gebruikt zouden moeten worden. Ik heb het versimpeld om het voor de lezer niet te verwarrend te maken.

sen en winden beziel met de godheid van de enige god Allah. De voorouders, duivels en djinni's speelden er belangrijke rollen. Daar bloeiden Soefi-gemeenschappen van de Maliki en de Djazulieten. De inspiratie was volks en pre-islamitisch, gecombineerd met vroeg-islamitische en traditioneel-Afrikaanse ideeën.⁴ Inzicht in dit mengsel van Afrikaans, pre-islamitisch en vroeg-islamitisch is nodig voor wie de samenlevingen in de Maghreb en de Sahel, en hun plaats en rol in Afrika wil begrijpen.

Vermenging van Imazighen en Arabische Bedoeïenenvolken varieerde van plaats tot plaats. Almoraviden en Almohaden onderwierpen de Imazighen-Tamsaclans van de kustvlakten en sloegen ze uiteen. Almoraviden waren geïslamiseerde Imazighen die vanuit hun hoofdstad Marrakesh in 1070 hun rijk vestigden dat liep van de oude koninkrijken Mauritanië, Ghana en Mali tot aan de Pyreneeën in Europa.⁵ In 1146 veroverde een nieuwe dynastie van de Almohaden Marrakesh. In 1157 versloegen zij ook de binnenvallende Noormannen. De Almohaden brachten de verfijnde Islamitische kunst en architectuur naar Spanje. Hun rijk eindigde in 1269 na langdurige oorlogen tegen de Spaanse vorsten van Navarra, Castilië en Aragón.⁶

Het leger van de 'Makhzenan', de centrale overheid van de verspreide Imazighen-groepen, trok van gebied naar gebied. De Makhzenan werd roulerend samengesteld uit en bestuurd door één van de Imazighen-dynastieën die zich later ontwikkelden tot met de Almohaden vervlochten rijken van de Mariniden (Marokko), de Zayyaniden (Tlemcen, Algerije), de Abd-al-Wadid (Ifriqiya, Libië) en de Hafsiden (Tunesië). Die koninklijke dynastieën vestigden steden in de Maghreb die al in de 11e en 12^e eeuw bekend waren. Daar woonden ambtenaren, handelaren, soldaten, priesters, onderwijzers en andere burgers. In de steden kwamen kastelen, kazernes, moskeeën, bibliotheken, badhuizen, markten, ateliers van wevers, timmerlieden, architecten en huizenbouwers. Ook bouwden zij Koranscholen – 'madrassas' – en universiteiten. Er woonden Imazighen, Arabieren, Spanjaarden, Noormannen, uit Europa verdreven Joden, handelaren uit noord-Europa en 'renegaten'; in de Maghreb achtergebleven, tot de islam bekeerde Spaanse huursoldaten.

Nieuw binnengekomen Arabische Bedoeïenenvolken vestigden zich op de vlakten tussen de berghellingen en rond de passen van Marokko, bij de steden Fez en Marrakesh. Zij verwoestten veel en brachten anarchie en honger in de regio. Andere bedoeïenengroepen streken neer in de woestijn van de westelijke Maghreb, bij de steden Tlemcen en Agadir; weer andere in Mauritanië, waar zij zich voegden bij overblijvers van Imazighen-Zanaga-groepen. Na de laatste invasies van de Banu Sulaym-bedoeïenen in de 12^e en 13^e eeuw werd de verbinding van de Maghreb met de kalifaten van Soedan, Egypte en het oosten verbroken. De landbouwende Maghreb-sa-

4 Zie de verwijzingen in Ibrahim al-Koni: *Bloedende Steen*, een roman uitgegeven door Van Gennip/Novib, 1970, op pp 100-103. Oorspronkelijke titel: *Nazief al-hajar*, 1990. In dit boek vindt de metamorfose plaats van mens in totumdier moeflon, in totumdier gazelle en in totumdier varaan. Ook wordt de oude godsdienst van vóór de islam erin in al zijn macht beschreven. Het relief van de gesluierde priester en de heilige moeflon in de Zuid-Libische Massaak Mallat, Tassili N'Ajjer op de grens met Algerije, biedt een stevige basis voor dit verhaal.

5 Almoraviden waren oorspronkelijk Imazighen van de Senhaja-tak, oftewel Tamasheeq.

6 UNESCO. General History of Africa, deel IV, de hoofdstukken 2 tot en met 5.

menlevingen werden verdrongen naar de noordelijke en westelijke kusten van de Middellandse Zee en Arabische Bedoeïenen bezetten vooral de zuidelijke en oostelijke Atlasgordel.

In de Maghreb verschilden temperatuur, droogte en vruchtbaarheid van gebied tot gebied, van periode tot periode. Achter de drie ketens van de Atlas lagen woestijnachtige, desolate vlaktes die regelmatig getroffen werden door droogte en honger en dwongen tot nomadisch zwerven. De nomadische clancultuur raakte meer verankerd en kwam verder af te staan van de cultuur van de sedentaire boeren en de steden. Voor nomaden zijn de kuddes het gezamenlijke kapitaal en graasgronden met verspreide bronnen in wisselende seizoenen de levensvoorwaarden. Om te overleven ontwikkelden zij specifieke eigenschappen. Zij zijn ascetisch en wijzen luxe af. Zij houden vast aan het principe van gelijkheid tussen leden van de clans en de clans onderling. Zij kennen grote waarde toe aan gedragscodes. Zij hechten aan het door bloedverwantschap versterken van banden, en zij waarderen en koesteren het respect tussen mannen en vrouwen. Gedeeld en wisselend leiderschap en democratische volksraden horen er bij, evenals goed getrainde gevechtsgroepen. Met die cultuur kunnen zij in goede harmonie hun gedeelde belangen verdedigen en waarborgen. Dit waren de democratische wortels van de Imazighen-gemeenschappen en hun vermogen om aan externe machthebbers en andere bedreigingen het hoofd te bieden. Bestuurders noemen de Imazighen, de van hen afstammende Toearegs en de later gekomen nomadische Bedoeïenen daarom ‘koppig’ en ‘anarchistisch’.

1.2 Nieuwe kapers op de kust: de Drie Koningen Veldslag

In de 14^e eeuw brachten Europeanen de pest mee die veel slachtoffers maakte en gemeenschappen ontwrichtte. De ziekte kwam en ging, soms met 100 jaar onderbreking.⁷ In de 15e eeuw verhevigden Spanje en Portugal hun aanvallen op de regio. In de 16e eeuw vestigden Turken zich er na hun verovering van Tunis, Fez, Algiers en Tlemcen. In augustus 1578 vond bij Wadi al-Magazin bij Meknès de ‘Drie Koningen Veldslag’ plaats. De koningen van Spanje en Portugal vochten toen met gemengde troepen uit Europa tegen het leger van Ahmad al-Mansur van Marokko. Voor de Turken en Maghrebijnen was dit een nieuwe aanvalsoorlog van christenen op de islam. Bij deze slag vielen duizenden doden en alle overlevende christenen werden gevangen genomen. Spanje en Portugal verloren definitief hun invloed in de wereld van de islam en het Ottomaans-Turkse rijk werd sterker in de Maghreb. De winnaar Al-Mansur werd uitgeroepen tot Sultan van Marokko. Uit diep respect trokken de Turken zich uit zijn land terug.⁸ Al-Mansur werd rijk van de losgeldende die hij liet betalen voor adellijke Europese krijgsgevangenen.

Zijn opvolger Sultan Mawlay Ismail heroverde de steden Arzila, Larache, Tanger en de haven van Al Mahhdyiah op Portugal en Engeland. Hij vestigde garnizoenen in Fez en Meknès. Na zijn dood in 1727 nam Sultan Sidi Mohammed III het roer over. Hij was geen veroveraar, maar een bouwer, diplomaat en hervormer. Hij verwierp Soefisme en Maraboetisme en koos voor de ‘zui-

⁷ Dat inspireerde Albert Camus die in 1947 *La Peste* schreef, zijn roman die in Oran speelt, met de Pest in de hoofdrol.

⁸ UNESCO. General History of Africa, deel V, hoofdstuk 8.

vere Islam van de Profeet Mohamed'. Daardoor ontwikkelde Marokko zich anders dan de overige Maghreb-landen. Met hem begon de theocratische Alawitische Dynastie. Hij stierf in 1767.

1.3 Crisis in de 16e eeuw in de gebieden buiten Marokko. Opmars van de Ottomaanse Turken

Droogte en de oprukkende woestijn brachten honger en dwongen tot volksverhuizingen. Karavaanroutes door de woestijn verlegden zich naar Egypte en de Nijl. Het wegvallen van belastbare handel bracht verval voor Tunis en Tripoli; een crisis die de hele Arabische Maghrebwereld raakte.

De nomadische volken leefden op hun manier voort. Spanjaarden probeerden steden en havens te veroveren en slaagden daar soms in. Dit lokte tegenaanvallen uit van de Ottomanen uit Istanbul. Met hun goed bewapende Janitsaren (in het Turks 'Yeniçeri') stootten die in de tweede helft van de 16e eeuw tot diep in Algerije door. Zij bevochten Spanjaarden en lokale heersers. In 1574 was hun verovering van de centrale en oostelijke Maghreb rond. De Turken verdreven de Spanjaarden en maakten het gebied tot provincie van hun Ottomaanse Rijk. Met uitzondering van Marokko en Mauritanië verdeelden zij de provincie in drie districten, elk met een Turkse regent en een garnizoen om over het veroverde land en de daarin levende volken te heersen. Zij inden belasting, ronselden soldaten en voerden een indirecte bestuursvorm in: veel administratieve en beheerstaken werden aan lokale leiders overgelaten. Nieuwe wapens en andere aspecten van modern leven, zoals het gebruik van Middellandse Zee geld, kwamen de Maghreb binnen. Istanbul benoemde een gouverneur voor de Maghreb-provincie, de 'pasja'. Die verloor snel zijn macht aan de militaire commandant, de 'dey'. Maar deze werd opzij geschoven door de hoogste ambtenaar, de 'bey'. De Sultan in Istanbul verhief deze sterke man toen uit respect tot pasja, dey en bey tegelijk.

In 1705 stichtte pasja-dey-bey Hussein ibn Ali zijn Husseinitische Dynastie die vanuit Tunis 250 jaar lang de Maghreb (behalve Marokko en Mauritanië) regeerde. Met een eigen vlag, leger, ambtenarij en belastingsysteem werd deze Husseinitische Maghreb in feite door de Sultan in Istanbul gedoogd als onafhankelijke vazalstaat van het Ottomaanse Rijk. De bevolking in de steden en dorpen voelde zich veilig onder de Turken die immers de bedreiging en het geweld van de Iberische christenen hadden afgewend. Dat gold vooral voor de Arabische gemeenschappen, want de Imazighen moesten ook van deze heersers niets hebben. Zij trokken zich terug in de Aurès, de Djebel Nafusa en Groot Kabilië in het centrum en het oosten, en in de gebergten van de Atlas en de Rif in het westen. Wel verhuurden zij zich aan de Turken als soldaten en ruiters. Ook trokken zij als autonome vrije mensen naar gebieden onder Turkse controle voor handel en seizoensarbeid.

Er kwam rust en orde in de regio en daarmee welvaart. Meer tarwe werd verbouwd en er was genoeg graan, vlees, groente en fruit om de steden te voeden. De 17e en 18e eeuw werden een stabiele gouden periode met veel architectuur en kunst. Daaraan droegen de tussen 1496 en

1609 uit Spanje en Portugal verdreven Mauren⁹ en Sefardische Joden aanzienlijk bij. Handel werd gestimuleerd en kwam tot bloei. Godsdienst en wetenschap kregen ruimte en tijd om zich te ontwikkelen. Er ontstond een nieuwe bevoorrechte elite van ambtenaren en bestuurders, vooral bestaand uit Turken en Renegaten. Sporadische opstanden werden neergeslagen. In die tijd van consolidatie en welstand vermengde de Turkse elite zich met de leidende nationale families. Maar eind 18^e eeuw was deze gouden periode voorbij. Tussen 1770 en 1800 kwam er na jaren van hongersnood en pest veel onrust en beweging. In Kabilia stonden lokale Imazighen op tegen de willekeur en belastingen van de Janitsaren. Ooit waren de Janitsaren een keurkorps van de Ottomanen, maar toen waren zij gedegenereerd, hinderlijk en nutteloos geworden. De vazalvorsten in Tripoli, Tunis en Algiers maakten zich los van het inmiddels verzwakte Istanbul.

1.4 Westerse koloniale inmenging kondigt zich aan

Engelse en Franse geldschietters hielpen de Ottomanen om zich te handhaven. Hun consuls bemoeiden zich intensief met de gang van zaken in de Maghreb. De Ottomanen probeerden uit alle macht om hun gezagsgebied vanuit Tripoli te consolideren. Bey Yusuf Karamanli van Tripoli deed dat tamelijk goed. In 1835 stuurde de Sultan troepen om Tripoli te beschermen. Istanbul bestuurdde nog enige tijd de stad met omgeving. De Sultan sloot een contract af met de Karamanli-dynastie die het westelijk deel van Libië weer tot Turkse provincie maakte en Tunis terugveroverde.

Voor het eerst meldden zich toen Amerikaanse handelsschepen aan de kusten. Samen met Engelsen en Fransen probeerden die Karamanli's gezag te ondermijnen en zijn controle op de karavaan-handel door de Sahara af te snijden. De westerse machten vielen de karavaanhandel aan, zowel vanuit het noorden als het zuiden (Senegal, Frans West-Afrika). Het was hun bedoeling om die te vernietigen en zo Frankrijk in de regio een handels- en transportmonopolie te geven. Zij blokkeerden havens en stelden harde handelsvoorwaarden. Nog bijna 80 jaar – de duur van vier generaties – bleef de Turkse manier van regeren gemeengoed in het door de Karamanli's gecontroleerde gebied van Tunesië en West-Libië. Tunesië, het land rond het oude Carthago, werd zodoende Turkser en meer ontwikkeld dan de buurlanden. Het lag gunstig, had een aangenaam klimaat en was voor de koloniale machten een gebied waar zij om wilden vechten. Het Ottomaanse Rijk was in verval, dus wie hield ze tegen?

Zo was de politieke, economische en sociale kaart van de Maghreb toen het gebied in de 19^e eeuw stapsgewijs in de greep kwam van Europese kolonisatoren. De regio kende in de prekoloniale en vroeg-koloniale periode al meer culturele, commerciële en politieke uitwisselingen met Europa, de Arabische en de Turkse wereld dan met de rest van Afrika. Toch hadden de invloeden die er met het overige Afrika over en weer waren, wel degelijk blijvende invloed.

⁹ *Mauren* waren in Spaans taalgebruik uit die tijd zowel Marokkanen als zwarten als niet-Europese moslims. In Nederland maakten wij daar *Moren* van.

Het koloniseren van de Maghreb duurde 100 jaar. Het verzet werd fel en de oorlogen duurden lang. In 1830 zette Frankrijk de Ottomaanse gouverneur van Algerije buiten spel. In Libië vocht vanaf 1837 de moslim broederschap van Muhammad al-Sanussi – met afdelingen in Egypte en Tunesië – tegen de Turken. In Tunesië hadden zich onder de Turken al 15.000 Italianen, Fransen, Malthezen en Sefardische Joden gevestigd. Italië en Frankrijk concurreerden om een greep op de Maghreb te krijgen. De eerste zet was aan Frankrijk. Dat bezette Algiers en omgeving om van daar uit grotere gebieden te koloniseren. Zonder verzet van lokale volken gebeurde dat niet. In 1832 versloeg het leger van Abd al-Kadir de Fransen bij Oran en in 1835 bij Macda. Maar in 1840 zond Frankrijk 115.000 extra soldaten en de veroveringsoorlog werd intensiever. De Sultan van Marokko probeerde de Algerijnen nog te helpen, maar die werd verslagen, waarna Abd al Kadir naar Damascus werd verbannen. Nog was het niet gedaan, want in 1857 rebelleerden de Kabyllische Imazighen. De wrede Franse onderdrukking leidde daar tot de ‘Grote Opstand’ onder Al-Mokhran die tot 1871 duurde. In 1872 controleerde Frankrijk pas 10% van de 2,45 miljoen Algerijnen. In de woestijn hield het verzet van Toearegs, Imazighen en Bedoeïenen nooit op.

Tunesië kwam op de agenda van de ‘Oosterse Kwestie’ van de Conferentie van Berlijn van 1878 waar Europa de resten van het Ottomaanse Rijk verdeelde. De Krimoorlog was achter de rug, in Egypte liep de Frans-Engelse rivaliteit hoog op. Ook Engeland en Italië wilden Tunesië hebben. Frankrijk kreeg Tunesië, Cyprus was voor Engeland, en Italië kreeg niets. Het Franse leger marcheerde in 1881 met 35.000 soldaten vanuit Algerije binnen, zette in Tunis de bey af en vestigde een protectoraat. Er braken opstanden uit, dus ging Frankrijk over tot ‘pacificatie’ met veel militair geweld tegen een slecht bewapende bevolking. Het bezettingsleger bleef op zijn hoede en zag zich gedwongen represailles te nemen tegen de hit-and-run acties van guerrillagroepen. Om die onder de duim te houden stationeerde Frankrijk het Vreemdelingenlegioen in de zuidelijke woestijn.

Marokko bleef dankzij behoedzame diplomatie nog zelfstandig onder eigen sultans. Maar in 1900 bezetten Franse troepen toch de strategisch belangrijke Oase van Touat. In 1907 veroverde generaal Hubert Liautey de steden Casablanca en Oujda en de Vlakte van Chaouia. In 1912 werd met Engeland en Spanje afgesproken dat Frankrijk Marokko mocht hebben, behalve de Rif-regio met Ceuta en Melilla en het Ifni-gebied in West-Sahara, die Spaans bleven. De Marokkanen gaven zich nog steeds niet gewonnen. In de slag bij Smara drongen Imazighen-strijders het Franse leger terug. Hun gebieden werden vrijplaatsen voor nieuwe opstandelingen van waaruit de fameuze Imazighen-opstand van Emir Mohammed Abd el-Krim el-Khattabi ontstond. De emir proclameerde de Confederatie van de Volken van de Rif en zweepte ook andere volken op. In september 1921 riep hij de Rif-Republiek uit met Targuist als hoofdstad. Onder maarschalk Philippe Pétain, de held van de Eerste Wereldoorlog, vochten 40 Franse bataljons samen met Spanjaarden, gebruik makend van de meest moderne wapens. Zij veroverden de Ourrha Vallei, de graanschuur van de Rif. Pas in 1926 werd El-Khattabi na vijf jaar hevige oorlog verslagen en naar Réunion verbannen. Hij vluchtte naar Egypte waar hij in 1963 overleed.

In de Westelijke Sahara deden de Spanjaarden niets. Dat was een schuilplaats voor rebellen uit Algerije, Mauritanië en Marokko en een boevennest van kapers, smokkelaars en rovers. Frankrijk drong aan, maar Spanje bewoog niet. In Libië versloegen de Italianen in 1911 de Turken aan de kust. Zij bezetten de havenplaatsen en namen het land over. Tripoli en Homs (Al-Khums) waren in de Eerste Wereldoorlog belangrijk, maar het binnenland bleef onbereikbaar. Na 1918 probeerde Italië het met veel geweld. Maar het verzet was koppig, goed georganiseerd en bewapend. Sidi Omar al-Mukhtar leidde dat verzet twintig jaar lang. Het inmiddels fascistische Italië zette de beste troepen, tanks en de luchtmacht in. In 1931 kregen zij Sidi Omar te pakken en zij executeerden hem ter plekke. Pas in 1939 controleerde Italië Libië formeel, maar toen begon de Tweede Wereldoorlog en kwam er van de kolonisatie niets meer terecht.

De Maghreb-regio heeft door de ligging vlakbij Europa en het Midden-Oosten altijd invasies gekend. De nabijheid, de vruchtbare gronden, de handelsmogelijkheden en het overwegend mediterrane klimaat maakte de gebieden begeerlijk voor kolonisten: van oude Grieken, Romeinen, Vandalen en Carthagenzers via Arabieren door de twee grote Jihads en Arabische Bedoeïenen, tot moderne Ottomanen, Fransen, Italianen en Spanjaarden. Er waren daarom altijd veel veldslagen. Er vond veel vermenging plaats met lokale volken. Contacten met 'zwart Afrika bezuiden de Sahara' beperkten zich tot handelskaravanen en slavenjachten en -handel. De Middeleeuwse rijken van de Almoraviden en Almohaden van het Kalifaat van Caïro waren indrukwekkend en reikten tot in Europa. Politiek-sociaal ontstond het onderscheid tussen zuivere Arabieren die in steden woonden, landbouw en handel bedreven en bestuurders werden, en de nomadische Imazighen, Toearegs en Bedoeïenen. Inmenging van Ottomaanse Turken, Fransen, Italianen en Spanjaarden leidde al vanaf het begin van de 19^e eeuw tot kolonisatiepogingen waartegen vooral de Imazighen veel weerstand boden. Maar honderd jaar later waren toch alle Maghreb-streken verdeeld tussen de koloniserende machten.

2 De koloniale ervaring van de Maghreb-regio

Kolonisatie betekende het opknippen van de open regio in afzonderlijke koloniale landen, het vestigen van gezag door onderwerping en pacificatie en kiezen voor het al dan niet vestigen van Europese kolonisten. Sommige landen waren al min of meer gevormd door Sultans (Marokko) en Turken (Tunesië), andere ontstonden door verovering en afbakening. Algerije werd alsnog een redelijke natie, maar Libië werd een onmogelijk samenvoegsel van vier verschillende sub-regios. En de Westelijke Sahara bleef een onduidelijke speelbal tussen Marokko, Spanje, kapers en Mauretanië.

2.1 Frankrijk en Italië wilden in de nieuwe koloniën veel kolonisten vestigen

Na de Frans-Duitse oorlog van 1870 kwamen kolonisten uit Elzas-Lotharingen naar Algerije waar zij 25% van de vruchtbaarste grond kregen. Zij gingen aan de slag met de modernste middelen, irrigatiecapaciteit, wetenschappelijke kennis en uitgebuite arbeid. Uiteindelijk hadden de Franse kolonisten in Algerije drie miljoen hectaren grond, meer dan in andere koloniën. Droogteperiodes brachten honger en sterfte onder de bevolking. Verpauperde kleine boeren gaven hun land op en gingen onderbetaald voor de kolonisten werken. In Tunesië groeide het aantal kolonisten naar 160.000. Dat waren er niet veel, maar zij werden oppermachtig. Het beste land kwam als concessie in handen van koloniale handelshuizen, financiële instellingen en individuele kolonisten, als investering of voor speculatie. De eigenaren controleerden samen de graanverbouw. Zij controleerden ook de onteigende landerijen van de Islamitische instellingen, de 'habous'-gronden, de 'zawayas', en de grote Mejerda Vallei. De lokale boeren, 'fellahin', werden teruggedrongen op hun marginale landjes of werkten voor de kolonisten in de moderne landbouw. In Marokko werd in 1904 binnen het Comité de l'Afrique Française het Comité du Maroc¹⁰ opgericht om de kolonisatie van dit 'Land van Barbarije met zijn vruchtbare grond, zijn weldadige regens, zijn permanente waterlopen en zijn rijkdom aan mineralen' voor te bereiden. Politici, kolonisten, ondernemers en wetenschappers werkten hierin samen, met als doel de winstgevende exploitatie van de kolonie. Swearingen (1987) vond de verwachtingen van het Comité onwetenschappelijk en overspannen, met een fixatie op agrarische productiviteit gebaseerd op de mythe van de Romeinse graanschuren zonder echt te weten wat men in handen had. Het verkeerd inschatten van de donkere tirs-gronden en die voor graanverbouw bestemmen, was een fatale fout. De tirs-gronden bevatten teveel ijzer en te weinig organisch materiaal. De graanteelt mislukte. Kolonisten (colons) kregen grote schulden en de exportlandbouw werd voortaan gericht op citrusvruchten, wijndruiven en groenten. Kleine boeren hadden het slecht. De nomadische volken bleven nog even buiten schot.

¹⁰ W.D. Swearingen. Moroccan mirages: Agrarian dreams and deceptions, 1912-1986 (1987, p. 7) voor de oprichting en de doelstellingen van dit Comité, dat een onderafdeling was van het 'Comité de l'Afrique Française', een belangenorganisatie van politici, wetenschappers en ondernemers ter bevordering van de winstgevende kolonisatie van Afrika.

Marokko moest de Franse voedseltekorten aanvullen. Generaal Liautey bestelde met spoed zoveel mogelijk Franse boeren ‘van goede afkomst’; er kwamen er 1.583. Samen kregen die wel 245.386 hectaren grond in de Basse Moulaya, Ghard en Chaouia waar dus de graanproductie mislukte. Het Franse bestuur in Algerije was vooral hardhandig en niets ontziend, met privileges en gunsten voor de kolonisten en minachting voor de bevolking. In Tunesië bouwde men bestuurlijk voort op de al aanwezige, redelijk functionerende, Turkse bestuursstructuur. Er kwam een Franse ‘résident-général’ met op lokaal niveau ‘controleurs’ die toezicht hielden op de autonome lokale ‘cheiks’ en ‘caïds’. In de Sahara gehoorzaamden de nomaden niet, dus daar was het Vreemdelingenlegioen. Er kwam Franse wetgeving en onderwijs, gemodelleerd op het ‘moederland’; met Frans en Arabisch als talen. Bovenaan de onderwijstrap stond het prestigieuze ‘Sadiqi-College’, al in 1875 gesticht door Khayr al-Din (Khéredin in het Frans), grootvizier van het Ottomaanse Rijk, premier van Turks Tunesië. De Fransen drongen het islamonderwijs terug om de rol van de ulama’s (geleerde onderwijzers) op scholen te beperken.

Generaal Liautey werd de eerste bestuurder van Marokko. Hij wilde daar een soort Middel-euws museum van maken, met Tanger als internationale vrijhaven onder de Sultan, maar wel stevig onder Franse hoede. Marokko werd het land met het minste onderwijs van de Maghreb waar met geen woord werd gesproken over armoede en kinderarbeid.

2.2 De Eerste Wereldoorlog en opkomend nationalisme

In deze nog vroege fase van kolonisatie van de Maghreblanden kreeg de ‘Grote Oorlog’ veel invloed. Frankrijk dwong 120.000 Algerijnen om in Frankrijk te werken. Zij moesten er de Franse mannen vervangen die aan het front vochten. Nog eens 175.000 Algerijnen vochten mee in het Franse leger. In Europa leerden zij over de Russische Revolutie en hoe de Fransen thuis waren en hoe in het leger. In Tunesië rekruteerde Frankrijk 80.000 mannen om als soldaten en sjouwers te dienen. Zij verloren 50.000 man bij gevechten in Marokko, de Sahara, de Dardanellen en Syrië. De overlevenden hadden veel gezien en ervaren en keken sindsdien anders naar hun kolonisator. In Algerije begon Emir Khaled, kleinzoon van de nationale held Abd el-Kadir, in 1918 een hervormingsbeweging. Die ging in 1927 op in de ‘Federatie van Moslim Afgevaardigden’, een belangenorganisatie van de Algerijnse bourgeoisie. In Parijs steunden socialist en communisten vanaf 1926 de immigrantenbeweging ‘Noord-Afrikaanse Ster’ van Messali Hadj, die ook afdelingen in Algerije had. Ook kwam er de invloedrijke Unie van Ulama Hervormers. De leiders van deze organisaties werden regelmatig gevangen gezet of verbannen. In 1937 bundelden deze bewegingen hun krachten in de eenheidsbeweging MTDL, de ‘Beweging voor de Overwinning van de Democratische Vrijheden’. Zo ontstond er een soort Algerijnse Volkspartij.

Veel uit de oorlog teruggekomen Tunesiërs waren geïnspireerd door de rede van president Woodrow Wilson van Amerika over het recht op zelfbeschikking van volkeren. Jonge intellectuelen, afgestudeerden van het Sadiqi College, erfgenamen van Khayir el-Din, begonnen de beweging van de ‘Jonge Tunesiërs’, in navolging van de ‘Jonge Turken’ van 1908 van Mustafa Kemal Atatürk. Zij waren gelieerd aan de Islamitische hervormingsbeweging ‘Salafyia’, een term

die al sinds de Middeleeuwen verwijst naar de zuivere leer volgens de Soena-traditie. In 1919 stuurden zij een delegatie onder Sheikh Taalibi van de Zitouna Moskee naar Frankrijk om over autonomie te onderhandelen, maar die werd daar zwaar vernederd. Daarover schreef de Sheikh in 1920 het boek 'La Tunisie Martyre' dat de basis legde voor de visie van de Destour Partij die actief werd tijdens de nationale campagne voor een nieuwe grondwet (de Doustour) van 1925. Zijn volgelingen bleven hervormers. Zij eisten meer deelname van Tunesiërs aan het landsbestuur, het onderwijs en modernisering voor mannen en vrouwen. In 1934 splitste de radicalere Neo-Destour-partij van advocaat Habib Bourguiba zich af. Andere belangrijke leiders waren Mohammed Ali, de vroegere leider van de Algemene Confederatie van Tunesische Arbeiders, CGTT, en Salah ben Yousouf. In 1938 werd Bourguiba gearresteerd en verbannen.

Ook in Marokko werden burgers onrustig. In 1934, volgend op het koloniale 'Berber Dahir Decreet' van 1930, ontstond het Marokkaanse Actie Comité met een Programma van Eisen van het Marokkaanse Volk. Het ging om hervormingen, niet om afschaffing van het kolonialisme. Zij organiseerden demonstraties in de steden. In 1937 werd het Comité verboden. Er kwam ruzie tussen Mohammed Allal el-Fassi die een nieuwe 'Nationale Partij voor de Realisering van Hervormingen' oprichtte, en Mohammed el-Ouazzani, die verder ging met de radicale 'Nationale Bewegingspartij'. Beide partijen waren illegaal.

2.3 De wereldcrisis van 1930 en de Tweede Wereldoorlog sloegen hard toe in de regio

De opbrengsten van granen, olijfolie, ijzererts en fosfaten daalden en exporten stagneerden terwijl de invoer van Franse consumptiegoederen en fabrieksproducten gewoon doorging. Plaatselijke ambachtslieden, ondernemers en handelaars konden daar niet tegenop concurreren en vakbonden hadden moeite om zich te handhaven. Grote aantallen arbeiders in de steden werden ontslagen. In de kuststeden groeiden daardoor sterke nationalistische gevoelens. De Fransen speelden bewust de Arabische onderdanen en de Imazighen tegen elkaar uit, met gunsten en bevoordeling van de een tegenover de ander.

De Maghreb met zijn ligging aan de Middellandse Zee, zijn aantrekkelijke koloniën met grondstoffen, voedsel en mannen, werd ook intensief betrokken bij de Tweede Wereldoorlog. In november 1942 landden Amerikaanse troepen in Algerije. Intussen vochten zeker 300.000 Algerijnen in Europa samen met de Fransen tegen de Duitsers. Ook in Tunesië landden veel geallieerden. Tunesië werd de bloedige springplank voor de geallieerde strijd in Libië. Tunesische eenheden vochten in Italië en de Sahara tegen Duitse en Italiaanse troepen. In Libië werkten Al-Sanussi's moslimbroeders met de geallieerden samen. De veldslagen bij Benghazi, El Alamein en Tobruk tegen de troepen van de Duitse generaal Rommel maakten wereldgeschiedenis. Uit dankbaarheid verhieven de Engelsen Muhammad Idris al-Sanussi tot 'Emir van Cyrenaïca'.

2.4 Zicht op onafhankelijkheid uit dank voor verleende hulp?

De volken van de Maghreb dachten dat de oorlog hun onafhankelijkheid in zicht moest brengen, of op zijn minst verbetering in het koloniale beleid. Teruggekeerde soldaten kregen inderdaad meer kans om aan het bestuur deel te nemen, en velen onder hen, zowel in Marokko als in Algerije, kregen als dank voor hun inzet Frans burgerschap aangeboden. Maar voor de rest viel het zwaar tegen. Na de landing van de Amerikanen in 1943 presenteerde de nationalist Ferhat Abbas samen met notabelen en intellectuelen een 'Manifest voor een Project voor Hervormingen' met als eisen: afschaffing van het kolonialisme, zelfbeschikking voor de Algerijnen en deelname aan de regering in de overgangsperiode. Maar zij werden zwaar teleurgesteld. Het Geallieerde Commando bleef samenwerken met achtergebleven koloniale bestuurders van het met Duitsland collaborerende regiem van Philippe Pétain. Enkele partijen konden openbaar actief worden, maar progressieve nationalistische partijen mochten niets. Voor hen werd Algerije één groot concentratiekamp met marteling en moord. Dat overkwam Kaddour Belkaim en zijn kameraden van de Communistische Partij. Het volk leed honger terwijl voedsel, schapen en grondstoffen gingen naar mensen die met de Fransen collaboreerden. Voedselvoorraden waren alleen voor blanken en ambtenaren; colons en handelaren speculeerden ermee. De volkswoede nam toe.

In Marokko ging het niet veel anders. Eind 1943 ontstond op de resten van de Nationale Partij van El Fassi de nieuwe 'Onafhankelijkheidspartij Istiqlal' die met een Manifest van januari 1944 de onafhankelijkheid eiste. Fransen arresteerden de leider Ahmed Balafredj en ontketenden een terreuractie waarbij honderden mensen werden gedood, duizenden gewond raakten en heel veel Marokkanen werden gearresteerd. De roep om vrijheid groeide en daarbij voegden zich ook terug gekomen oorlogsveteranen. Zij hadden Europa helpen bevrijden en verwezen naar het Atlantisch Manifest van 1941, waarin westerse landen verklaarden dat volkeren het recht hadden om hun eigen regeringsvorm te kiezen. Maar dat was dus niet bedoeld voor koloniën in Afrika. Ook hier steeg de woede. In Tunesië werd het nationalisme ook sterker door de oorlogservaring. De invloed van Neo-Destour groeide er aanzienlijk. En ook in Libië groeide nationalistische onrust.

In de jaren direct na de oorlog waren de overwinnende Europese landen berooid en arm. Dus moesten de koloniën versneld worden ingezet voor het herstel en de groei van hun koloniale meesters. Daartoe moest rust en orde worden geschapen en vrijheidsgedachten uitgebannen. In mei 1945 liepen in Algerije feesten vanwege het einde van de oorlog uit in een nationale opstand. Daar sloeg Frankrijk disproportioneel hard op in. Op 5 mei 1945, de dag van de Duitse overgave, gingen Franse militairen en gewapende colons in Setif en Guelma zich te buiten aan een orgie van moorden, verkrachtingen en verminkingen. Volgens Franse bronnen werden er 45.000 Algerijnen en 108 Europeanen gedood. Frankrijk stuurde het Vreemdelingenlegioen en Senegalese troepen om orde te scheppen. In Kabilië en aangrenzende districten organiseerde het gewapende verzet zich. Ook in de andere landen nam de koloniale repressie toe.

In Algerije was intussen veel aardolie en gas gevonden en ook in Libië ging het die kant op. Ook ijzer en fosfaat, vlees, citrusvruchten, groenten en granen waren nodig in Europa. Daar stond massieve invoer van Franse en Europese producten tegenover die de opkomende lichte industrie de nek omdraaide en de handelsbalans chronisch negatief liet blijven. Als Franse Overzeese Provincie viel Algerije onder het Marshall Plan en de NAVO. Amerika wilde de olie hebben. Algerijnse soldaten gingen nog als kanonnenvoer naar Franse oorlogen in de Mekong. Libië bleef na de Tweede Wereldoorlog versnipperd en Italië was uitgespeeld. Er was de Britse zone met Tripolitana en in het oosten de autonome regio Cyrenaïca van de Sanussi's. De Fransen bestuurden vanuit Tsjaad de naar het zuiden onbegrensde Fezzan-zone van Libië. In de berggebieden in het westen waar de nomadische Imazighen en Arabische Bedoeïenen vrije doorgang hadden naar Tunesië en Algerije, had niemand gezag. In 1949 besloot de VN om die vier losse delen samen te voegen tot één land en Mohammad Idris al-Sanussi aan te stellen als koning van heel Libië; een nieuw land met ingebakken verdeeldheid en conflict.

In Marokko groeide na de oorlog de koloniale exploitatie van lood, mangaan, zink, ijzer, aardolie, fosfaat en kobalt met een veelvoud van voordien. Ondanks al die grondstoffen werd er geen franc in industrialisatie gestoken.¹¹ Buitenlandse monopolies maakten enorme winsten en de belangen van Europese handelshuizen in de landbouw groeiden. Op de vlakten en plateaus werd geïnvesteerd in irrigatielandbouw. Granen, fruit, groenten en wijndruiven verdwenen naar Frankrijk. De colons hadden nog ruim een miljoen hectaren grond. De Marokkanen, 94% van de bevolking, moesten het doen met 3,9 miljoen hectaren minder goede grond met onbetrouwbare regens. Noodgedwongen werkten velen tegen lage betaling voor de colons, die grote welstand bereikten dankzij vruchtbare grond, goedkope arbeid, irrigatie, moderne machines, kredieten en verzekeringen.

Dat zat de Marokkanen niet lekker. In 1947 schopte Sultan Muhammad V Ben Youssof de Fransen met een gepassioneerde toespraak tegen de schenen. Hij eiste onafhankelijkheid en het vertrek van de Fransen. De spanningen liepen op toen de Fransen besloten om zich van de Sultan te ontdoen. Want dat pakte averechts uit: de nationalisten werden feller. Zij namen de wapens op en de Fransen moesten de Sultan weer aanstellen. In april 1951 verenigden de Democratische Onafhankelijkheidspartij Istiqlal en de Marokkaanse Eenheidspartij zich in het 'Marokkaanse Nationale Front' dat massale demonstraties organiseerde. Schietpartijen en arrestaties waren het antwoord. De beweging bleef groeien en in 1955 ging het politieke verzet over in gewapende vrijheidsstrijd met Imazighen van de Rif en de Midden-Atlas in de hoofdrol. In maart 1956 gaf Frankrijk het op en Marokko werd onafhankelijk.

11 Bron: *A History of Africa: 1918-1967*, uit het Russisch vertaald door L.O. Lempert & L. N. Feonov, ed. S.R. Smirnov, Moskou: Nauka Publishing House, 1968, p. 44.

2.5 Een oorlogsverklaring van de Franse kolonisten. De Algerijnse Revolutie en Bevrijdingsoorlog

De ‘Bende van de Rode Hand’ was de strijdorganisatie van de Franse colons in Tunesië. Die doodde in 1952 de populaire vakbondsman Farhad Hachet, waarmee voor Neo-Destour een periode van massademonstraties, antikoloniale opstanden en gewapende confrontaties begon. De partij organiseerde in het hele land een netwerk van geheime cellen. De Fransen probeerden met verdragings tactieken de onafhankelijkheid af te houden. Zij lijmde de conservatieve ulamah-organisatie van moslimleiders aan hun belangen. Maar in 1955 kwam Habib Bourguiba uit zijn ballingschap terug en Tunesië kreeg zelfbestuur voor binnenlandse zaken. Op 20 maart 1956 erkende Frankrijk het te druk te hebben met Algerije en Zuid-Oost-Azië; dus werd Tunesië onafhankelijk. Frankrijk droeg het gezag over aan Mohamed al-Amin, een nazaat van de in 1881 verdreven bey.

In 1948 schreef de Franse regeringen verkiezingen uit voor Algerije. De MTDL, Beweging voor de Overwinning van de Vrijheid, deed er aan mee. Er werd geknoeid, en de teleurstelling was groot. In 1951 gebeurde hetzelfde, waarmee Frankrijk en de colons voor de Algerijnen definitief hun onbetrouwbaarheid bevestigden. Het MTDL richtte een gewapende tak op, de OS, Organisatie voor de Veiligheid, en een politieke raad, de CRUA of Revolutionair Comité voor Eenheid en Actie. Die werden in 1954 samen de FLN, het Nationale Bevrijdingsfront waarmee de Algerijnse Revolutie begon. Frankrijk stuurde 50.000 soldaten om de colons te beschermen. Er werd hard gevochten en honderdduizenden Algerijnen vluchtten naar kampen in Marokko. De onvrede en de alsmaar betere organisatie groeiden uit tot de onafwendbare Algerijnse Bevrijdingsoorlog.

Eind 1954 proclameerde Ahmed Ben Bella namens het FLN de ‘Onafhankelijkheid van het Algerije van de Algerijnen’. Jacques Soustelle, de architect van het Franse fascisme, werd door Parijs benoemd tot gouverneur-generaal van Algerije. De organisaties van de colons richtten knokploegen op en eisten fascistische wetten. De partijen beloerden en belegerden elkaar tot dat in 1958 de kolonisten een krachtig tegengebaar maakten met hun ‘Revolutie van Algiers van de 13e Mei’. Tijdens een massale betoging van colons richtten zij een Comité voor het Publieke Welzijn op. Dat startte de opstand van vijf generaals, samen met de fureur populaire, de volkswoede van de Franse colons die voor de Franse Soevereiniteit over Algerije wilden vechten, ‘zolang Parijs niets deed’.

De Franse journalist Henri Pajaud (1915-2005) was al die tijd in Algerije. Hij schreef *La Révolution d’Alger*, een gedetailleerd eigentijds verslag dat hij onafhankelijk als boek uitgaf. Hij was als Franse patriot aan het leger toegevoegd, maar schreef verrassend onafhankelijk en kritisch over de terreur aan beide kanten. Bij het Comité sloten zich veel ‘Muzelmannen’ aan. Dat waren Algerijnse ambtenaren en handelaren die geen heil zagen in onafhankelijkheid. President De Gaulle kwam in Algiers zijn boodschap afgeven: ‘Ik heb jullie begrepen’. Hij beloofde steun aan het Algerije van de Colons, tegen het Algerije van de Algerijnen. Hij wilde graag de controle houden over een miljard ton aardolie en aardgas.

Een half miljoen Franse militairen vochten samen met de OAS, de Organisatie van het Geheime Leger van de ‘pieds-noir’, de knokploegen van de Franse colons, om Algerije voor Frankrijk en de kolonisten te behouden. Massa’s Algerijnen werden opgesloten in detentiekampen, en de gebieden daarbuiten werden met napalm bestookt. Beide partijen begingen veel wreedheden, maar, ook volgens Franse waarnemers, de Fransen de ergste en de meeste. Het FLN won deze oorlog van negen miljoen Algerijnen tegen één miljoen Fransen. In Tunis had het FLN al een voorlopige revolutionaire regering onder Ben Khedda. Frankrijk beschuldigde Nasser, Gadaffi en Bourguiba van het succes van de FLN, waarachter Russische communisten zouden schuilen. Later bleken deze partijen, en ook China, inderdaad de oorlog van FLN aanzienlijk te hebben gesteund.¹² Op 18 maart 1962 erkende Charles de Gaulle in Evian namens Frankrijk, tot groot afgrijzen van veel Fransen en alle colons, het onafhankelijke Algerije van de Algerijnen. Christian Fouchet, de Franse Hoge Commissaris voor Algerije, moest OAS-diehards die zich bleven verzetten isoleren en uitschakelen. Algerije was uitgeput, verarmd, hongerig en werkloos. Het was onafhankelijk, maar daarmee hadden de colons nog geen vrede.

De onafhankelijke Maghreblanden hadden veel overeenkomstige eigenschappen, maar verschillende achterliggende geschiedenissen, variaties in bevolkingssamenstelling, ideeën over nationale eenheid en samenhang, en er was het volstrekt nieuwe van het zijn van een zelfstandige natie. Na het nauwelijks gekoloniseerde Egypte waren zij de eerste Afrikaanse landen waaruit de Europese kolonisators zich terugtrokken. Het probleem van grote aantallen achterblijvende kolonisten en hun grondbezit bleef spelen. En de verhouding tussen de staat, de nomadische volken en de onderlinge grenzen bleef onbesproken en onbepaald. Algerije was het meest bestemd als kolonistenland, in Tunesië en Marokko waren wel kolonisten, maar minder heftig en minder massaal. Italië maakte niet veel van de kolonisatie van Libië. De Eerste Wereldoorlog doorkruiste het Italiaanse proces van kolonisatie en pacificatie. Vooral Algerije en Tunesië hadden toen al hun eigen emancipatiebewegingen. Tussen de oorlogen pleegden kolonisten veel geweld tegen de door hen uitgebuite fellahins. Toen werd de regio oorlogsgebied in de Tweede Wereldoorlog. Weer werden veel Maghrebijnen ingezet op de fronten in Europa, in de regio zelf en zelfs in Azië. Hun oorlogsinzet werd niet beloond: kolonisatie en dwang werden heftiger, de woede van de volkeren ook. Toen werd aardolie belangrijk, en de geopolitiek van de Koude Oorlog. Die troffen vooral Algerije, Libië en later ook de Westelijke Sahara. Investeren in gezondheidszorg, onderwijs en eigen bestuur bleven minimaal; in Tunesië en Marokko iets meer. Vooral Algerije bleef na de onafhankelijkheidsstrijd gewond en gefrustreerd achter. Libië was al vanaf het begin een onmogelijk land.

¹² Meer details staan in Stora 2001 en 2002: veelzijdige, rijke overzichtswerken met kennis van binnenuit de FLN en Franse legerkringen.

3 **De Maghreb-regio: van de onafhankelijkheid tot het einde van de Koude Oorlog**

3.1 **In Marokko werd Rabat de hoofdstad**

Tanger en de speciale zones van Ceuta en Melilla kwamen bij Marokko maar hun havens bleven Spaans. Spanje overhandigde het zuiden, 'de Ifni-regio van West Sahara', aan Marokko, ondanks de VN-resolutie van 1965 die zelfstandigheid van het gebied als apart land gebod. De redenering was dat Marokko het gebied in 1859 aan Spanje had 'uitgeleend' wat zij in 1912 over en weer bevestigden. Het was volgens Marokko dus nooit een Spaanse kolonie en nu werd het gewoon teruggegeven. Marokko en Spanje interpreteerden dus de feiten anders dan Polisario en de VN. Het probleem van de 'Saharoui Republiek' en het volk van de Westelijke Sahara bleef tot op de dag van vandaag onopgelost.

3.2 **In Algerije bleef Algiers de hoofdstad**

Er waren nog honderdduizenden Franse colons, Franse soldaten en Algerijnen die de Franse zaak hadden gesteund. Saboteurs waren er actief. Ben Bella en Ben Khedda, de eerste leiders, wisten niet hoe daarmee om te gaan. Zij werden het oneens, wat de start een stuk moeilijker maakte. Zeker 150.000 Algerijnen hadden land noch voedsel. De 600.000 vertrekkende Fransen namen alles mee was los zat. Wat niet mee kon, vernielden zij. En een half miljoen Algerijnen kwam terug naar een land dat aan de grond zat. Het had geen eigen leerkrachten, maar Egypte schoot te hulp door grote aantallen bebaarde leraren van de Moslim Broederschap te sturen, blij die kwijt te zijn en tegelijk een bevriende natie te kunnen helpen.

3.3 **Het voor 95% Arabische Tunesië had Tunis als hoofdstad**

Er woonden bij de onafhankelijkheid nog 160.000 kolonisten waarvoor een oplossing gezocht werd. President Bourguiba begon een succesvolle campagne tegen de Franse aanwezigheid op de marine-basis Bizerta. In 1964 vertrokken zij. Een jaar eerder overleefde de President een door Frankrijk georganiseerde aanslag.

3.4 **In Libië met Tripoli als hoofdstad bleven de geallieerde overwinnaars belangstellend aanwezig**

VS en Engeland wilden van Libië hun strategische basis maken voor de ruimere regio. De nieuwe Maghreblanden moesten het besturen nog leren in een internationale omgeving die zich er dwingend mee bleef bemoeien. Zij erfden onopgeloste problemen uit de koloniale tijd. Er waren problemen van grondeigendom en toegang tot water. Nieuwe elites waren vaak niet beter

dan de koloniale heersers, wat leidde tot teleurstelling en boosheid bij het volk dat in tijden van crises koos voor rebellie, geweld of religieus fundamentalisme. Want van wie was de politiek, van wie de economie, van wie de maatschappij? Die vragen werden niet of niet goed aangepakt. In de Maghreb-regio begonnen de eerste jaren van onafhankelijkheid van de nieuwe landen – Algerije uitgezonderd – met nieuwe koningen.

A De strijd om de politieke macht

3.5 Marokko: de almacht van koning Hassan II

Sultan Mohammad Ben Youssouf werd in 1956 koning Mohamed V van Marokko, en Ahmed Balafredj van 'Istiqlal' werd zijn premier zonder enige macht. De koning claimde rechtstreeks van de Profeet af te stammen. Hij voerde een theocratisch regiem in en wilde geleidelijk moderniseren vanuit de 'Arabische Islamitische identiteit' van zijn land. Hoog-Arabisch werd de nationale taal, niet het Volks-Arabisch of het Tifnagh. Een geschoolde minderheid sprak ook Frans. In 1961 stierf koning Mohamed V en zijn zoon Mawlai al-Hassan werd koning Hassan II. Die zag het land en het volk als zijn persoonlijk bezit dat hij paternalistisch-autoritair bij elkaar moest houden. Hij beloonde loyale burgers en strafte de ongehoorzamen. Zijn systeem had geen ruimte voor een middenklasse. Trouwe adellijke families en militairen kregen voormalige Franse landerijen, anderen verdwenen in geheime gevangenissen. Door de koning aangestelde 'Onafhankelijken' domineerden het tandeloze parlement. Hij koos voor het dienen van de belangen van buitenlandse investeerders en van de nationale elite. Het volk telde niet mee, en elke vorm van oppositie liet hij onderdrukken.

3.6 De 'Jaren van Lood' braken aan voor Marokko

Franse gendarmes hielden in 1965 in Parijs Mehdi Ben Barka aan, de charismatische leider van de Marokkaanse oppositiepartij UNFP, de progressieve 'Nationale Unie van de Krachten van het Volk'. Hij werd nooit meer gezien. Later bleek hij in opdracht van de koning te zijn vermoord door mannen van generaal Oufkir, geholpen door Franse en Israëlsche geheime diensten. Na de moord vervolgde de staat Marokko Ben Barka's aanhangers meedogenloos. Koning Hassan moest het leger te vriend houden, maar dat stelde zich onafhankelijk op en was in staat en bereid om staatsgrepen te plegen. Met behendig manipuleren en een flinke dosis geluk bleef Hassan aan de macht, maar hij werd wel afhankelijker van generaal Mohammed Oufkir, zijn gehate minister van binnenlandse zaken. Na een aanslag in 1971 op zijn paleis in Shirikate gaf de koning de generaal alle civiele en militaire macht om de orde hoe dan ook te herstellen. Voor het Marokkaanse volk brak een kille periode van ongenadige repressie aan die men de 'Jaren van Lood' noemde.

In 1972 werd Oufkir bij een mislukte aanslag op de koning gedood. Uit wraak liet Hassan diens familie langdurig opsluiten. Er doken verhalen op over onmenselijke opsluiting en marteling

van leden van de oppositie en zelfstandige geesten in ondergrondse kerkers, en over spoorloze verdwijningen. Pas na 20 jaar kwamen enkele mensen weer boven de grond. Kenitra, Tazmamart, Agdzd, Goulimine, Tammataght en Bir-Jdid werden bekend uit triest stemmende verhalen over strafkampen en gevangenschappen. De gebroeders Boureqat werden in 1973 twintig jaar zonder proces of aanklacht vastgezet onder onvoorstelbaar slechte omstandigheden: de wraak van koning Hassan voor hun vrije geluiden. De Sefardisch-Joodse communist Abraham Serfaty bracht 17 jaar door in eenzame gevangenschap nadat hij Israël, de bondgenoot van de koning, 'racistisch' had genoemd.

Tegen het eind van de jaren '70 werd de oppositie, met name de Socialistische Unie actiever. Spanningen escaleerden. In 1979 demonstreerden vakbonden en studenten tegen de oorlog van de koning. Mauritanië sloot vrede met Polisario en zag af van de claim op West-Sahara. Marokko confisqueerde toen het hele gebied plus een deel van noord-Mauritanië. En Algerije stopte met de steun aan Polisario. Het zocht samenwerking met Marokko vanuit de hoop op toegang tot havens aan de Atlantische Oceaan. Spanningen in Casablanca in juli 1981 riepen bloedige represailles op met honderden doden en de arrestatie van 2.000 mensen. Deze 'Casablanca Massacre' leidde tot open botsingen tussen de koning en de politieke partijen over de extreem hoge kosten van de oorlog. De duistere moord op Oufkir's opvolger generaal Dlimi had daar mee te maken. Hij zou heimelijke gesprekken met Polisario hebben gevoerd. Bij verkiezingen in 1983 en 1984 verdween de Istiqlal-partij naar de achtergrond. Er kwam ruimte voor gematigde partijen, maar niet voor socialisten. De Socialistische Unie zou zeker gewonnen hebben, maar op de uitslagenlijst stond de partij onderaan. De consternatie was groot. Burgers verweten hun koning minachting voor de wil van het volk.

3.7 De Westelijke Sahara bleef omstreden

Voor het omstreden West-Sahara was alles anders. Omar Hadrami Mohamed Ali en Bachir Dkhil, de eerste leiders van het 'Frente Polisario', het Volksfront voor de Bevrijding van Saguia el-Hamra en Rio de Oro, begonnen hun oorlog tegen Marokko met wapens uit Spanje, Algerije en Libië. Na de dood van de Spaanse dictator Franco in 1975 liet koning Hassan de Westelijke Sahara bezetten. Volgens internationaal recht mocht dat niet, want volgens de VN-resolutie van 1965 moest deze voormalige Spaanse kolonie onafhankelijk worden. Het Internationale Hof in Den Haag bevestigde dat in 1975. Maar Spanje droeg de soevereiniteit over aan Marokko en Mauritanië samen. Koning Hassan organiseerde zijn 'Groene Mars' van 350.000 mensen gewapend met groene vlaggetjes en korans die West-Sahara voor hun Koning en de Islam opeisten. Zo kreeg hij op vreedzame wijze de controle over een groot deel van het gebied. En voor wat hoort wat: hij verleende Spanje het exclusieve recht op visserij en fosfaatwinning in de omstreden zones.

In 1976 riep Polisario de 'Saharoui Republiek' uit, met een regering in ballingschap in Algiers. Koning Hassan kon met de tijdelijk fors gestegen fosfaatopbrengsten de oorlog tegen Polisario financieren. Arabische landen, Israël en de VS steunden hem daarbij. Maar na 1978 daalden de

fosfaatprijzen en Saoedi-Arabië haakte af toen Marokko positief reageerde op het Camp David Akkoord tussen Egypte en Israël. De koning droomde van een 'Groot-Marokko' waarvoor hij de Westelijke Sahara, Mauritanië en de ijzermijnen van het Algerijnse Tindouf wilde annexeren. Maar de oorlog kostte Marokko inmiddels wel al de helft van de nationale begroting.

3.8 **Het koninkrijk Tunesië hield niet lang stand**

In het onafhankelijke Tunesië werd Mohamed VIII al-Amin Bey koning op last van de Fransen. Hij was een nakomeling van de laatste Bey-Dey-Pasja Hussein Ibn Ali. Dit was tegen de zin van de Neo-Destour partij die een republiek wilde. Binnen een jaar zetten zij de koning af zonder hem overigens een haar te krenken. Hij kreeg huisarrest, hield trouw zijn claim op de troon vol en stierf in 1962. Hij werd in Tunis met eerbetoon begraven. Neo-Destour behield het politieke monopolie met Habib Bourguiba als president. De partij had overal vertakkingen, controleerde de organisaties van vrouwen, boeren en studenten, en sloot een pact met de vakbonden. Zo groeide een corporatief model met vervaging van de grenzen tussen politiek, economie en justitie. Meestal gebeurde zo iets onder krachtige autoritaire leiding; zo ook in Tunesië.

3.9 **Krachtmeting tussen fundamentalisme en strenge democratie in Tunesië onder Bourguiba**

Naar Tunesië waaide moslimfundamentalisme uit Algerije over. Eerst was dat de MTI, de 'Beweging van Islamitische Tendenzen' en daarna de ASC, de 'Vereniging voor het Heil van de Koran'. De Tunesische regering steunde ze aanvankelijk als tegenwicht tegen links. Maar onder invloed van de Iraanse revolutie van 1979 werden die bewegingen meer confronterend. De MTI werd buiten de wet gesteld en de leiders werden gearresteerd. Moslimbewegingen waren actief bij de demonstratieve 'Zwarte Donderdag' van 1978 en het 'Broodoproer' van 1984. Daar werden honderden arrestaties verricht en doodstraffen opgelegd en uitgevoerd. Tunesië dat zo trots was op zijn Westerse cultuur, wist zich geen raad meer. Het fundamentalistische verzet tegen het westen en het daarbij behorende waardensysteem groeiden. Het publiek werd geconfronteerd met de Arabische identiteit van de Tunesiërs en de rol van de godsdienst in het dagelijks leven en de politiek. De orthodoxen zetten grote vraagtekens bij de 'te ver gevorderde vrouwenemancipatie' en het 'decadente Westerse toerisme' in Tunesië. In 1969 werd minister Ben Salah gearresteerd en tot tien jaar veroordeeld. Deze revolutionaire ideoloog achter de socialistische strategie kreeg een geruchtmakend showproces.

Met die onbloedige staatsgreep veranderde president Bourguiba van koers: autoritairder en meer op het Westen gericht. Deze ooit progressieve Arabische leider werd in korte tijd de vijand van de progressieve krachten in eigen land. Hij versterkte jaar na jaar zijn macht door zich te omgeven met oude kameraden en benoemde zich tot president voor het leven. Vanaf 1979 liet Destour enkele dissidenten toe. In 1980 verving Mohamed Mzali de eerste minister Hedi

Noura, de beoogde opvolger van Bourguiba. Met steun van de echtgenote van de president gaf Mzali de oppositie meer ruimte. Hij beloofde ook meer vrijheden.

Na het Destour Congres van 1981 werden nieuwe partijen toegestaan en in mei 1981 hield de vakbondsfederatie UGTT de eerste vrije verkiezingen sinds vele jaren. Leaders die lang gevangen hadden gezeten, kwamen in het uitvoerend comité. De 35-jarige Tayed Baccouche werd voorzitter. Er kwam ruimte voor linkse politiek en persvrijheid. De Democratische Socialistische Beweging van ex-minister Ahmed Mestiri, de Verenigde Volksbeweging van ex-minister Ahmed Ben Salah, en de Communistische Partij van Mohammed Harmel lieten zich registreren. Tunesië bereidde zich voor op de verkiezingen van 1981. Tijdens de campagne kreeg deze nieuwe politieke lente veel sympathie van het volk. Groot was dan ook de verbazing toen na telling de Coalitie van het Nationale Front rond Destour met 94,6% van de stemmen had gewonnen. Volgens de regering was de uitslag 'geldig ondanks onregelmatigheden'. Geen enkele andere partij haalde de kiesdrempel en alles ging naar de Coalitie. Waarnemers uit binnen- en buitenland meldden geknoei.

De regering was nog niet uit de problemen want linkse dissidenten binnen de Coalitie vielen in het parlement het regeringsbeleid aan. Maar de regering Bourguiba-Mzali bleef probleemloos overeind. In 1984 begon de strijd om Bourguiba's opvolging. Zijn figuur begon te vervagen zonder dat duidelijk was wie hem zou vervangen. De regering schoof de liberale premier Mohamed Mzali, tevens voorzitter van de conservatieve PND, de Nationale Democratische Partij, naar voren. Van de oppositie liep de gematigde socialist Ahmed Mestiri zich warm, en ook vakbondsleider Tayed Baccouche waagde een kans. In 1985 boycotten toch vier partijen de verkiezingen: sinds de fraude van 1981 was het vertrouwen weg. Het leger verhoogde de paraatheid.

3.10 De opkomst van kolonel Zina El Abidine Ben Ali

In die onduidelijke situatie verscheen de rijzende ster van kolonel Zina El Abidine Ben Ali naast president Bourguiba op het bordes. In 1987 werd deze kolonel premier. Meteen zette hij Bourguiba opzij door de 'president voor het leven' op medische gronden onbekwaam te verklaren. Daarna nam Ben Ali verrassende besluiten. Honderden gevangenen, waaronder veel islamisten, kwamen vrij. Hij liet de staatscontrole op de media los en beloofde nationale verzoening. Destour kreeg een nieuwe naam: RDC, de Grondwettelijke Democratische Groepering. Het semi-monopolie van de partij bleef wel overeind. In april 1989 waren er nieuwe verkiezingen voor parlement en president. Daaraan mochten ook moslimpartijen meedoen en campagne voeren. Ruim 1,3 miljoen kiezers waren niet geregistreerd maar toch vonden waarnemers deze verkiezingen de meest vrije en onafhankelijke die ooit in Tunesië werden gehouden. RDC won met 80% en de Islamitische beweging 'Hezb Ennahda' kreeg 15%. Ben Ali werd met 99% tot president gekozen. Dit was de eerste ingang van Hezb Ennahda in de Tunesische politiek, op de drempel van de overgang naar het tijdperk van na de Koude Oorlog.

3.11 De ingebakken wrijving in het Algerijnse leiderschap

Algerije, het enige land zonder koning, koos in 1962 voor een grondwetgevende vergadering. Ahmed Ben Bella werd premier. Zijn regering sprak zich uit voor ongebondenheid en alle partijen kwamen in zijn regering waarin het FLN domineerde. Het FLN was veeleer een koepelorganisatie met verschillende stromingen en belangen dan een monolithische partij. De regering en de politiek waren seculier: voor religieus gedreven politici was er geen plaats. Tijdens de vrijheidsoorlog waren de moslimorganisaties belangrijk geweest, maar nu werden zij zonder dank terzijde geschoven. In deze eerste regering zat vanaf het begin houtrot door de verdeeldheid tussen de ‘Mannen van Tunis en Evian’ met de balling Ben Khedda als woordvoerder, en de ‘Mannen van Aulnay’, de Franse plaats waar de ontvoerde strijder Ben Bella gevangen zat. Het was de universele spanning tussen leiders die terugkwamen na ballingschap en zij die bleven, vochten en leden, met minder tijd om te studeren en externe relaties te ontwikkelen. Ben Bella wilde de Fransen flink onder druk zetten, met snelle evacuatie van soldaten en colons, en rehabilitatie van Fransen die de Algerijnse zaak hadden gesteund, maar Ben Khedda wilde Frankrijk te vriend houden.

3.12 De greep naar de macht door het Algerijnse leger

In Algerije liep de crisis hoog op. In 1965 greep het leger in. Een Revolutionaire Raad onder chefstaf Houari Boumedienne (Mohammed Ben Brahim Boukharouba) nam de macht over en zette Ben Bella gevangen. De Raad koos voor centralisme en een machtige, sterke staatsorganisatie. De antiekoloniale politiek werd voortgezet. Onder Boumedienne werd Algerije geleidelijk aan stabiel en welvarender. Er kwam een Nationaal Handvest en een democratisch gekozen Nationale Vergadering. Maar president Boumedienne stierf al in 1978 en kolonel Chadli Benjedid volgde hem op als militaire president. Na veertien jaar liet die Ben Bella vrij. In 1984 werd Benjedid royaal herkozen. Op demonstraties bij het einde van de Koude Oorlog in 1989 reageerde hij met een nieuwe grondwet die het monopolie van de FNL ophief en meer partijen mogelijk maakte. Legerofficier Mouloud Hamrouche werd toen premier.

3.13 Het onsamenhangende en geopolitiek interessante Libië heeft een moeilijke start

De vier losse delen van Libië hadden nog nooit een gedeelde bestuurservaring gekend. In 1949 kregen ze van Engeland en Amerika een koning zonder gezag, met weinig erkenning door zijn onderdanen. Koning Idriss I probeerde zijn religieus-traditionele autoriteit te verstevigen. Hij koos voor de macht en voor het westen en verbond zich met de machtigste Turks-Libische families. De VS en Engeland hielden na de oorlog hun Libische bases aan en leverden militaire adviseurs. Vanaf 1960 kwam de olieproductie op gang. De koning zag het belang van goede relaties met internationale olieconcerns. Onrust onder het volk leidde in 1964 tot het besluit van de regering en van het parlement om de Britse en Amerikaanse militaire aanwezigheid te beëindigen. De VS vermoedde invloed van Rusland via het Egypte van Nasser. De Cubaanse

rakettenaffaire was toen net achter de rug. Engeland voorzag problemen met Jemen en Aden waar zij hun landingsrechten dreigden te verliezen. Libië was dus strategisch belangrijk voor de geallieerde vliegroutes op Afrika en het Midden-Oosten. Steeds meer partijen uitten hun ongenoegen met deze koning vanwege zijn afhankelijkheid van het westen, zijn autocratische bewind en de van buiten opgelegde, corrupte, nationale aristocratie.

3.14 De staatsgreep van Moammar al-Gadaffi en de Bond van Officieren in Libië

Moammar al-Gadaffi, een jonge luitenant van Bedoeïenen-afkomst, richtte in navolging van de Egyptiër Nasser een 'Bond van Officieren' op. Gadaffi volgde militair-strategische studies in Londen en werd daarna in Libië politiek actief binnen het leger. Eind 1969 leidde hij met enkele kameraden een opstand vanuit de stad Sabha. Zij zetten koning Idriss af en het volk steunde hun staatsgreep. Het had genoeg van de corrupte, elitaire, van het westen afhankelijke koning. Er kwam een Revolutionaire Raad met de stempels Islamitisch, Nasseriaans en Socialistisch. De koning kreeg asiel in Egypte; de Sanussi's waren uitgespeeld.

3.15 De 'Derde Weg' van Gadaffi in theorie en praktijk

De Revolutie kreeg behoefte aan een ideologie, dus schreven Gadaffi en zijn vrienden het 'Groene Boekje van 1973'. Dat legde het politieke systeem uit en de rol van het volk bij besluitvorming via Volkscomités en het Algemene Volkscongres. Moammar Gadaffi nam het principe van 'alle macht aan het volk' toen nog serieus. Maar... deze 'Prins van Afrika', 'Grote Stuurman' en 'Leidsman van de Revolutie' kon helemaal geen macht delen met mensen buiten zijn eigen clan. Al snel kreeg hij ook een hekel aan de oppositie. Hij ontdeed zich van de Vrije Officieren waarvan enkelen voorgoed in gevangenissen verdwenen en anderen nooit meer werden gezien. De Leider beloofde 'het land te zullen genezen van alle politieke ziekten', wat een heel breed begrip werd. Elke vorm van tegenspraak of tegenstand werd hardhandig neergeslagen. Studenten werden publiekelijk opgehangen, politieke tegenstanders na marteling vermoord, hun vrouwen en dochters verkracht. Al gauw vertrouwde de Grote Leider niemand meer.

In 1977 doopte hij het land om tot de 'Socialistische en Arabische Volksstaat Libië'. Economisch ging het vooruit. Twee jaar later besloot Gadaffi om zich volledig te gaan wijden aan de politieke organisatie volgens het Groene Boekje. Hij poneerde zijn 'Derde Theorie' met ontwikkeling die zich onderscheidde van Kapitalisme en Marxisme. Hij was voorstander van gestuurde directe democratie als meest geschikte aanpak voor moderne samenlevingen. Daarin doet de leiding een voorstel en het volk kan dat per referendum bevestigen of afwijzen. In 1980 bezwoer Gadaffi uitgeweken Libiërs om terug te komen, anders zou hij hen wel weten te vinden. Dat was serieus bedoeld: in Europa werden op één avond negen Libiërs vermoord. Het bleef een merkwaardig land. Regering en parlement bleven onzichtbaar omdat die niet echt bestonden. Interne politieke ontwikkelingen werden overschaduwed door embargo's, vliegtuigaffaires en andere

crises met het buitenland die de aandacht afleidde. Veel interne ontwikkelingen bleven daarvoor voor het buitenland onzichtbaar.

De landen van de Maghreb-regio hadden zo bij de overgang naar de periode van na de Koude Oorlog op militaire leest geschoeide politieke dictaturen met weinig respect voor de rechten van burgers. Die probeerden zich te consolideren door de oppositie te vernederen, te verbieden of klein te houden. Maar onder de bevolking groeide onrust en boosheid die in enkele landen door moslimactivisten werd aangevoerd. De Saharoui's, moreel gesteund door de VN, probeerden zich met hun onafhankelijkheidsbeweging Polisario vrij te vechten van Marokko. Van de min of meer theocratisch verlichte koningen van de regio bleef alleen die van Marokko over. Koning Hassan II werd een potentaat die land en volk voor zichzelf claimde en zich liet bijstaan door militairen en geheime diensten. Tunesië en Libië werden al gauw republieken. In Algerije probeerden politieke generaals ondanks de moeilijke start de macht met het volk te delen. In Libië werd na de revolutie aan dat principe lippendienst bewezen. In de hele regio speelden legers de hoofdrol in de politiek.

B Economische en maatschappelijke ontwikkeling

De kolonisten waren nog maar net vertrokken en het was nog zoeken naar ontwikkelingsmodellen. Het maakte toen voor planning, de rol van de staat en de toegang tot land en inputs nog verschil of men in een kapitalistisch kamp (Marokko, Tunesië deels) of een socialistisch (Algerije, Libië, de Westelijke Sahara) terechtkwam. In termen van vruchtbaar land en beschikbaar water waren Marokko, Tunesië en Algerije het beste af. Algerije en Libië werden olielanden. In de vroege jaren werd nog geprobeerd om lichte of vervangende industrieën op te zetten. Toch waren de meeste onderdanen kleine boeren of veenomaden. Gesalarieerde werknemers werkten vooral bij de overheid. Periodiek teisterde droogte de hele regio.

3.16 In Marokko ging de grond van de kolonisten niet naar het volk

Marokko gaf 1 miljoen hectaren kolonistengrond niet terug aan de vroegere eigenaren. Integendeel, meer dan 2/3 kwam rechtstreeks in handen van de nieuwe elite. De rest werd onder kleinere boeren verdeeld. Onkunde en desinteresse kenmerkte de nieuwe eigenaren en de productie daalde navenant. In de droge jaren 1980 en 1981 viel de voedselproductie verder terug. Voedsel moest worden ingevoerd en de buitenlandse schuld werd torenhoog. Het IMF gaf leningen onder voorwaarden: subsidies op voedsel en huren mochten niet meer. In loondienst werkende burgers zagen dat als een zware inbreuk op hun verworven rechten. De regering kon haar ambitieuze plannen niet meer realiseren. De emigratie naar Europa was te gering om oplopende spanningen te verminderen. Kleine boeren trokken naar de steden waar de werkloosheid dramatisch steeg. In 1984 stopte het IMF de betalingen omdat Marokko te weinig waarmaakte van de structurele aanpassingen waarvan sommige, zoals privatisering van staatsbedrijven en hotels, toch wel correct waren uitgevoerd. De buitenlandse schuld bedroeg intussen 13 mil-

jard dollar op 27 miljoen Marokkanen; 480 \$ per inwoner. Het gemiddelde inkomen per hoofd was 1.100 \$.

3.17 Landbouwbeleid gebaseerd op een mythe

Koning Hassan bedacht toen een groots plan. Miljoen hectaren grond zouden met behulp van 10.000 tractors en tonnen kunstmest worden omgezet in graanakkers. Marokko moest zelfvoorzienend worden zodat de benodigde harde valuta konden worden uitgespaard. Meer water werd voor moderne land- en tuinbouw gereserveerd. Het deed denken aan de koloniale campagnes van de jaren '40 en '50 die jammerlijk mislukten omdat zij van boven waren opgelegd terwijl onkunde en corruptie hoogtij vierden. Toch probeerde koning Hassan het weer. Op zijn verjaardag, 8 juli 1985, sprak hij zijn volk toe: 'Geliefd volk ... Ons is opgevallen dat ons land elke 20 jaar wordt getroffen door een grote droogte. Die van de afgelopen vier jaren was buitengewoon, en slechts te vergelijken met die van het tijdvak van de Sa'diyeen in de 16^e eeuw. Nu zijn wij, God zij dank, door die moeilijke jaren heen en komen er 20 jaren met voldoende regen. In die tijd zal de bevolking groeien tot 40 miljoen mensen. Dan krijgen we weer zo'n moeilijke droge periode, maar die zal nooit meer zo hard uitpakken als de vorige.'

3.18 Het grote Marokkaanse dammenplan

In 1985 en 1986 oogstte Marokko inderdaad 90% meer tarwe. Volgens de koning was totale zelfvoorziening nabij. Om dat te verzekeren werd elk jaar een nieuwe stuwdam aangelegd; dat ging jaren zo door. In 2004 waren er al 110 grote dammen met bij elkaar 15.800 miljoen m³, naast ontelbaar veel kleinere dammen. Marokko was daarmee inderdaad hard op weg om zelfvoorzienend te worden. Maar tegelijkertijd groeide de kloof tussen grote boeren met toegang tot water en kleine boeren die daarvan werden afgesneden. Landhervorming voor kleine boeren stond niet in het plan; die moesten worden weggesaneerd. De grote boeren zorgden voor het duurdere voedsel; kleine boeren moesten ander werk gaan zoeken. Daarnaast gaf de regering buitenlandse investeerders het recht om grondstoffen te ontginnen: fosfaten en andere grondstoffen voor kunstmest, naast lood, zink en aardolie. Marokko verdiende ook goed met het verpachten van zeevisserij aan Europese reders.

3.19 Socialistisch zelfmanagement en decentralisatie in Algerije

Ben Bella koos voor Algerije een heel andere koers. Hij opteerde voor 'socialistisch zelfmanagement' en 'decentralisatie' en nationaliseerde buitenlandse bedrijven. Nationalisten in heel Afrika keken daarbij ademloos toe. Maar zijn opzet mislukte. Algerije miste het institutionele apparaat om de overgang in goede banen te kunnen leiden. Er kwamen wel revolutionaire wetten en regels, maar van de uitvoering kwam niets terecht. De ambtenarij was slecht georganiseerd en inefficiënt. Vrijheidsstrijders werden niet in één dag goede bestuurders. Niemand

had ervoor geleerd, de ervaring ontbrak, en externe ontwikkelingen haalden de benadering van zelfmanagement snel in.

Na de coup van Boumédiène gingen de nationalisaties toch door, en dankzij nieuwe inkomsten uit gas en olie kwam er industrialisatie op gang. Het binnenland bleef bij deze expansie achter; daar groeide de bevolking harder dan de productiviteit. In de koloniale tijd exporteerde Algerije nog voedsel, maar nu moest het worden ingevoerd. Officieren van het FLN werden de nieuwe grondeigenaren waardoor weer 3% van de bevolking 25% van de beste grond had. Op eenderde van de overige akkers werkten inefficiënte landbouwcoöperaties. In de groeiende steden werd het voedsel duurder zodatstakingen uitbraken. De regering probeerde dat op te lossen door hogere prijzen voor de boeren toe te staan, en voedselsubsidies voor de stedelingen, maar dat was niet vol te houden.

Begin jaren '80 begon president Benjedid voorzichtig te liberaliseren. Algerijnen kregen meer vrijheid om te reizen, te bezitten, zich te organiseren. Het staatsaandeel in minder efficiënte bedrijven nam af; meer privé-initiatief werd mogelijk. De belastingen gingen omlaag, maar basisvoorzieningen werden duurder en de corruptie nam toe. Vanaf 1986 protesteerden burgers tegen toenemende schaarste van de meest basale goederen, zelfs drinkwater. De regering bezuinigde fors op de bestedingen. De crisis van de jaren '80 bereikte zo met vertraging ook Algerije waar de burgers massaal demonstreerden.

3.20 Ook in Tunesië begon de overheid buitenlandse bedrijven te nationaliseren

Dat was in 1964. Uit wraak schortte Frankrijk de samenwerking op. Het land ging door met het nationaliseren van de belangrijkste sectoren, waarbij verregaande landbouwhervormingen prioriteit hadden. Ex-vakbondsman Ahmed Ben Saleh was daarvoor de verantwoordelijke minister. Het volk gaf deze regering haar vertrouwen, en door de stijging van de fosfaatprijzen groeide de Tunesische economie in de jaren '60 inderdaad. Door toenemend liberaal beleid kwamen de baten daarvan vooral terecht bij de verfranste elite. In de maatschappij groeiden daarom meer sociale spanningen en tegenstellingen. Later, in de jaren 70, kenterde de economische groei. Toen nam de werkloosheid even snel toe als de inflatie. De in vakbonden georganiseerde arbeiders protesteerden. Begin 1978 riep de vakcentrale UGTT op tot algemenestaking na loonbevrozingen en intimidaties. Studenten, boeren en middenstanders sloten zich daarbij aan. De demonstranten botsten hard op het leger en de politie. Op 'Zwarte Donderdag', 26 januari 1978, vielen er tientallen doden. Habib Achour en andere vakbondsleiders werden gearresteerd. Zo eindigde het sociale pact tussen vakbonden en regering hardhandig.

3.21 De teleurstellende economische ontwikkeling van Tunesië veroorzaakt onrust

De regering gaf toe dat de prestaties beneden de verwachtingen bleven van het vijfjarenplan 1977-1982. De werkloosheid groeide en de trek naar de steden was niet meer te remmen. Daar

namen de sociale spanningen toe die de regering met loonsverhogingen probeerde te verminderen. Maar na het kelderen van de fosfaatprijzen eind 1979 sloeg een nieuwe crisis toe waarbij de staatsinkomsten terugliepen en de werkloosheid nog meer toenam. Industrie en toerisme kwamen in de problemen. De afhankelijkheid van het buitenland werd sterker, de elite wist geen oplossingen meer, en het IMF diende zich aan. In 1984 moest de regering de subsidies op basisvoedsel intrekken: het brood werd duurder en consumentenprijzen stegen. Bij opstanden in de steden vielen toen ruim 100 doden. Met het oog op de verkiezingen draaide Bourguiba de besluiten terug maar de geest was uit de fles: arbeiders en vakbonden bleven onrustig. In 1986 plaatste de regering de UGTT onder toezicht en arresteerde de leiders, onder wie weer Habib Achour. Fundamentalisten maakten gebruik van de boosheid van het volk, maar de regering van Ben Ali zette consequent de lijn van liberalisatie en vrije markt voort.

3.22 Het olierijke Libië ging gewoon zijn eigen gang

In het revolutionaire Libië verliep alles anders. Aardolie financierde er de ontwikkeling. Zo werd Libië snel het rijkste land van het continent. Na 1969 kwam er in de steden een systeem van sociale verzekering, gratis medische diensten en toelagen voor gezinnen. Industriearbeiders deelden voor 25% mee in de winsten. Er werd 11x meer geïnvesteerd in industrialisatie en 30x meer in de landbouw. Gadaffi legde beperkingen op aan transnationale bedrijven, maar hij brak niet met ze. De oliesector kwam onder staatscontrole. Een ambitieus plan voor hervorming begon: elke boerenfamilie kreeg tien hectaren grond, een tractor, irrigatiemiddelen en gereedschappen. Het idee was dat zij in 20 jaar de helft van de waarde daarvan aan de staat zouden terugbetalen. Het waterministerie sloeg 1.500 putten en twee miljoen hectaren woestijn werden omgezet in vruchtbaar land. Voor die ontwikkelingen waren er in het onderbevolkte Libië te weinig arbeidskrachten en de projecten waren ambitieus. Afrikaanse en Arabische arbeiders werden uitgenodigd, totdat halverwege de jaren '80 de olieprijs daalde en maatregelen nodig waren om een 17% daling van de inkomsten op te vangen. De invoer van luxe goederen en de toeristische reizen naar het buitenland werden toen beperkt, en studiebeurzen voor het buitenland afgeschaft. Tweeduizend Libische studenten moesten thuiskomen.

In deze periode maakten de Maghreblanden verschillende beginnen met landbouw- en voedselbeleid, met nadruk op schaalvergroting en modernisering. Socialistische experimenten mislukten in Algerije en Tunesië, maar het rijkere Libië ging zijn eigenwijze eigen weg. Overal kregen de leidende elites greep op de economie en werden kleine boeren uit de landbouw gestoten. Daarna volgde de introductie van liberalisatie en vrije markt. In Algerije en Libië werd aardolie de motor van de economie wat een beperkte industrialisatie mogelijk maakte. De verpaupering van de armere burgers bood mogelijkheden voor Salafistische stromingen waar regeringen hen in de steek lieten.

4 De Maghreb-regio na het einde van de Koude Oorlog

In Berlijn viel ‘De Muur’ op 9 november 1989, en wereldwijd werd het Einde van het Socialisme aangekondigd, samenvallend met het Einde van de Koude Oorlog. Geopolitieke samenwerkingsverbanden vielen uiteen om plaats te maken voor een nieuwe orde onder de noemers Vrije Markt, Liberalisatie en Globalisering, in het raamwerk van het Triomferende Aandeelhouderskapitalisme. Vanaf toen gingen Westerse donoren van hun cliënten respect voor democratie, goed bestuur en mensenrechten eisen. In verschillende Afrikaanse landen en zeker in de Maghreb kwam het moslimfundamentalisme op uit verzet tegen de verwestersing van de elites en de verwaarlozing van het volk. Bij de nationale elites in de Maghreb bleef de Arabische identiteit ondanks een schijnbeweging van Gadaffi belangrijker dan de Afrikaanse of de Imazighense.

A De strijd om de politieke macht

Deze periode werd gekenmerkt door radicaliserende moslimbewegingen waarop de politiek antwoord zocht, maar lang niet altijd vond. Dat leidde in Algerije en Libië tot burgeroorlogen. In Tunesië begon met de ‘Jasmijnrevolutie’ de Arabische Lente. De strijd van modernisme en progressiviteit versus traditionalisme en conservatisme werd uitgevochten langs het scherp van de snede. Onopgeloste problemen van autonomie en staatsvorming bleven doorzeuren rond West-Sahara en Libië.

4.1 Koning Hassan II van Marokko zag nieuwe gevaren

De Koning van Marokko maakte zich zorgen over de komst van imams uit Iran die een niet gewenst soort Islam preekten. Hun ideeën vonden vruchtbare bodem bij verpauperde kleine boeren op hun trek naar de steden. In de arme stadswijken ving de illegale ‘Adi Wahl Ihsan Beweging voor Gerechtigheid en Naastenliefde’ van de Soefistische Sheikh Abdessalam Yassine nieuwkomers op met praktische hulp en godsdienst. Volgens hen zou de Islam het winnen van de ‘bestiale Westerse cultuur’ door werken van barmhartigheid in de naam van ‘De Ene Rechtvaardige en Zijn Profeet’. Modernisering en verwestersing spuwden arme mensen uit. De Sheikh en zijn Adi Wahl Ihsan waren aantrekkelijk voor hen. De beweging groeide dus en associeerde zich met de fundamentalistische politieke PJD-partij Voor Gerechtigheid en Ontwikkeling die geleidelijk meer invloed kreeg.

Koning Hassan II hervormde af en toe wat zonder iets van zijn volmachten of privileges in te leveren. Hij liet regeringspartijen en oppositie om de beurt regeren. Toen de oppositie in 1992 de verkiezingen won, maakte hij een familielid premier. Hij beloofde een democratische grondwet, maar kon zelf altijd regering en parlement naar huis sturen. Samen met kleinere partijen vormden Istiqlal en USFP, de Socialistische Unie van de Kracht van het Volk, het Democrati-

sche Blok waarmee de oppositie in 1997 de verkiezingen won. De PJD-moslimpartij kreeg toen voor het eerst zetels. De koning benoemde de socialist Abderrahmane el-Youssouf tot premier.

4.2 De dood van koning Hassan II en de opvolging door zijn zoon koning Mohammed VI

Koning Hassan II, de strenge vorst met ‘baraka’ – door Allah gegeven geluk – stierf op 23 juli 1999. Tijdens zijn 40-jarige regiem overleefde hij aanslagen, hij sloeg opstanden neer, voerde een oorlog, liet tegenstanders verrotten of verdwijnen en had de strategische gave om anderen steeds een stap voor te zijn. Massaal bezocht het treurende volk zijn begrafenis. De overleden koning was schatrijk; mogelijk bezat hij 40 miljard \$, naast huizen, paleizen, landerijen, golfbanen en mijnen. Voor zijn mausoleum, de grootste moskee ter wereld, de Koning Hassan II Moskee in Casablanca, betaalde het arme volk een half miljard dollars.

Zijn 35-jarige zoon, prins Sidi Mohammed, werd koning Mohammed VI. Hij erfde de macht, rijkdom en entourage van zijn vader. Rondom hem vochten oude en nieuwe krachten om de macht. Driss Basri, de gehate minister van binnenlandse zaken en opvolger van de ‘verraders’ Oufkir en Dlimi, bewaakte de belangen van de oude garde, met als tegenspeler de socialistische premier Abderrahmane el-Youssouf. Vele jaren was die de leraar van de kroonprins geweest en ooit was hij de rechterhand van de vermoorde Mehdi Ben Barka. Na 30 jaar liet hij diens weduwe en zoon naar Marokko terugkeren, wat leidde tot veel publieke eisen om informatie over verdwenen familieleden. Grote hervormingen verwachtte men niet meteen, maar het gevoel heerste dat het feodale tijdperk voorbij was. De jonge koning begon rechtszaken tegen corrupte ambtenaren en ondernemers. Hij ontsloeg Driss Basri en zijn beulen en beloofde het volk meer vrijheden. Maar zijn medewerkers waren onervaren, oude gewoonten waren taai en de corrupte bureaucratie had overal zijn tentakels.

4.3 De strijd tussen moderniteit en feodaliteit onder een nieuwe koning

Geleidelijk ontstond een nieuw regiem met meer democratie en moderniteit, maar met ook nog een hardnekkig feodaal randje. De nieuwe koning verleende gunsten naar het hem uitkwam, en soms was er terugval. Eind 1999 werden demonstraties weer klassiek uit elkaar gemept, maar de koning kwam de stakers tot grote ergernis van het IMF wel tegemoet door 17.000 extra overheidsbanen te scheppen. Hij liet gevangenen vrij en herstelde ontslagen officieren in functie. Maar wie negatief over zijn vader schreef, werd bedreigd. In zijn drang naar modernisering en populariteit investeerde de jonge koning veel in nationale en internationale, traditionele en moderne festivals. Zo stimuleerde hij een nieuw Marokkaans cultureel bewustzijn als antidotum tegen ‘volksvreemd Islamitisch fundamentalisme’.

Tussen de politieke partijen bleef het chaotisch: regerende socialisten en fundamentalisten in de oppositie verketterden elkaar. Bij de verkiezingen van 2002 was de opkomst laag. Aanhangers van sheikh Yasmine bleven thuis, het conservatieve Istiqlal won, progressieve krachten

verloren terrein en in de steden werden de socialisten weggevaagd. Het volk was ontevreden over de traagheid van de veranderingen en fundamentalisten wonnen terrein. PJD presenteerde zich als gematigd. Al bij al kreeg USFP toch nog 50 zetels, Istiqlal 48, PJD 42 en de ‘onafhankelijken’, de kandidaten van het paleis, 41. De rest verdeelde nog 83 zetels. Premier El-Youssof trok zich teleurgesteld en ziek terug en Abbas el-Fassi van Istiqlal werd de nieuwe premier onder de koning. Op basis van de nieuwe zetelverdeling werd een kabinet samengesteld waarvan de koning de sleutelposten toewees. Verrassend progressief stelde hij vijf vrouwelijke ministers aan.

4.4 Een poging tot afrekening met de ‘Jaren van Lood’

De jonge koning Mohammed VI wilde afrekenen met de Jaren van Lood. Hij liet zich adviseren door Abraham Serfati, een van de slachtoffers van zijn vader. In mei 2004 installeerden zij het Instituut voor Gerechtigheid en Verzoening, het IER, met als opdracht het onderzoek naar staatsterrorisme tegen burgers onder Hassan II. Zeventien ex-gevangenen van Hassan bestuurden het IER, met Driss Ben Zekri, na 17 jaar Kenitra, als voorzitter. Maar getuigende slachtoffers mochten geen namen van verantwoordelijken of beulen noemen. En het geweld rond de onafhankelijkheid, het bloedig neerslaan van de Rif-rebellie of de moord op Ben Barka konden niet worden onderzocht. Het Instituut kwam tot 22.000 namen en claims van slachtoffers. Van hen getuigden er 200 op de TV over ontvoering, verdwijning, systematische marteling, dood in detentie en onmenselijke ontberingen. Het eindrapport van 2005 was voor veel burgers teleurstellend. Het noemde over de hele periode maar 600 dodelijke slachtoffers. Honderden in de Westelijke Sahara verdwenen mensen telden niet mee. Volgens mensenrechtenorganisaties waren in de Jaren van Lood zeker 3.000 doden te betreuren. De regering verontschuldigde zich, en meer niet. Beulen werden niet vervolgd; sommigen zag men terug in overheidsfuncties. Wel kregen 10.000 ex-gevangenen een uitkering.

4.5 Het einde van de ‘alternance’ onder Mohammed VI

Meer teleurstellingen volgden. Bij de verkiezingen van 2007 leek de speech van de koning het einde van de ‘alternance’, de overgang naar meer zeggenschap voor volk en parlement, aan te kondigen. De grondwet veranderde niet wezenlijk en de koning hield alle macht over benoemingen, ontslagen en grote projecten. De pers werd weer gekneveld. Moslimfundamentalisten en dreigend terrorisme rukten op. Universiteiten sloten en in de arme wijken van de alsmaar uitdijende steden groeide onvrede over de toenemende welvaarts kloof. De koning reageerde krampachtig. Zijn censor pakte vrijzinnige bladen aan. Zijn rechters straffen zwaar voor onwelgevallige artikelen over bijna alles: de harem, de gezondheid, de wankelmoedigheid van Mohammed VI, Polisario, de mix van misdaad, corruptie en politiek, de vrienden van de koning, de bezittingen van het koningshuis en de afhankelijkheid van de rechters. De koning balanceerde angstvallig tussen groeiende conservatieve krachten, zijn verlangen om progressief over te komen en zijn behoefte om de koninklijke privileges te beschermen.

4.6 Opkomst van fundamentalistische stromingen beïnvloedt de strijd om de macht

De koning initieerde een TV-station dat in alle moskeeën de officiële tolerante Islam uitdroeg als tegenwicht tegen het oprukkende radicalisme en investeerde meer in de opleiding van imams. Die ingreep was nodig, want achter de gematigde façade van de PJD school 'Al-Adl Wal-Ihsan', de Beweging voor Eenheid en Hervorming, formeel een onafhankelijke sociaal-religieuze beweging, in feite de strenge bewaakster van een fundamentalistische ideologie en leefstijl. Hun dagblad 'At-Tajdidh' ageerde tegen drugs, seks, alcohol, hoofddoekloze meisjes en alle kwaad uit het Westen. PJD en Al-Adl werkten samen in de volkswijken. De radicale moslims van deze beweging werden uitgesloten van de verkiezingen van 2007. De Sjeik ontraadde om te gaan stemmen en de opkomst werd inderdaad laag. De mensen wilden geen beloften maar werk, brood op de plank, medische hulp, betrouwbare vuilnisdiensten, aanpak van corruptie en wat levensvreugde. Zo werd een sociale oorlog langs culturele lijnen uitgevochten. De kleine groeiende middenklasse zocht aansluiting bij liberalere waarden en het Westen. De lagere klassen klampten zich vast aan traditie en religie.

4.7 Een jobebeleid van geven en nemen

Om escalatie te voorkomen, schipperde de koning met de regering door beurtelings te geven en te nemen. Volgens progressieve Marokkanen was hiermee de koninklijke willekeur terug. De ingezette hervormingen stagneerden. Bij lokale verkiezingen in 2009 kwam een nieuwe partij bovendrijven: PAM, de 'Partij van Moderniteit en Oorspronkelijkheid' van Ali Fouad el-Himna; een bundeling van kleinere partijen en overlopers uit andere partijen. Vanuit het niets werd PAM de grootste partij die de regerende Istiqlal en de PJD ver achter zich liet. PAM werd al gauw de Partij van de Koning genoemd, een uitbreiding van de Makhzen, de machtsgroep rond de koning. Istiqlal en Abbas werden oud, dus nieuwe jongere politici moesten kansen krijgen. Aanvallen op PAM werden krachtig afgeslagen. Het paleis werkte toe naar gehoorzaamheid, strikte orde en regelmaat onder de heersende wil van de koning. De gewone burgerlijke oppositie werd aangepakt onder het mom van terrorismebestrijding. Daarvoor waren de rechtszaken 'wegens terrorisme' tegen Abdelkader Belliraj en Hamid al-Najibi van de PSU tekenend.

4.8 'Democratische lente' in de regio raakt ook Marokko

Eind 2010 kwam Marokko in de ban van de democratische lentes van Tunesië, Libië en Egypte. De regering stelde zich soepel op tegen demonstraties en de koning kwam tegemoet aan eisen van de oppositie voor een nieuwe grondwet en hervormingen, met meer democratie en vrijheden. In 2011 moesten parlementsverkiezingen die ontwikkeling bekronen. Na een matte campagne met lage opkomst won de fundamentalistische PJD van Abdellahi Benkirane 107 zetels, en Istiqlal werd tweede met 60 zetels. PAM en de Socialistische Unie speelden geen rol meer. Premier Benkirane beloofde trouw aan de koning en kondigde zijn oorlog tegen armoede en corruptie aan. Marokko's stabiliteit bleef gewaarborgd. Eind 2012 stierf de oude Sheikh Yassine,

en met hem een stuk sociaal en politiek geweten. In juli 2013 stapte Istiqlal uit de regering en moest de premier met zijn PJD nieuwe partners zoeken. Toenemende druk op media, juristen en mensenrechtenactivisten kenmerkte ook de periode 2013-2015. VN-rapporteur Juan Mendez meldde in september 2012 dat gevangenen en aangehouden migranten in Marokko kans lopen op zware mishandeling, seksueel geweld en marteling.

Drie jaar later was dat nog zo. Vooral lastige journalisten, geloofsafvallers en homoseksuelen konden op celstraf met lijfelijk geweld blijven rekenen. De koning probeerde nog om abortus na verkrachting mogelijk te maken, maar intussen was het Islamdebat verder aangescherpt. Tegelijk verhoogde de koning zijn inzet bij de strijd tegen jihadisme en fundamentalistisch terrorisme. Het bleef voorzichtig balanceren. Bij de parlementsverkiezingen van oktober 2016 was de PJD weer de grote winnaar, met deze keer de paleispartij PAM deze keer op de hielen als tweede partij. Volgens de Marokkaanse Vereniging voor de Mensenrechten was er sprake van een gestage terugval van de rechten van de burgers.¹³

Eind 2016 sloeg het vuur weer in de pan door de dood van de vishandelaar Mohsin Fikri als gevolg van politiegeweld in het RIF-gebied en de zelfverbranding van crêpe verkoopster Mi Fatiha na publieke vernedering door de politie. De volkswoede brak los en hield lang aan in de belangrijkste steden. Daar tussendoor speelde weer een ruzie en geweld rond de enclaves Ceuta en Melilla. Toen premier Benkirane er ook niet in slaagde om een nieuwe regering te formeren, liet de koning hem vervangen door de op consensus gerichte Saadeddine Othmani, ook van de PJD. Die moest verder onderhandelen met de vrienden en zakenpartners van de koning. Want hoe boos het volk ook was op het staatsapparaat de Makhzen, voor de koning zelf bleven zijn onderdanen ontzag en respect houden. De nieuwe regering kwam er, met deelname van PJD, PAM, Constitutionele Unie en Socialisten. Maar de koning was de baas.

4.9 Nieuw verzet van de Rif-bevolking

Vanaf eind 2016 tot en met augustus 2017, acht maanden lang, speelde een nieuwe grote volksofstand in het Rif-gebied, aanvankelijk aangevoerd door de 30-jarige Nasser Zafzafi uit Al-Hoceima en zijn vijf kompanen. De directe aanleiding was de dood door verplettering in een vuilniswagen van visverkoper Mohsin Fikri¹⁴ in oktober 2016, maar een frustratie van generaties Rif-bewoners wegens achterstelling en vernedering lag daar onder. De Riffijnen, overwegend Imazighen, voelen zich niet vertegenwoordigd door de regering van premier Othmani. De regering kwam volgens hen gedane beloften niet na, politici waren bedriegers, leugenaars en dieven en de imams in de moskeeën waren handlangers van de koning. Er werden vele tientallen Riffijnen gearresteerd en vastgezet. Hun leider Nasser Zafzafi werd in elkaar geslagen en in Casablanca opgesloten en het aantal geheime agenten in de Rif werd verruimd. Maar er stonden steeds weer nieuwe leiders op om de strijd over te nemen als vertegenwoordigers van het volk.

¹³ NRC Handelsblad, 7 oktober 2016.

¹⁴ Zijn voorraad zwaardvis werd door de politie in een vuilniswagen gegoooid. Hij probeerde zijn vis te redden maar werd gegrepen door het mechanisme van de vuilniswagen en verpletterd.

Sociale media speelden een belangrijke rol in deze opstand, maar een effectieve economische en politieke strategie met massale stakingen en het verplaatsen van investeringen kwam er niet van.

4.10 Geen voortgang met betrekking tot de Westelijke Sahara

De toestand rond de Westelijke Sahara/Saharoui Republiek werd onduidelijker en liep vast. In 1991 bereikte de VN een wapenstilstand. Het beloofde voor 1992 een referendum met de keus tussen regionale autonomie onder Marokko of zelfbeschikking als onafhankelijk land. Maar koning Hassan blokkeerde dat omdat hij het onduidelijk vond wie en met hoeveel de 'echte Saharouis' waren. In de Westelijke Sahara woonden al veel meer Marokkanen, en de meeste Saharouis leefden inmiddels in Algerije, Mali en Mauretanië. Tienduizenden vluchtelingen woonden al generaties lang in de Rabouni-kampen van de VN in Algerije, met water, onderwijs, zorg en een regering in ballingschap. Marokko wilde voor West-Sahara regionale autonomie binnen een Marokkaans staatsverband, wat voor Polisario onbespreekbaar was; dat zag de onafhankelijkheid of permanente oorlog als enige opties.

Jaar in, jaar uit, werd af en toe gevochten terwijl partijen voorstellen deden, de VN en anderen bemiddelden, gevangenen werden uitgewisseld en soms vrijgelaten. Maar in feite stagneerde het conflict. Het referendum dook soms op in de discussies, VN-gezanten kwamen en gingen, de Polisario-leiding verjongde zich en Mohammed VI werd de nieuwe koning. In 1999 verloor de VN na het fiasco in Oost-Timor de lust in referenda. In de Westelijke Sahara bracht Mohammed VI water, mobiele telefonie, investeerders en de belofte van vrije verkiezingen als autonome provincie van Marokko. In de woestijn beloerden 20.000 Polisario-strijders en Marokkaanse soldaten elkaar aan weerszijden van een zandwal van 2.000 km met daarin een mijnenveld met 5 miljoen explosieven; 30 per erkende vluchteling.

Mohamed Abdelaziz (1948-2016), leider van Polisario en president van de door veel landen erkende Saharoui Republiek verweet de VN verwaarlozing van de zaak van zijn volk. Marokko dwarsboomde politieke oplossingen, iedereen wist dat en niemand deed er iets aan. In 2000 werkten de VN onder Kofi Annan en de VS onder Bill Clinton samen aan de Saharoui Republiek. Zij formuleerden een 'Plan Baker' waarin het gebied voor vier jaar als autonome provincie onder Marokko kwam. In die tijd konden een kieswet en een lijst met namen van geldige kiezers worden opgesteld. Polisario wees dat af, maar vond nergens meer steun. De Franse president Chirac noemde het gebied tijdens zijn bezoek aan Marokko veelzeggend 'Marokko's meest zuidelijke provincie'. De koning gaf Amerikaanse en Franse oliebedrijven – Total/Final/ELF en Keer/McGee – vergunningen om naar olie en gas te zoeken onder de kust van de Westelijke Sahara. Zij kregen ook voet aan grond in Algerije. De EU en de VS beloofden in ruil daarvoor Algerije te helpen bij het bestrijden van terrorisme, waarna Algerije definitief afzag van steun aan Polisario. Zuid-Afrika en bijna alle Afrikaanse landen erkenden de Saharoui Republiek wel en sloten Marokko uit van de Afrikaanse Unie.

De vier jaren verstreken, het werd 2005, de oorlog duurde al 30 jaar. Marokko koloniseerde de helft van de 'Autonome Provincie West-Sahara' met voor 2 miljard dollar aan investeringen in stuwdammen, havens, watertorens, woonhuizen, energie en wegen. De VS praatte bij Polisario 404 Marokkaanse gevangenen vrij, maar Marokko maakte de toegezegde tegenprestatie niet waar. Polisario werd kwaad op de VS, Algerije, en de nieuwe VN-ambassadeur Arnold-Peter van Walsum. De VS vreesde dat Polisario terroristen onderdak zou geven, zeker nu buitenlandse oliemaatschappijen actief waren in de Westelijke Sahara; voor Marokko een reden te meer om het land onder controle te willen houden. Maar het Marokkaanse volk leed onder de stijgende kosten van de oorlog. De regering onderdrukte rellen, verbood publicaties en moest de internationale gemeenschap geruststellen. Het visserijcontract met de EU moest worden herzien, de EU wilde visrechten bij West-Sahara en temperde mede daarom zijn kritiek.

In 2006 bezocht een delegatie van 140 notabelen van het Saharoui-volk uit de Westelijke Sahara de koning. Zij adviseerden een eigen autonome status met eigen regering, parlement en rechters. Marokko zag wel iets in dit compromis, mits het zelf defensie en buitenlandse zaken kon blijven behartigen. Polisario was hier buiten gehouden en weigerde om er over te onderhandelen. De herhaling van zetten en de onwil om nader tot elkaar te komen gingen door tot 2009. Volgens Polisario was de ontmoeting met de 140 notabelen een illegale truc van Marokko. VN-ambassadeur Van Walsum noemde dat geen reëel standpunt, wat bij Polisario overkwam als verraad door de VN van haar eigen principes. Het dreigde de wapens weer te zullen opnemen. Toen kwam de Veiligheidsraad van de VN met een nieuw initiatief. Vanaf mei 2009 arriveerden meer VN-waarnemers en de bemiddeling werd weer opgepakt. Halverwege 2010 constateerde de VN dat het muurvast zat. Niemand gaf iets toe en er was geen uitzicht op een definitieve oplossing. Sindsdien werd niet meer met wapens gevochten.

VN-secretaris-generaal Ban Ki-moon joeg in maart 2016 de woede van veel Marokkanen aan door te verklaren dat de Marokkaanse regering niet neutraal was met betrekking tot het conflict rond de Westelijke Sahara en daar feitelijk als bezetter aanwezig was. In Rabat ging een door de regering opgestookte menigte boos de straat op. Voor straf gebod de koning de VN om alle personeel uit de Westelijke Sahara terug te trekken. Polisario drong weer aan op een referendum, Marokko stond nog steeds op een beperkte mate van autonomie, en Polisario dreigde de oorlog weer op te pakken.

4.11 **Algerije worstelt met de radicalere Islam**

In Algerije begon de radicalisering van de Islam eerder. Sinds 1989 hielden het leger en het FIS, het fundamentalistische 'Islamitische Heilsfront' elkaar nauwlettend in de gaten. Buiten de politieke arena gingen de moulah's door met hun campagnes. In arme wijken waren moskeeën op vrijdag na het avondgebed verzamelplaatsen voor demonstraties waarbij in de moskee voorbereide sociale en politieke leuzen werden gescandeerd. In de steden kreeg het FIS steeds meer aanhang door te appelleren aan diep gewortelde, onderdrukte Islamitische gevoelens en te pleiten voor een Islamitische Staat met gelijkheid en gerechtigheid. Jonge Algerijnen werden geronseld

voor de Jihad tegen de Russen in Afghanistan. Het FIS was geen politieke partij in de westerse zin; eerder een conglomeraat van stromingen die elk de Islam als uitgangspunt hadden, maar onderling ruzie maakten over de manier waarop die utopie verwezenlijkt moest worden. Een onduidelijke, steeds wisselende Raad van Wijzen stond aan het hoofd ervan. Westerse media zochten personen om FIS mee te kunnen vereenzelvigen. Zodoende traden Abassi Madani en imam Ali Belhaj op de voorgrond. Maar toen die hun gezag binnen het FIS wilden vestigen, ontmoetten zij felle tegenstand. Daar werd gewerkt met consensus: net zolang praten tot men er uit was, zoals de Profeet dat in zijn tijd deed. Men verweet het tweetal 'fitna' te veroorzaken, de ernstige zonde van het zaaien van chaos en verdeeldheid. Vanwege angst voor fitna schoten hun aanhangers hen in uren van gevaar niet te hulp. Leiderschapscrisis bij FIS veroorzaakten op cruciale momenten verlamming. De radicale vleugel trok de meeste aandacht, maar de werkelijke macht in het FIS berustte toch bij kleine ondernemers en burgers in de handelssteden.

In 1991 gaf de Algerijnse premier Hamrouche de strijd op. De meer ervaren Ahmed Ghazali nam zijn rol over. Hij schreef nieuwe verkiezingen uit met een nieuw transparant kiesstelsel waarin mannen niet meer namens hun vrouwen mochten stemmen. Twintig partijen tekenden, met FIS als belangrijkste. Er werd gestemd en al in de eerste ronde versloeg FIS het FLN. Ook in de tweede ronde zou FIS een ruime meerderheid halen. Maar van de 13 miljoen kiezers was 40% thuis gebleven. Na de eerste ronde wilde de radicale vleugel van FIS onder Ali Belhaj in Algiers het voortouw nemen. Zij dreigden de aanhangers van het oude regiem met een bijltjesdag, waarna veel gematigde leden van FIS afhaakten.

Een moeilijk dilemma drong zich toen op. Wat te doen als bij democratische verkiezingen een uitgesproken ondemocratische partij de meerderheid haalde terwijl bijna de helft van de kiezers thuis bleef en die partij ook nog eens uit elkaar viel? Vakbonden, intellectuelen, vrouwen- en beroepsorganisaties demonstreerden massaal tegen FIS. Ook militairen en politici wilden onder geen beding met die partij regeren of de macht ermee delen. Zij zetten president Benjedid onder zware druk. Die trad af en een Raad van Nationale Veiligheid stelde de FLN-dissident Mohammed Boudiaf in zijn plaats aan. De Raad blies de tweede kiesronde af en liet FIS-leiders arresteren. Na die onbloedige coup werd voor een jaar de staat van beleg afgekondigd. In maart 1992 werd FIS buiten de wet gesteld en hun lokale gemeenteraden werden ontbonden. FIS hield toen op met als overkoepelend orgaan te bestaan.

4.12 Burgeroorlog tussen radicale FIS-strijders en de Algerijnse overheid en bevolking

Radicalen FIS-groepen gingen een verbeterde strijd aan tegen het nieuwe regiem dat hun overwinning had gestolen. In Algiers doodden zij vooral intellectuele tegenstanders. Hiermee begon de 'Algerijnse Burgeroorlog' die qua wreedheid over en weer ongekend was. De Raad versterkte de staat van beleg en zette de politie en het leger in. Bloedige gevechten volgden. FIS eiste nieuwe verkiezingen en het uitroepen van de Islamitische Staat Algerije. De escalatie van geweld was dramatisch. In juni 1992 vermoordde een lijfwacht president Boudiaf; en de veteraan Belaid Abdelsalam volgde hem op. Hij vaardigde strenge wetten uit tegen terrorisme en zette de dood-

straf op zulke vergrijpen. Bij de staat van beleg kwam een avondklok. Elk contact tussen burgers en FIS werd verboden. Perioden van oorlog wisselden af met tijden van onderhandeling. Maar de regering geloofde niet in onderhandelen en ging voor een militaire zege. In dat klimaat werd in 1994 Liamine Zeroual, de minister van defensie, voor drie jaar tot president benoemd. De vermoorde Boudiaf was toen al een martelaar.

Onder de radicale moslims namen intussen de schisma's toe. Guerrillatroepen van FIS splitsten zich op in GIA, de 'Gewapende Islamitische Groepering', en MIA, de 'Gewapende Islamitische Beweging'. Zij bevrijdden duizend gevangenen uit de zwaar beveiligde gevangenis van Tazoult. Het weer actief geworden FIS hergroepeerde zich als beweging op de achtergrond. Aan een vredesconferentie in Rome in 1995 deden FIS, FLN, Hamas van Hezbollah en FFS, het 'Front van Socialistische Maatschappelijke Krachten' van Karim Tabbou mee. Frankrijk, Spanje, Italië en de VS steunden dit initiatief, maar president Zeroual deed een tegenzet met verkiezingen in 1995. Mede door de boycot door FIS, FLN en FFS won hij die met grote meerderheid, maar waarnemers betwijfelden de correctheid van de uitslag. Regering en leger gingen intussen door met hun oorlog tegen GIA en MIA. In 1996 herwon de regering de steun van het FLN. Samen behaalden zij daarna strategische overwinningen. Voor juni 1997 werden parlementsverkiezingen voorbereid waardoor de spanningen weer opliepen. FIS boycotte ze, maar toch kwam 2/3 van de kiezers opdagen. De twee samenlevingen van Algerije bleven wantrouwend om elkaar heen draaien. De regering liet Sheikh Abassi Madani na zes jaar vrij. Die wilde gesprekken en onderhandelingen. Maar GIA voerde het geweld op, nu ook tegen burgers.

Tussen 1992 en 1999 vonden er in Algerije ruim 50 slachtpartijen plaats op duizenden ongewapende burgers. Parlementariërs, mensenrechtenactivisten en journalisten werden als beesten gekeeld. Meestal claimde GIA de verantwoordelijkheid; ook voor bomaanslagen op politiebureaus, winkels, autobussen en restaurants. De bevolking werd argwanend over de rol van politie en leger omdat die vaak niet ingrepen waar dat wel nodig en mogelijk was. Zij schonden zelfs regelmatig mensenrechten en in hun gevangenissen was niemand veilig. Volgens Human Rights Watch' en Amnesty International had het leger de hand in veel sterfgevallen en verdwijningen. Habib Souaïdia, een dissidente legerofficier, publiceerde in 2001 een opmerkelijk boek. Gedetailleerd beschreef hij de rol van militairen tijdens de 'Smerige Oorlog' bij massamoorden op burgers en de dubieuze rol van generaal Mohammed Lamari daar achter. Soldaten vermomd als terroristen gingen zich te buiten aan geweld tegen burgers om de publieke en politieke opinie tegen de fundamentalisten op te zetten. Begin 1998 werd in België een groep GIA-activisten opgepakt. Dat werd het begin van de totale ontmanteling van een Europees netwerk van financiers, trainers en activisten. Die klap kwam de beweging niet meer te boven. In Algerije bleven nog twee groepen moorden, maar het aantal doden daalde aanzienlijk. Tot eind 1999 maakte de burgeroorlog zo'n 200.000 slachtoffers en voor tenminste 30 miljard dollar schade.

4.13 Bouteflika neemt de macht over in Algerije

Begin 1999 trad president Zeroual volgens afspraak af en verkiezingen werden voorbereid. Abdelaziz Bouteflika werd door het leger – bij gebrek aan beter – als nieuwe president in het zadel gezet, met achter hem de sterke man generaal Lamari. Bouteflika schreef een referendum uit over een Wet op de Nationale Verzoening dat 98,6% van de stemmen kreeg; ook van FIS. Kort daarna werd in Algiers Abdelkader Hachani geliquideerd, de nummer drie van FIS en een groot voorstander van de dialoog. Volgens sommigen waren de daders radicale, onverzoenlijke moslims. Anderen zagen er het werk in van de 'éradicateurs', uitroeiers van het leger die geen verzoening wilden en het onverdraaglijk vonden als FIS-kaders hoge politieke functies zouden krijgen. De president zou het afleggen tegen de 'Pouvoir', de sterke krachten in het leger, de regering en de nationale elite. Toch vaardigde hij moedig amnestie uit voor iedereen die zijn wapens inleverde; en 80% van de FIS-strijders deed dat.

Volgens commentatoren desintegreerde het gezag van de socialistische regering van Algerije. Maar het FLN won ruimschoots de verkiezingen van 2002, bij lage opkomst en ondanks een boycot van de Imazighen van Kabylïë. Die hielden hun eigen campagne voor sociale en politieke gerechtigheid, tegen discriminatie en uitsluiting. Geweldloze burgerlijke ongehoorzaamheid was hun strategie. Volgens hen diende de nationalistisch-Arabische militaire dictatuur de belangen van een beperkte klik, zonder een boodschap te hebben aan de meerderheid van tweederangs burgers. Met 85% won Bouteflika de presidentsverkiezingen van 2004. Al sinds 1965 zat hij in het machtssysteem als bouwer van het hechte veiligheidsapparaat dat het volk controleerde en de oppositie het leven zuur maakte. Hij deed om beurten concessies aan islamisten, christenen en seculieren.

4.14 Abderaziz Belkhadem wordt premier onder de zieke president Bouteflika

In 2007 deden heel weinig mensen mee aan de verkiezingen. Dat verklaarde men door de grote tevredenheid van het volk met deze president die gezien werd als de enige aan de top die niet corrupt was, en als grote verzoener. Met hem wist men wie en wat men had, en zijn ernstige ziekte maakte hem nog geliefder. In mei 2006 werd Abderaziz Belkhadem premier. Men waardeerde diens tandem met Bouteflika. De oppositie had weinig kans en dus bleven veel kiezers thuis. Bouteflika liet in 2008 weten bij te willen tekenen, maar Al Qaeda pleegde alsmaar bom-aanslagen met de boodschap dat hij weg moest. En met de persvrijheid wilde het ook maar niet lukken. Daar maakten intellectuelen en de oppositie zich druk om, maar het gewone volk was gewoon blij met de nationale radio. Er kwamen meer rechtszaken tegen journalisten en redacteuren. Die mochten niet schrijven dat hervormingen, modernisering en nationale verzoening geen succes waren. Wie onderzoek naar moorden en verdwijningen bepleitte, had een goede reden om bang te zijn. De president was snel beledigd; tientallen journalisten werden veroordeeld. De omroepen bleven van de staat; kranten en weekbladen moesten zich gedragen.

4.15 De Arabische Lente van 2011 in Algerije

De Arabische Lente in buurlanden leidde in Algerije tot een opflakkeren van zelfverbrandingen, rellen en betogingen. Maar meer aanleiding was het complex van scherpe prijsstijgingen van de dagelijkse boodschappen, het felle overheidsoptreden tegen de informele sector van de economie, en de 50% loonsverhoging met terugwerkende kracht voor politiepersoneel. De overheid kocht met oliegeld de onvrede af met meer loonsverhogingen en subsidies. Er kwam geen stevige politieke organisatie van de onvrede en het verzet ebde weer weg. Wat wel gebeurde was gijzeling en terreuracties door eenheden van Mokhtar Belmokhtar vanuit het noorden van Mali (Al Azawad). Acties rond een groot gascomplex in het oosten van het land in januari 2013 leverde tegen de honderd doden op, mede door een aanval van het Algerijnse leger op de gijzelnemers. Ook Al Qaeda breidde zijn activiteiten daarna uit in heel Noord-Afrika.

Na volksopstanden in Tunesië, Libië en Egypte onder de noemer Arabische Lente demonstreerde men ook in Algerije. Na concessies en beloften bleef het daar verder rustig, want in Algerije waren de radicalen duidelijk op retour. De door een hersenbloeding verzwakte Bouteflika stelde zich in april 2014 toch weer kandidaat. Heftige gesprekken vonden in die dagen plaats over de wenselijkheid of onwenselijkheid om Abdelaziz Bouteflika al dan niet als president te handhaven. Hij had 14 jaar gediend en was steeds vaker ziek en zwak als gevolg van de zware beroerte die hem trof. Zes kandidaten deden mee, en Abdelaziz Bouteflika won toch weer met 81,5% van de stemmen bij 52% opkomst. Zijn concurrenten waren ook of ziek en zwak (Mohammed Mediene) of uitgeschakeld. De meeste Algerijnen waren vervreemd van Le Pouvoir en lieten het maar gebeuren. In mei 2017 waren er ook weer parlementsverkiezingen. De jongeren waren weer opstandig maar slecht georganiseerd. Niemand wist of Bouteflika nog regeerde of onbekende machtspersonen binnen Le Pouvoir achter hem. In de nadagen van de verkiezingen benoemde Bouteflika een nieuwe premier, Abdelmadjid Tebboune, de voormalige minister van huisvesting.

4.16 Radicale omslag in Tunesië onder Ben Ali

Na de verkiezingen van 1989 veranderde in Tunesië de verhouding tussen de regering en de Islamitische oppositie radicaal. President Ben Ali begon een genadeloze campagne tegen Hezb Ennahda en verwante groepen die buiten de wet werden gesteld. De overheid martelde, gevangenen raakten vol, de doodstraf werd weer ingevoerd. De Tunesische regering vreesde dat het Algerijnse radicale fundamentalisme zou overslaan. Westerse diplomaten steunden Ben Ali opvallend in zijn 'strijd tegen het moslimfundamentalisme'. De president onderdrukte zijn volk en koos daarbij de oppositie, media en studenten als doelwit. Rapporten van mensenrechtenorganisaties logen er niet om. Democratie, vooruitgang en mensenrechten werden ondergeschikt gemaakt aan de macht van de heersende elite en de handhaving van de stabiliteit. Politici en intellectuelen vroegen het volk om de studenten te steunen in hun strijd om vrijheden. Zij vroegen de internationale gemeenschap om solidariteit. De president verscherpte zijn repressie. Hamani Jebali, hoofdredacteur van het blad van Hezb Ennahda, kreeg 15 jaar vanwege zijn

pleidooi voor afschaffing van de militaire rechtbanken voor burgers. Nieuwe vrijheidsbeperkende wetten volgden.

In 1994 won de regeringspartij RDC bij redelijke opkomst de verkiezingen met 88%; de president kreeg zelfs 99%. Het stedelijke protest was wel goed zichtbaar maar vertegenwoordigde niet de volksmassa. Die winst sterkte de president in zijn aanpak. Hij liet de publicist Mohamed Moadia arresteren na diens kritiek op de schending van burgerrechten. Ben Ali werkte toe naar een referendum dat een meerpartijensysteem mogelijk moest maken. In 1999 kwamen er inderdaad verkiezingen met meer partijen die Ben Ali en zijn RDC weer verpletterend wonnen. Zes oppositiepartijen deelden 34 zetels; het RDC kreeg er 148. Zeshonderd politieke gevangenen van de Communistische Arbeiderspartij en Hezb Ennahda kregen gratie.

4.17 De dood van Habib Bourguiba

Op 15 april 2000 stierf ex-president Habib Bourguiba, ‘schepper van de natie’, ‘erfgenaam van Hannibal’, ‘bevrijder en vriend van de vrouwen’. Zijn geboortedag werd een nationale feestdag; straten en pleinen werden naar hem genoemd. Hij werd bijgezet in een marmeren mausoleum op de ‘zawiyya’ van de 12^e-eeuwse maraboet Sidi el Maziri. De rouwende menigte daagde president Zine el-Abidine Ben Ali uit met de massaal gescandeerde slogan: ‘Bourguiba leeft voor altijd voort!’ In de stoet liepen Jacques Chirac, Yasser Arafat en Abdelaziz Bouteflika mee. Maar de dienst kwam niet op TV en Bourguiba’s foto stond niet op de voorpagina van de kranten. Het overheids- en bankpersoneel moest doorwerken ondanks zeven dagen nationale rouw.

4.18 Het regiem wilde persvrijheid noch mensenrechten

De broers Taoufiq en Jalal Ben Brik, journalisten en mensenrechtenactivisten, schreven begin 2000 ‘beledigende brieven’ in Zwitserse kranten over de ondergronds onder het volk borrelende onvrede. Zij moesten naar de militaire rechter. Taoufiq ging in hongerstaking waarop intimidierende aanvallen volgden op zijn collega’s en familieleden. De Tunesische Nationale Raad voor Civiele Vrijheden en de Tunesische Mensenrechtenliga moesten het ontgelden: hun personeel werd gearresteerd; mannen en vrouwen met knuppels geslagen. Mevrouw Sihem Ben Sedrine van de Liga werd opgepakt na haar verklaring in Londen dat rechters in Tunesië werden aangestuurd door politici en militairen. De Associatie van Tunesische Rechters verweet haar oncollegiale valsheid. Haar arrestatie werd een internationale zaak. Tunesië had duizenden politieke gevangenen.

4.19 President Ben Ali kandideerde voor de vierde keer

Volgens de Tunesische grondwet was dat één keer teveel. In 2005 waren er verkiezingen voor het presidentschap en het parlement. Alleen waarnemers van de Arabische Liga waren wel-

kom; civiele waarnemers werden verboden. Ben Ali won met 95%, waarna de oppositie fraude claimde. Volgens oppositieleider Nejib Chebbi verhulde de regering een politiestaat achter zogenaamd democratische verkiezingen. Advocaten en juristen bleven mikpunt van intimidatie en agressie; de campagne tegen mensenrechtenactivisten ging onverminderd door. De geheime dienst observeerde dag en nacht de Mensenrechtenliga. De advocaat Mohamed Abou vergeleek Ben Ali met Ariël Sharon, en Tunesische gevangenen met Abu Ghraib. Het verbolgen staatshoofd klaagde hem aan. Veel advocaten bezochten de zitting waar tientallen agenten hen aftuigden. Maître Abou kreeg drie-en-een-half jaar gevangenis, dus staakten in het hele land de advocaten. De Orde van Advocaten stuurde de confrères Mohamed Jmour en Abderrazzak Kilani naar Europa om steun te vragen. Zij getuigden over de morele en materiële degradatie onder Ben Ali: ‘De macht wil reiken tot in het diepste holletje van het legitieme burgerlijk verzet: autoritair, onverbiddelijk, arbitrair en dodelijk repressief’. Taoufik Ben Brik werd weer gearresteerd, nu omdat hij een vrouw zou hebben aangerand en mishandeld. De komiek Hédi Ben Amor alias Ouled Babbalah kreeg na een satirische imitatie van de president een jaar, officieel ‘wegens bezit van buitenlands geld’. Voor zulke zaken zette het regiem militaire rechters in. Dentierapporten werden vervalst en in gevangenen verdwenen mensen spoorloos.

4.20 Over schijn en werkelijkheid ...

Maar voor toeristen en beleggers bleef Tunesië een open, vriendelijk, gastvrij en vrolijk land. Burgers waren vrij zolang zij zich niet met politiek bemoeiden – maar alles was politiek. Het publiek wist het, de media wisten het, de politiek wist het. Wie zijn nek uitstak, werd gepakt. Schijnprocessen waren aan de orde van de dag en willekeur heerste. De mensenrechtenjurist Mohamed al-Mansouri werd dagenlang aan kettingen opgehangen. De regering reageerde niet op aanklachten over zulke zaken. Ook volgens buitenlandse diplomaten was de justitie ondergeschikt gemaakt aan de politiek. Het terrorisme-argument werd doorzichtig misbruikt en honderden mensen waaronder opvallend veel leden van Hezb Ennahda zaten vast om politieke redenen. Het volk pikte steeds minder en opstand hing in de lucht. In oktober 2009 werd de 73-jarige Ben Ali voor een vijfde periode gekozen. De crisis tussen het volk en het regiem bleef groeien door de werkloosheid, het duurdere leven en de onhoudbare repressie. Netwerken van jonge stadsbewoners manifesteerden zich en Hezb Ennahda kreeg meer invloed in de volkswijken.

4.21 Het begin van de Arabische Lente in Tunesië

Begin 2011 stak de 22-jarige straatverkoper Mohamed ibn Mouazizi zichzelf uit pure wanhoop in brand. Jongeren wierpen barricades op en plunderden banken en winkels. Het leger en de politie sloegen en schoten; er vielen zeker 60 doden. Een tweede bloedbad in de smokkelstad Kasserine gaf de doorslag: het leger koos de kant van het volk en president Ben Ali, zijn machtige corrupte vrouw Laila Trabelsi en leden van de entourage van La Famille vlogen naar Saoedi-Arabië. Het volk feestte in de straten, hopen op een toekomst met meer welvaart en democratie. Premier Ghannouchi van Hezb Ennahda kreeg voorlopig de leiding. Hij beloofde

snelle verkiezingen. Fundamentalisten gaf hij meer ruimte en politieke gevangenen liet hij vrij. Maar het volk stuurde ook hem weg. Eind 2011 won Hezb Ennahda tussentijdse verkiezingen, vooral omdat linkse partijen onderling verdeeld waren. Moncef Marzouki, mensenrechtenactivist van het centrum-linkse Republikeinse Congres, stelde een coalitieregering samen die een nieuwe grondwet en verkiezingen moest voorbereiden. Met deze 'Jasmijnrevolutie' gaf Tunesië het startschot voor de Arabische Lente in de ruimere regio.

4.22 Ontspanning onder president Marzouki

Tot eind 2015 bleef de politiek in Tunesië spannend en wisselvallig. Er was veel spanning tussen salafisten en secularisten, conservatieven en progressieven, met demonstraties, bezettingen van universiteiten en parlement, en culturele veldslagen rond films, boeken en blogs, blote borsten, niqaabs en rappers. Vrije pers bleef een moeilijk te hanteren idee voor de Tunesische samenleving en de grenzen van de vrijheid wisselden per maand. President Marzouki bleef pal staan voor de belangen van vrouwen. Begin 2013 bracht de moord op Chokri Belaïd, de leider van de seculiere linkse alliantie, het land in een nieuwe politieke crisis met massale protesten, beschuldigingen richting Hezb Ennahda en het ontslag van de regering van Hamadi Jebali. Fundamentalisten probeerden tijdens die onrust de macht te grijpen, maar dat draaide averechts uit want zij werden als criminele bendes beschouwd. Intussen werden nog steeds mensen gemarteld. In maart 2013 was er weer een zelfverbranding en de kritische seculaire politicus Mohammed Brahmi werd vermoord. Weer richtte de volkswoede zich tegen de regerende Hezb Ennahda. Veel jongeren probeerden naar Europa af te reizen, wat onder Ben Ali streng verboden was.

Men begon aan de voorbereiding van een nieuwe grondwet zonder sharia. Begin 2014 was dit grote compromis tussen Ennahda en de progressieven klaar, waarna na drie jaar de noodtoestand werd opgeheven. Bij de campagne voor de parlementsverkiezingen van oktober 2014 deden hoge politici en ambtenaren uit de tijd van Ben Ali weer op als kandidaten. Hezb Ennahda erkende dat er geen spanning was tussen islam en democratie en stapte opzij toen de seculiere 'Nidaa Tounes'-partij, geleid door de 87-jarige Béji Caïd Essebsi, won. Deze eerste democratisch gekozen president van Tunesië was zo verstandig om Hezb Ennahda in zijn regering op te nemen. Dat was in februari 2015. De partijloze econoom Habib Essed werd de nieuwe premier. Maar een grote terroristische aanslag vond plaats op het Bardo museum, en in juni op de badplaats Sousse – allebei met toeristen als doel. Eind 2015 kreeg Tunesië de Nobelprijs voor de Vrede... 'vanwege de doorslaggevende bijdrage van het 'Dialoogkwartet' aan het opbouwen van een pluralistische democratie in de nasleep van de Jasmijnrevolutie van 2011'.

4.23 Aanslagen en chaos vanuit Libië

In november 2015 mislukte een aanslag op een bus met beveiligers van de Tunesische president. De chaotische toestand in Libië ging over op het buurland. De maanden daarna waren er weer meer aanslagen, waarna de NAVO besloot om in Tunesië militairen te gaan trainen. In mei 2016

werd Rachid Ghannouchi van Ennahda herkozen als partijvoorzitter. Hij kondigde aan dat Tunesië uit de politieke Islam zou stappen en zou overgaan op de islamitische democratie. Die stap betekende scheiding van religie en politiek, wat voor een aantal Tunesische jihadististen aanleiding was om meer aanslagen te plegen in binnen- en buitenland. In augustus 2016 werd premier Essed met een parlementaire motie van wantrouwen weggestemd vanwege zijn onvermogen om de economie te hervormen. Dat werd gezien als bewijs van volwassenheid van de democratie. In september 2017 verleende de regering na grondig onderzoek en felle debatten in het parlement amnestie aan corrupte ambtenaren uit de periode onder Ben Ali. Plegers van gruweldaden uit die periode kregen wel straf. Wat niet wegnam dat in februari 2017 nog door Amnesty was gemeld dat in Tunesië geleidelijk weer meer gemarteld werd door veiligheidsdiensten. In januari 2018 leidden slechter wordende economische omstandigheden tot nieuwe straatrellen en volkswoede, ondanks beloften van de regering om de armsten tegemoet te treden.

4.24 Ontaarding van de verhouding tussen regering en burgers in Libië

Over politieke ontwikkelingen in Libië is over de eerste tijd na 1990 weinig bekend. In het boek *De Wereld volgens Gadaffi* van de Belg Bruno Haghebaert waren alle Arabieren broeders, was solidariteit onder mensen vanzelfsprekend en beheerste de Islam alle aspecten van het leven. Moammar Gadaffi koesterde het bedoeïenenmilieu waarin hij was opgegroeid. Met zijn volk deelde hij de culturele en historische factoren, de uitgesproken religiositeiten het sterke Arabische bewustzijn. Maar dat beeld kwam niet overeen met de wereld waarmee hij zich geconfronteerd zag. Hij was weinig verwesterd en dat gaf hem een authentieke uitstraling. Hij was nagenoeg getraumatiseerd door de koloniale ervaring van Noord-Afrika. Bij elkaar leidde dat tot gedrag dat sommigen ‘gek’ of ‘gestoord’ noemden, maar vanuit dit perspectief begrijpelijk is. De buitenlandse druk en de langdurige oorlog met het Westen sinds 1979 (zie later) versterkte zijn populariteit in eigen land zolang men ‘het buitenland’ maar de schuld kon geven van de tekorten in het dagelijkse leven.

Want in Libië zelf was er veel fout. In de postrevolutionaire comités overheerste bureaucratische incompetentie en er was veel geldverspilling. Overal was onderdrukking en vooral in het lastige Cyrenaïca trad de politie erg repressief op. Met de vrijheid van meningsuiting bleef het zorgwekkend gesteld. Soms toonde het volk zich ontevreden, maar berusting was de grondhouding. Critici die het Gadaffi-spel goed speelden, reddden zich wel. Maar dissidenten met diepgaander kritiek kwamen in de gevangenis, werden gefolterd, stierven in gevangenschap of verdwenen spoorloos. Ook teruggekomen ballingen overkwam dat. In 1997 brak in de stad Benghazi een grote, door buitenlandse diensten opgezette volksopstand uit die door het leger hardhandig werd onderdrukt. Enkele actievoerders werden gedood en tientallen verdwenen in ondergrondse kerkers.

In 1998 was Gadaffi al 30 jaar de ‘Baas’, de ‘Grote Gids’ en ‘Leider van de Revolutie’. Hij was 57 jaar, leefde ascetisch, at matig en dronk niet, dus naar verwachting kon hij nog lang mee. Onmetelijk rijk was hij, maar zonder geld te verspillen. Wel begon hij te bouwen aan een erfelijke

dynastie. In de pers werden zijn ostentatief rijk levende zoons vaker genoemd, samen met De Leider. Vanaf 2003 werden zij zichtbaar in het machtssysteem. De 35-jarige Seif al-Islam was afgestudeerd in Londen en Wenen. Men zag hem als initiator van hervormingen. Want vanaf 2003 opende Libië zich meer voor het buitenland. Internationale kranten en schotelantennes met Al-Jazeera, BBC en CNN kwamen het land in en het verbod om Engels te leren werd opgeheven.

4.25 Pogingen tot een meer liberale aanpak

Gadaffi benoemde de in de VS opgeleide econoom Shukri Ghanem tot premier met het ontwerpen en invoeren van liberalisatie als opdracht. Burgers ervoeren meer vrijheid en de regering verleende amnestie aan 107 politieke gevangenen. Maar er bleven er nog honderden vastzitten. Terwijl Gadaffi de onderdrukten in de wereld steunde, hield hij de oppositie in eigen land monddood. De intensieve Arabisering van de samenleving drong zelfs de politieke rol van vrouwen in Libië terug. Het vertoon van mooie vrouwen in Gadaffi's lijfwacht deed daar niets aan af, want dat was theater. Pogingen van na de revolutie om de positie van vrouwen te versterken botsten met de sterke cultuur en traditie. Ondanks retoriek en schone schijn kreeg hun emancipatie in het binnenlands beleid weinig prioriteit.

Negatieve uitlatingen over de profeet en de Islam schokten de moslimwereld, en de 'Deense Cartoon Affaire' van 2006 spande de kroon. Een woedende menigte bestormde de Italiaanse ambassade in Benghazi. De politie greep hard in en er vielen 11 doden. Het Algemeen Volkscongres ontsloeg Nasr Mabrouk, de verantwoordelijke minister van nationale veiligheid, en ook premier Shukri Ghanem werd opzij geschoven. Diens voorzichtige aanpak van liberalisatie en privatisering met afschaffing van subsidies aan oliebedrijven botste met de gevestigde belangen van de revolutionaire volkscomités. Ghanem, een goede vriend van Seif al-Islam, werd toen directeur van het nationale oliebedrijf.

4.26 De liberale premier Shukri Ghanem botst met de belangen van de behoudzuchtige volkscomités

Zijn verwijdering als premier werd uitgelegd als tijdelijke overwinning van de conservatieven. Gadaffi's zoon Seif trok in 2007 de aandacht met een toespraak voor 40.000 jongeren op het Grote Plein van Benghazi waarin hij democratische hervormingen bepleitte: vóór een grondwet, een onafhankelijke centrale bank, vrije media en een vrij hooggerechtshof. De TV zond hem uit. Hij stelde de macht en de rol van zijn vader, de sharia, de veiligheid, stabiliteit en eenheid van het land niet ter discussie. Wel prikte hij de mythe van de volksdemocratie' door: ... 'Als het volk werkelijk de macht had, dan zouden beslissingen in naam van het volk niet systematisch gedwarsboomd worden, en burgers zonder reden mishandeld en opgesloten.' (...) 'De elite en enkele hoge ambtenaren vormen een heilige alliantie die je het beste als maffia kan omschrijven.' Hij ontkende dat er gewerkt werd aan dynastieke opvolging van zijn vader met hemzelf in de

hoofdrol. Zolang de Grote Leider en Gids nog leefde, kon dat ook niet gezegd worden. Onduidelijk was in hoeverre Seif namens zijn vader sprak. Maar volgens insiders was die ‘not amused’.

4.27 Het definitieve einde van de liberale golf

Sinds het ‘Sirte-incident’ en de ‘Amerikaanse bombardementen’ (zie later) raakten Libië en de Gadaffi-familie verward in complexe en absurde buitenlandse affaires: ‘Lockerbie’, de ‘Zes van Benghazi’ en de ‘Zwitserse Hotelaffaire’. Na afhandeling van de Lockerbie-affaire maakte Seif op een bijeenkomst met jongeren in Sabha, de thuisstad van de Gadaffi-clan, bekend dat hij zich uit de politiek terugtrok. De laatste jaren had hij zich verplicht gevoeld om tussenbeide te komen ‘wegens afwezigheid van instituties en bestuurlijk kader’. Nu waren alle problemen met binnen- en buitenland opgelost en koerste Libië naar een betere toekomst. Volgens waarnemers had Seif zijn tanden stuk gebeten op de taaie bureaucratische weerstanden. Speculaties over hem als opvolger van Gadaffi gingen door. De ‘Grote Stuurman’ had wel geluisterd: in maart 2008 schafte hij het Algemeen Volkscomité af dat er onvoldoende in was geslaagd om het volk mee te laten profiteren van de hogere olie-inkomsten. De Volkscomités voor defensie, veiligheid en buitenlandse zaken konden blijven; de rest moest plaats maken voor nieuwe volkscomités.

Over de Grote Leider van de Revolutie maakte men in Cyrenaïca grappen en de minachting was over en weer. Al Bayda was de hoofdstad van de verdreven Sanussi-dynastie en Benghazi was de vierde stad van het land. Deze regio verzette zich traditioneel tegen elke centrale overheid. Dus waren er om de 20 kilometer posten waar politie en opstandelingen op elkaar schoten. Volgens Human Rights Watch zaten eind 2008 ondanks hervormingen en openingen naar buiten nog honderden tegenstanders van het regiem gevangen. Bij een brede herschikking van functies in maart 2009 benoemde Gadaffi de oude rot Moussa Kousa tot minister van binnenlandse zaken. In ‘80 en ‘90 was die verantwoordelijk geweest voor de bestrijding van dissidenten in het buitenland. Samen met Seif had hij hard gewerkt aan betere relaties met het Westen. Deze post was zijn beloning. Maar het was te laat. In Tunesië en Egypte werden in de Arabische Lente gehate regiems verdreven. In het oosten van Libië maakten partijen zich op om dat ook te doen. Het begon begin 2011 met de arrestatie in Benghazi van mensenrechtenwerker Fethi Arbel omdat die in de gevangenis vermeende terroristen bijstond.

4.28 De volkswoede tegen Gadaffi ontwaakt en groeit

Voor- en tegenstanders van Gadaffi botsten met geweld. De woede van de massa’s was gewekt en 18 februari werd uitgeroepen tot ‘Dag van de Volkswoede’. In Benghazi en Al Bayda schoten regeringstroepen op demonstrerende burgers waarvan er veel gedood en gewond werden. In Cyrenaïca ontpopte zich een verzetsbeweging die een bont, divers, goed gewapend leger uit de grond stampte dat met nog meer buitgemaakte wapens en overlopers de strijd tegen het leger aanging met als duidelijke leus: ‘Weg met Gadaffi en zijn klik’. Diens leger beschoot dat verzetsleger met zwaar beschut, vliegtuigen bombardeerden hen, maar toch kwamen zij vrij

ver. Gadaffi kon nog het grootste deel van zijn leger, de keurkorpsen, en krijgers uit de loyale zuidelijke en westelijke clans mobiliseren. Hij werd gesteund door Tripoli, Sirte, de zuidelijke en westelijke woestijn, maar niet door de Imazighen van de westelijke bergen. De opstand werd een burgeroorlog tussen de vier gebieden van Libië waarbij Gadaffi's troepen met niets ontziend geweld tekeer gingen. De stad Misrata leed het zwaarst onder steeds wisselend beleg. Gadaffi liet getrainde hulptroepen van Afrikaanse bondgenoten invliegen en uit de woestijn schoten Toearegs hem te hulp. In spectaculaire redevoeringen verklaarde hij de rebellen te zullen verpletteren en geen gedwongen vertrek te zullen aanvaarden. Honderdduizenden burgers vluchtten naar Egypte en Tunesië.

4.29 Opstand en verzet door binnen- en buitenlandse krachten

De opstandelingen smeekten het buitenland om niet te interveniëren, maar zij vroegen wel om wapens en hulp. Het massale doden wilde men stoppen met een vliegverbod boven Libië, opdat de oppositie de kans zou krijgen om op eigen kracht te onderhandelen. VN, NAVO en EU waren verdeeld, maar de Arabische Liga steunde zo'n vliegverbod. Frankrijk verklaarde zich als eerste solidair met de opstand en deelde de eis dat Gadaffi moest aftreden. Engeland, Frankrijk, later ook de NAVO en de EU, vroegen om ingrijpen omwille van de bescherming van burgers. In feite hadden zij al een paar jaar agenten aan de grond die rebellen adviseerden, bewapenden en informatie doorspeelden. Engeland en Frankrijk gingen met rugdekking van de VS verder dan de EU, de VN en de NAVO wilden. Italië dat Gadaffi nog vrij lang steunde, sloot zich alsnog bij hen aan. Met luchtacties en operationele steun aan de opstandelingen stuurden zij aan op verdrijving van Gadaffi en zijn mensen. Veel buitenlanders, vooral Toearegs en zwarte gastarbeiders, kwamen in het nauw als echte of vermeende handlangers van Gadaffi. De AU bleef hem moreel en politiek steunen en protesteerde tegen de acties van de Westerse landen. Bij wijze van uitzondering blokkeerden China en Rusland in de Veiligheidsraad niet het vliegverbod en de internationale steun aan het verzet, wat zij later betreurden.

4.30 Burgeroorlog in Libië en de dood van Gadaffi

Een maand later voerden Gadaffi's troepen de tegenaanval op, waarmee het beleg van Benghazi begon. De gevechten waren fel, de partijen schoten weinig op. Gadaffi beloofde amnestie voor wie zich zouden overgeven. Maar het tij keerde en de rebellen zetten de tegenaanval in. Negen maanden werd er nog gevochten, met Gadaffi en de zijnen met de rug tegen de muur. Op 17 oktober 2011 werd hij samen met enkele zoons eerloos gedood. Seif-al-Islam werd gevangen genomen. Tientallen milities bestookten elkaar terwijl een Voorlopige Overgangsraad orde probeerde te scheppen en nieuwe terroristen zich manifesteerden.

Na de dood van Gadaffi trokken troepen Toearegs zich met hun wapens terug in de Sahara om zich daar aan te sluiten bij opstandige clangenoten en terroristen, op zoek naar eigen autonomie en identiteit. Spelers in de internationale gemeenschap krabden zich achter de oren: hadden zij

om hun belangen in de regio te realiseren wel op het juiste paard gewed? Overgangsregeringen onder Mahmoud Jibril en Abdul Rahim al-Qib probeerden het land aan de gang te houden. Maar de vele militias van uiteenlopende partijen en regio's lieten zich niet ontwapenen en erkenden ook de interimregeringen niet. Een intens verkeer van wapens en bandieten kwam op gang en militias hielden duizenden mensen gevangen. Zij bevochten zowel de Overgangsraad als elkaar. In februari kwam er een parlement van partijlozen om een nieuwe grondwet voor te bereiden. De gevechten tussen de regio's, clans en belangen-groepen gingen intussen door. Cyrenaïca, waar de meeste oliebronnen en -installaties waren, splitste zich af en nam Benghazi als hoofdstad. Ahmed Zubair, een nazaat van koning Idriss, had daar de leiding. Ook het westen vocht voor een eigen gebied.

4.31 Verkiezingen en de vorming van een nieuwe regering in het intens verdeelde Libië

In juli 2012 gingen Libiërs voor het eerst sinds tijden naar de stembus om een parlement te kiezen. Na vertraging en uitstel bleek de gematigde Alliantie van Nationale Krachten van Mahmoud Jibril de meeste stemmen te hebben, maar toch slechts 39 zetels van de 200. De rest viel toe aan tientallen kleine partijtjes. Waarschijnlijk moest de Alliantie een coalitie aangaan met de Moslimbroeders die 17 zetels kregen. De Raad moest het gezag overdragen aan een nieuw Algemeen Nationaal Congres. Mustafa Aboushagur zou als beoogde premier een regering samenstellen, maar terroristische aanvallen door verschillende partijen in Tripoli en Benghazi brachten de chaos weer terug. In september 2012 werd in Benghazi de VS-ambassadeur Chris Stevens gedood, samen met enkele medewerkers. Massa's demonstreerden in de steden en bestormden kazernes van extremistische groepen. Zij verjoegen de militias van de Ansar al-Sharīa uit Benghazi. De krachteloze interim-regering sommeerde alle militias om hun wapens in te leveren en veel burgers steunden die eis, maar het gebeurde niet.

In oktober 2012 werd een nieuwe Libische regering gepresenteerd. Groot was de verbazing dat daarin niemand van de Alliantie was opgenomen. Het parlement wees deze regering af wegens onvoldoende spreiding van ministers over de regio's en ontsloeg premier Aboushagur. De nieuwe Libische democratie bleef geplaagd door regionalisme, ideologische en religieuze verdeeldheid en geweld – naast de nooit onderbroken lijn van cliëntisme en corruptie. Het grote aantal individuele parlementariërs en kleine partijtjes kon alle voorstellen torpederen. De minder bekende Ali Zeidan werd als nieuwe premier aangesteld. Het regeringsleger veroverde het machtsbolwerk Bani Walid van de Gadaffi-clans na aanvallen door die clans op militieiders in Misrata en elders. Ali Zeidan stelde zijn nieuwe regering samen, maar uit protest bezetten honderden betogers eind 2012 het parlement, omdat voormalige bestuurders van Gadaffi minister zouden worden.

4.32 Machtsstrijd tussen krijgsheren en militias

Militias van alle partijen bleven via de Sahara onbelemmerd wapens ontvangen. Bedreigde parlementariërs vluchtten. Na een half jaar was de situatie onveranderd, met als rode draad de

machtsstrijd tussen Ali Zeidan en de militias. Steen des aanstoots was de door het parlement aangenomen vage isolatiewet die belangrijke medewerkers van Gadaffi uit het bestuur moest weren. Libië hield intussen 8.500 mensen gevangen die handlangers van Gadaffi zouden zijn geweest. Milities ontvoerden medewerkers van de premier en de regering liet de militias bestoken. Na een pijnlijke confrontatie in Benghazi in juni 2013 nam de stafchef van het regeringsleger ontslag. Premier Zeidan toog naar Brussel om de NAVO om hulp te vragen bij het inperken van de onveiligheid in Libië. Daaruit volgde een toezegging van training in het buitenland van het leger door VN-personeel, maar dat loste de problemen van het land niet op.

In de tweede helft van 2013 waren er aanslagen met autobommen, moorden op opinieleiders en bestormingen van het parlement. Door de regering ingehuurd militias die Tripoli moesten beschermen, ontvoerden premier Ali Zeidan, nadat een geheime Amerikaanse missie met diens toestemming een belangrijke man van Al Qaeda had afgevoerd naar een oorlogsschip voor de kust. Radicale moslims waren woedend. De weer vrijgelaten Zeidan bleef min of meer gegijzeld. Volgens de radicalen vielen hij en Mahmoud Jibril ook onder de isolatiewet omdat zij ooit voor Gadaffi werkten. De militias controleerden de meeste havens en de Benghazi's de olie. Dus verdiende de regering geen geld, en de militias wel, ook met smokkel van wapens, drugs en migranten. Daarom moest de regering in Tripoli wel met die partijen onderhandelen. Maar dat mislukte, het parlement stemde Zeidan weg, en Al-Thinni volgde hem op. Diens familie werd bedreigd, het parlement werd weer bestormd, en chaos bleef heersen.

4.33 De militias van Khalifa Haftar krijgen overwicht

Het Westen begon te beseffen het rond en na de val van Gadaffi niet goed te hebben aangepakt. Bij de chaotische verkiezing van een nieuwe premier kwam het parlement er niet uit en Abdullah Al-Thinni bleef aan. In mei 2014 viel een zwaar bewapende militie Benghazi weer aan. Dat was het 'Nationale Leger' van Khalifa Haftar – ooit getraind en gesteund door de Amerikaanse CIA – die de machtigste man van Libië wilde worden. Van het officiële Libische leger liepen veel manschappen naar hem over. Al-Thinni gaf opdracht om Haftar en zijn mensen te arresteren, want de regering had niemand opgedragen om Benghazi aan te vallen. Toen vielen Haftar's aanhangers Tripoli binnen. Zij ontbonden het parlement en stelden een 60-koppige 'Grondwetgevende Raad' aan. De regering mocht aanblijven om lopende zaken af te handelen.

Khalifa Haftar, ooit Gadaffi's generaal, later diens felle tegenstander, kreeg steun van de machtige militias van de Westelijke Bergen en de stad Zintan. Hun rivalen, moslimfundamentalisten uit Misrata, trokken tegen hen op en de oorlog tussen de twee partijen escaleerde. In juni 2014 overleefde Haftar een aanslag. In uniform hield hij een TV-toespraak tegen fundamentalisten en hun diefstal van grondstoffen. Hij kondigde nieuwe verkiezingen aan. Het was nog de vraag hoe de burgers daarvoor te motiveren, want er waren geen kiezers geregistreerd en partijen eigenlijk ook niet. Maar zij zetten door. De fundamentalisten en moslimbroeders leden een grote nederlaag. Haftar besloot om van Benghazi de hoofdstad te maken waar regering en parlement zich moesten vestigen, maar dat kon niet werken.

4.34 Intensivering van de gevechten en chaos alom

In juli 2014 was het duidelijk dat Libië een nieuwe burgeroorlog instormde, met gevechten in en rond de belangrijkste steden. De Zintan-milities bezetten het vliegveld van Tripoli. Ambassades, de VN en bedrijven trokken hun personeel terug. Na zes weken hadden de fundamentalisten weer de overhand. Hun alliantie, de door de stad Misrata geleide ‘Libische Dageraad’, vestigde in Tripoli een eigen regering, parlement en leger. Het Egypte van Sisi en de Emiraten bemoeiden zich met deze burgeroorlog door de Libische Dageraad te bombarderen. De militie van Zintan steunden nog steeds Khalifa Haftar. In september lag heel Tripoli in puin maar het bleef in handen van de fundamentalisten. Zij stelden Al-Thinni weer aan als regeringsleideren vielen samen met de Ansar al-Sharīa de Khalifa Haftar in Benghazi aan. Veel Libiërs probeerden weg te komen.

In die chaos stak rond de jaarwisseling naar 2015 de ‘Islamitische Staat’ (IS) de kop op in Libië. Die organiseerde er trainingskampen, onthoofdde 21 Koptische christenen en voerde bomaanslagen uit. Mogelijk waren het lokale groepen die het IS-patroon kopieerden. Het geïmproviseerde Egypte bombardeerde hun bases. Twee maanden later sprak de VN-Veiligheidsraad over Libië. Het in 2011 ingestelde wapenembargo stond op de agenda op verzoek van de inmiddels in Tobruk gevestigde regering van Khalifa Haftar. Maar opheffing maakte geen schijn van kans; de buurlanden eisten zelfs meer blokkade en controle op wapenleveranties aan Libische partijen. De IS-groep pleegde nieuwe aanslagen en keelde vier journalisten. In maart 2015 startten de besprekingen tussen de belangrijkste partijen en er kwam een akkoord waaraan de Tripoli-regering niet meedeelde. Het werkte toe naar een nieuwe grondwet en verkiezingen. Met bemiddeling en steun van de VN werkte men vervolgens aan een plan voor een nieuwe eenheidsregering dat in oktober 2015 werd gepresenteerd met namen van de nieuwe bewindslieden. Maar de erkende regering van Haftar verwierp dat nadat de Tripoli-regering enkele amendementen doordrukte. Een politieke oplossing zat er voorlopig nog niet in en het geweld ging onverminderd door.

4.35 Tussentijdse evaluatie van de betrekkingen tussen de Maghreblanden

Tussen de Maghreblanden zelf wilde het jarenlang niet boteren vanwege verschillen in ideologische stellingnames, gekozen kampen in de Koude Oorlog en traditionele bronnen van wrijving. Dat viel ook niet mee met het eigenzinnige Marokko aan de ene kant en het vaak als stoerend ervaren en al even eigenzinnige Libië aan de andere kant. Mettertijd werd de onderlinge samenwerking wel beter. Tussen Tunesië en Libië was vooral in de jaren '80 veel wrijving met gevechten aan de grens en bevestiging van samenwerkingsprojecten. Tunesië speelde hoog spel met een veto tegen Libië's deelname aan de vriendschapsrelatie met Algerije en Mauritanië. En Marokko was kwaad op Libië en Algerije zolang die partners van Polisario waren. De regionale en internationale betrokkenheid bij de onafhankelijkheid van de Westelijke Sahara, de Saharoui Republiek, werd uiterst lastig voor Marokko.

Koning Hassan verraste vriend en vijand door met Libië het ‘Akkoord van Oujda’ te sluiten. Daar werd de ‘Afro-Arabische Unie’ geboren als tegenzet tegen pogingen om Gadaffi te neutraliseren door de onderlinge toenadering van Algerije, Tunesië en Mauritanië. De AU zou samenwerkingsprojecten ontwikkelen, en kolonel Gadaffi beloofde de koning zijn steun aan Polisario te zullen intrekken als Marokko de steun aan Gadaffi’s vijand Hissène Habré van Tsjaad zou staken. Dat mislukte, en Marokko en Libië namen hun oude posities ten aanzien van Tsjaad weer in. Libische troepen bezetten toen tijdelijk, maar tevergeefs, dat zuidelijke buurland. Eind 2015 laat, wat betreft de strijd om de politieke macht in de Maghreb-regio, vooral verwarring en verdeeldheid zien. Marokko hield zich dankzij de continuïteit van het koningschap en de buigzaamheid van de nieuwe overheid qua stabiliteit overeind. De legitimiteit van de zittende machthebbers was bijna overal ondergraven door hun verwaarlozing van de belangen van de armsten, het buitensluiten van deelname van burgers aan de staatsmacht en het schenden van mensenrechten. Moslimfundamentalisten, politieke ondernemers en krijgsheren gebruikten de ontstane ruimte om eigen belangen te realiseren. Het moeizaam aan elkaar geplakte Libië viel mede door de acties van Oost en West weer uiteen in losse delen. Het uitschrijven van ‘democratische verkiezingen’ blijft in zo’n context verbazing wekken.

4.36 Drie regeringen blijven bij toenemend geweld strijden om de macht in Libië

In januari 2016 was een heftige bomaanslag van IS op een politieschool in Zlitén met tientallen doden en ruim vijftig gewonden een signaal dat vrede en stabiliteit in Libië nog ver weg waren. Er waren pogingen van een nieuwe eenheidsregering onder premier Fayez Sarraj, onder auspiciën van de VN en met internationale erkenning, om van Tobruk naar Tripoli te verhuizen. Maar het parlement wees deze regering in grote meerderheid af. Het Pentagon, de NAVO en westelijke landen hadden zo’n eenheidsregering nodig voor hun strijd tegen het internationale terrorisme. In feite waren er intussen drie regeringen ontstaan en actief geworden, met daar tussendoor en omheen tientallen gewapende milities die geen regering nodig leken te hebben. De milities uit Misrata en enkele ervaren politici vestigden hun eigen regering in Tripoli onder premier Khalifa Ghweil en verzetten zich heftig tegen de van buitenaf gesteunde ‘oostelijke’ regering van Fayez Sarraj. En de sterke en machtige generaal Khalifa Haftar streed vanuit Benghazi tegen beide regeringen. Zijn eenheden controleerden de olieproductie. Tussen de drie werd overgelopen en er waren gelegenhedencoalities.

4.37 ‘Het Westen’ en de ‘Regering van Nationale Eenheid’

In mei 2016 besloten de westerse machten om hun regering van nationale eenheid zwaar te bewapenen. Daarvoor moest eerst het wapenembargo worden opgeheven. Door de alsmaar wisselende allianties zou niemand echt controle krijgen over waar en bij wie de wapens zouden terechtkomen. Het lag voor de hand dat Het Westen weer dezelfde fouten ging maken als in 2011. Intussen ging de strijd tegen de IS-basis in Sirte door, met de hulp van milities uit Misrata. In juli 2017 werd een helikopter met drie Franse militairen neergehaald door jihadisten in

de buurt van Benghazi. Franse en Amerikaanse eenheden waren daar al eerder actief vechtend gesignaleerd.

B Economische en maatschappelijke ontwikkeling in de Maghreb-regio vanaf 1989

Na 1990 sloegen de meeste landen de weg in naar liberalisatie en vrije markt, maar onder druk van IMF en WB moest er wel erg veel worden hervormd. Het rijke Libië volgde gewoon de eigen koers totdat het struikelde en uit elkaar viel. Algerije hield nog even een soort socialisme over-eind. Meer liberalisatie en vrije markt leverden voor de Maghreb-regio nog veel bottlenecks op.

4.38 Marokko herstructureert zijn economie om uit de schuldpositie te komen

In 1992 bedroeg de buitenlandse schuld van Marokko nog 21,3 miljard dollar. De Club van Parijs verstrekke leningen voor 20 jaar investeringen in ontwikkeling, onder voorwaarde van aanpassing van de economie. Het tekort op de begroting moest worden teruggedrongen, op overheidsuitgaven moest worden bespaard, ambtenaren ontslagen en subsidies afgeschaft. De betalingsbalans verbeterde al en de nationale reserves groeiden. Toch bleef het land economisch terugvallen. Het moest meer privatiseren en verkocht in 1998 staatsbedrijven aan particulieren. Het BNP zakte onder dat van de buurlanden. Welgestelde Marokkanen parkeerden hun geld in het buitenland en investeerders trokken zich terug. De Wereldbank was kritisch over de 800.000 ambtenaren waarvan de lonen 13% van het BNP in beslag namen. Tientallen ministers verdienden elk 100.000 dollar of meer. Hun aantal bleef groeien, maar dat van de armen veel harder. Bij de dood van koning Hassan II was Marokko het zesde grote schuldenland van de wereld. De beurzen reageerden negatief. Kennelijk gaven aandeelhouders de voorkeur aan stabiliteit met een dictatoriaal dom en arm gehouden volk.

4.39 Het Groene Plan van koning Hassan II werkt niet voor de kleine boeren

Met het Groene Plan verpachtte de Marokkaanse regering 80.000 hectaren grond aan buitenlandse investeerders. Olijf-, citrus- en fruitteelt moest het aandeel van de landbouw in het BNP opstuwten. Want Marokko had geen aardolie en weinig grondstoffen. Zuid-Afrikaanse, Arabische en Europese ondernemers schreven in, want goedkoop land plus goedkope arbeid betekenden winst. Moderne, grootschalige commerciële en tuinbouw werd bevorderd en kleinschalige traditionele bewerking nog meer verdrongen. De Wereldbank vond de productiekosten in de geïrrigeerde graanlandbouw veel te hoog. Koning Hassan had regen beloofd, maar in de jaren '90 overheerste toch vooral de droogte. Vooral 1998 was zo'n droog jaar. De graanoogst liep terug tot nog maar een kwart van voorheen. Grote boeren redden zich wel met irrigatie, maar kleine boeren verkommerden. Weer trokken miljoenen families naar de steden waar de druk op woningen, sanitair, werkplekken en diensten problemen veroorzaakte. Kinderen werden slaafjes in rijke huishoudens, jonge meisjes slecht betaalde hoertjes in arme wijken. Het aantal be-

delaars nam toe. Problemen met basisvoorzieningen in de steden waren aanzienlijk. De koning en zijn politici hadden veel preutse moeite met zedelijkheidszaken: naaktlopen, schaars geklede vrouwen, de verkrachtingswet, abortus, homoseksualiteit, en nog veel meer. Daarnaast ook met eigenzinnige journalisten en al te radicale fundamentalisten.

4.40 **Onder Mohammed VI versnelde de modernisering van de economie**

Koning Mohammed VI trok investeerders aan in nieuwe sectoren, met 'Telecom Maroc' als staatsbedrijf. Zijn land moest de grootste digitale hub worden tussen Afrika en de wereld. Hij zocht ook financiering voor water en elektra in de steden. Het toerisme werd gestimuleerd en passeerde de magische grens van twee miljoen bezoekers per jaar, met meer ondernemers en voorzieningen in de sector. De Franse Moury-groep investeerde in infrastructurele werken, met projecten voor een nieuwe diepe zeehaven voor olietankers en grote vrachtschepen. Er ontstond een plan voor een vaste verbinding – brug of tunnel – met Europa en daaraan gekoppelde ontwikkeling van het noorden, te realiseren door een ambitieuze ontwikkelingsmaatschappij. De haven van Casablanca werd uitgebreid en er kwamen asfaltwegen naar de buurlanden in de Maghreb en Mauritanië. Marokko veroverde een stuk textielmarkt terug op China door betere kwaliteit, kortere afstanden en redelijke prijzen. Eind 2006 was de groei van de economie al 6,5% en de handelsbalans werd weer positief. Tussen 2007 en 2009 voerde Marokko voor 460 miljoen € uit en voor 175 miljoen € in. Een kwart van de export kwam uit land- en tuinbouw, de rest uit industriële grondstoffen en lichte industrie. Frankrijk en Spanje investeerden miljarden in die groei. Marokko nodigde handelsmissies uit, bood belastingvoordelen en bestreed corruptie aan de loketten. Bij Ouerzazate aan de voet van de Hoge Atlas werd begonnen met het 'Noor I Project': de bouw van een enorm veld zonnepanelen met investeringen uit Europa en Saoedi-Arabië. In maart 2017 werd begonnen met de eerste fase.

4.41 **De regering van Mohammed VI bestreed actief de corruptie**

De bezem werd door leger en politie gehaald, waar corruptie en fundamentalisme waren binnengeslopen. De dienstplicht werd afgeschaft, hoge officieren werden ontslagen, enkelen gearresteerd. Van de veiligheidsdienst werd het hoofd vervangen. Hiermee sloeg de koning de fundamentele weg onder de beweging 'El Mehdi voor Herstel van het Kalifaat'. De ontslagen veiligheidschef had niets gedaan tegen de omvangrijke drugshandel en smokkelnetwerken in de Rif waarmee veel marineofficieren zich verrijkten. De koning leed zelf gezichtsverlies door corrupt handelen van zijn persoonlijke secretaris van de oude garde die een paar miljoen verdiende aan de aan- en verkoop van grond van het ministerie van geloofszaken dat onder het koningshuis viel. Het verhaal kwam in de krant en de secretaris verdween door de achterdeur. Mogelijk liet de koning door de minister van binnenlandse zaken, zijn vriend Ali Fouad el-Himna, dat verhaal naar de krant lekken. Daarna werd Ali Fouad leider van de PAM-partij als 'onafhankelijk kandidaat' voor het premierschap. Maar dat leidde dus tot niets.

4.42 Olie en gas helpen Algerije overeind. Maar corruptie en zwak beleid verknoeien veel

De Algerijnse regering riep in 1991 het IMF te hulp na grote schommelingen in de olieprijs. Er kwam een structureel aanpassingsprogramma met meer armoede, ook voor de onderste lagen van de middenklasse. Maar de olie- en gasprijzen stegen weer, de staatsschulden krompen en de export groeide. Algerije gaf vanaf 1993/94 ruimte aan privé-initiatieven in telecommunicatie, transport, gas, olie en energie. Banken en grote bedrijven bleven nog van de staat. Maar die functioneerden slecht door corrupte bureaucratie en incompetentie directies. Tijdens en na de burgeroorlog werden met olie en gas miljarden verdiend. Het volk zag minder geweld en meer stabiliteit, maar het bleef arm en werd ongeduldig. Vanaf 1999 werden stapsgewijs ruim 1.200 staatsbedrijven verkocht. Familieclans in en rond Le Pouvoir namen die voor weinig geld over. De grootste staalproducent van de wereld, het Indiase Arcelor Mittal kocht de staalfabriek in Annaba. Bij de privatisering van staatsbedrijven gingen 400.000 banen verloren. Chinese teams bouwden 55.000 flats in een land met 30% werkloze jongeren en een iets groeiende informele sector. De Algerijnse regering betaalde die Chinezen. Deskundigen meenden dat Algerije de institutionele capaciteit miste om de extra inkomsten productief te investeren. Ook de geldpolitiek bleef zwak, met een alsmaar devaluerende dinar zonder reële verhouding tot de dollar. Buitenlanders en rijke Algerijnen investeerden niet omdat de banken slecht functioneerden. Uitzonderingen waren de investeringen in de wijndruiven in de Hoge Atlas waar de fundamentalisten geen wijnstokken meer vernielden. Onder de Fransen waren er ooit 350.000 hectaren met Algerijnse wijn van hoge kwaliteit. Na 2003 breidde het areaal zich weer snel uit.

4.43 Een rem op de liberalisatie en uitverkoop van bedrijven

Begin 2009 stond Algerije er weer goed voor. De premier zette een rem op de liberalisatie en privatisering en draaide zelfs enkele maatregelen terug. Toch werden nog bedrijven voor kunstmest en telecommunicatie en enkele investeringsbanken verkocht. De regering hernam het staatsmonopolie in de olie- en gassector, en Sonatrach, het staatsbedrijf voor olie en gas, kwam sterker te staan. Volgens een wet van 2005 moesten buitenlandse investeerders samenwerken met een Algerijnse partner met een verplicht meerderheidsbelang. Dat werkte goed. Maar de droogte hield in Algerije tot 2002 wel met vlagen aan. Extreme droogte en heftige regenval wisselden elkaar af, met modderstromen en aardverschuivingen als gevolg. Slecht geplaatste krottenwijken kwamen onder water te staan. Afwateringen en opslagreservoirs waren vaak verwaarloosd, waardoor het nog erger werd. In oktober 2008 zorgden zware sneeuwval in de Atlas en hevige regenbuien in lagere gebieden voor grote overlast. Woningen liepen onder water, wegen spoelden weg en 50 mensen kwamen om. De overheid was deze keer snel met hulpverlening, maar 15.000 woningen bleven onbewoonbaar.

De overheid verhoogde de salarissen in de publieke sector en lanceerde een investeringsprogramma van 150 miljard US dollar voor de jaren 2005-2009. Een jaar voor de presidentsverkiezingen, in 2009, beloofde de regering twee miljoen nieuwe banen en één miljoen nieuwe woningen. De mensen in de sloppenwijken geloofden dat niet. De jongeren daar wilden en masse naar

Europa of volgden fundamentalisten die meer voor hen deden. In het rijker wordende Algerije heerste zo onder de armsten toch malaise. Zij protesteerden tegen werkloosheid, armoede, slechte behuizing, gebrekkige diensten, lamelendige corrupte ambtenaren, stijgende prijzen en criminele bureaus. Zulke protesten werden met harde hand onderdrukt. Woningnood werd wel actief bestreden en de werkloosheid daalde voor de helft. Die banengroei was vooral in de publieke sector. Ook met gezondheidszorg en onderwijs ging het elk jaar beter.

Al met al was er meer ontwikkeling met perspectief op verder doorgroeien. De rijker wordende rijken etaleerden opzichtig hun nieuwe luxe en corruptie bleef de maatschappij beheersen. Grote financiële schandalen hinderden de ontwikkeling. Na de staatsgreep van 1992 maakte volgens het blad *El-Watan* een maffia van goed geplaatste leiders, topambtenaren en wereldwijd actieve criminelen misbruik van de slecht werkende, toezichtloze staatsbanken. Vanaf 2002 werden elk jaar grote fraudezaken ontdekt. De Nationale Bank voor Rurale Ontwikkeling, het asfaltbedrijf Digimex, het Khalifa Imperium, de papierreus Tonic Emballage en het sjouwen met vergunningen voor import en distributie waren miljardenaffaires waarvan het geld verdween naar rekeningen van de topelite in het buitenland. Kennelijk ging politiek vooral over inkomsten uit olie, overheidsbanen en bijkomende materiële voordelen. Daarmee werden aanhangers gecoöpteerd die van belang waren voor bestendiging van de macht.

Ook in Algerije werd hard gewerkt om zonne-energie prominent te maken als nationale energiebron. Vanaf oktober 2012 wordt gewerkt aan een 'Solar Power Tower' met draaiende spiegels en aan 'Zon-Thermische Krachtscentrales'. Er wordt daarvoor met Duitse en Spaanse ontwikkelaars samengewerkt aan een experimenteel meerjarenprogramma dat tot 2050 zal duren.

4.44 Tunesië werd onder Ben Ali corrupter en de armen steeds armer

Tunesië zette onder de regering Ben Ali de ingeslagen weg van liberalisatie krachtig door. In 1999 gebod Ben Ali zijn volk om zich rustig te houden en geld te gaan verdienen. Daarmee voorkwam hij niet de onlusten van begin 2000. Brood was te duur en geld verdienen dat ging zomaar niet. De president en zijn entourage verrijkten zich intussen schaamteloos, met in de hoofdrol zijn echtgenote Laila Trebalsi en haar familie – in de volksmond 'De Maffia' en 'La Famille'. Maar volgens de Wereldbank was Tunesië de beste leerling van de regio. De aanpak kwam wel hard aan bij de kleine ondernemers waarvan 1/3 ten gronde ging. De verschillen in inkomsten en vermogens tussen rijke bovengroepen en de armen namen snel toe. Toch vroeg het IMF in 1997 om nog meer hervorming. De privatisering van staatsbedrijven en -organen moest sneller en 15% werkloosheid was te hoog. Dat moest Tunesië oplossen zonder nieuwe overheidsbanen te scheppen, maar niemand wist hoe dat kon zonder geld.

In 1998 tekende het land net als Egypte, Libië en Marokko een vrijhandelsverdrag met de EU waardoor Tunesische producten gemakkelijker de Europese markten konden bereiken. Belasting op luxe goederen en consumptieartikelen moest compenseren voor het verlies aan douane-inkomsten. De EU trok zijn economische en politieke banden met Tunesië aan wegens 'de

economische successen en geslaagde sociale hervormingen van het land'. In 2008 was de netto groei 5,1% en de handel groeide met 5,6% wat betreft de waarde van de export, en 4,4% wat de import betrof. De regering claimde dat 60% van het volk middenklasse was, maar volgens intellectuelen en de oppositie was dat onzin.

President Ben Ali vertelde voor de TV dat hij en zijn partij garant stonden voor welvaart en groei. Hij wilde de dynamische toeristenindustrie met elk jaar 4 miljoen bezoekers 'niet laten verpesten door een stel activisten'. Volgens critici offerde hij politieke vrijheden op voor economische vooruitgang met stabilisering van zijn macht. Bevolkingsgroei en inflatie deden de economische groei van 5,5% deels teniet. Verstedelijking nam toe met 5% per jaar en de kloof tussen de groeiende middenklasse en de arme werkloze massa in de 'gourbi-wijken' waar krotten, woningtekort, verpaupering en vervuiling heersten. Daar zorgden fundamentalisten voor onderwijs en welzijnswerk. En als de prijzen van brood en tarwegries stegen, dan mobiliseerden zij het volk. Tunesië vorderde meer op het gebied van modernisering dan de buurlanden, het leed niet aan etnische spanningen, was niet bijzonder vatbaar voor extreem geweld en stond, ook via de media, open voor westerse en moderne invloeden. De economie groeide gestaag. Dat maakte het interessant voor investeerders – ook na de Jasmijnrevolutie van 2011.

Maar in de eerste maand van 2018 stak een massale onvrede over de stijgende kosten van het dagelijks leven weer zijn kop op. Bij de onlusten werden banken en supermarkten geplunderd, en de volkswoede richtte zich tenslotte tegen de machthebbers. Want de rijksten bleven collectief belastingen ontduiken en het IMF had stevig bij de regering aangedrongen op het in orde krijgen van de begroting en het ondersteunen van de nationale munt. Dat betekende een personeelsstop bij de overheid, en verhoogde BTW-tarieven naast andere nieuwe belastingen. Dat werd teveel voor de armen en de armere middenklasse.

4.45 Libië investeert veel ondanks internationale embargo's

Ondanks embargo's en blokkades werd in Libië tussen 1989 en 1995 veel geïnvesteerd. Libië kende vanwege de embargo's nog een tijdje problemen. Het had geld maar kon er nog weinig voor kopen. Door moeizame internationale omwegen waren goederen, machines, apparaten en onderdelen nog te duur. Voedselimporten liepen terug en de prijzen voor voedsel stegen. De mensen hamsterden en op de zwarte markt verkocht men kleine hoeveelheden voor hoge prijzen. Zo ontstond een parallelle wisselkoers. Veel geld verdween spoorloos door toenemende corruptie in alle systemen. De ongeruste overheid zette Zuiveringscommissies in om daar paal en perk aan te stellen. De toch ontstane groei van buitenlandse investeringen maakte meer economische differentiatie mogelijk waardoor voorzichtig kon worden begonnen met de draai naar een vrijere marktkoers. Vanaf 1995 probeerde Libië om met het Westen in dialoog te komen, maar het isolement bleef, ondanks het feit dat investeerders en ondernemers hun weg naar Libië vonden. Dat betrof vooral de oliesector, aanverwante bedrijvigheid en de bouwsector waarin Turkse aannemers domineerden. De aan Libië opgelegde embargo's raakten vooral de kwaliteit van onderwijs, gezondheidszorg en het onderhoud van wegen en gebouwen. Arabi-

sche gastarbeiders waren minder welkom en die uit West-Afrika werden massaal het land uit gejaagd. In 1999 doodden boze menigten zeker 150 zwarte Afrikanen. Tussen 1997 en 1999 werden embargo's opgeheven – op de Amerikaanse na.

4.46 Rijke Libiërs door stijgende olieprijsen

In 1996 steeg de olieprijs wereldwijd spectaculair waardoor Libië ondanks de boycots veel meer inkomsten kreeg. Bij het begin van het embargo in de jaren '70 moesten Amerikaanse bedrijven zich terugtrekken. Europese bedrijven haastten zich om hun belangen over te nemen. In 1998 bracht de olie 9 miljard dollar op. Het BNP per hoofd was 8.000 \$: Libiërs waren de rijke mensen van Afrika, en LASMO (UK), AGIP (Italië) en het eigen staatsbedrijf beleefden gouden tijden.

Maar als Maghreb-land werd ook Libië vaak door droogte getroffen. De overheid claimde aan voedselautonomie te werken, maar dat was een fictie. Naar schatting 50 miljard dollar werd gepompt in een ambitieus ingenieursproject om ondergronds water uit de zuidelijke woestijn via tunnels naar de steden te brengen. Dat zou ook akkers in de woestijnen bevoeieren, om zo de afhankelijkheid van graanimporten te verminderen. De VS beschuldigde Libië dat het in die tunnels sleutelde aan chemische en/of kernwapens. Met Algerije en Egypte tekende Tripoli in 1990 een contract om ook aan hen via grootse aquaducten woestijnwater te leveren. Een deel werd twee jaar later geopend. Geïsoleerde nederzettingen in de woestijn kregen water in ruil voor olie. Een ander gigantisch project was de spoorwegverbinding tussen de kuststeden.

4.47 Nieuwe vrijheden na het opheffen van de embargo's

Toen de meeste embargo's waren opgeheven, werden in de winkelstraten en uitgaanscentra van Tripoli en Benghazi de gevolgen zichtbaar. Winkels, cafés, auto's, mode, kunstwerken, elektronica: alles was er ineens. De ommezwaai naar een kapitalistische economie onder staatscontrole was gauw gemaakt. Nieuwe investeerders en ondernemers arriveerden. Architecten, planners en ontwerpers kregen grootse opdrachten. Voor prestigieuze projecten werden bouwputten gegraven en er kwam een plan voor een gordel van bossen rond de hoofdstad. Ideeën over een nieuw vliegveld en een tweemaal zo grote haven kregen gestalte. Uit ballingschap terugkomende Libiërs kregen goed werk. Kunstenaars vertoonden nieuwe durf en dynamiek. Burgers verslonden de nieuwe kranten die voorzichtig onderzochten hoe ver zij konden gaan met behoud van respect voor de Grote Leider. Libië ging steeds verder met het aantrekken van investeerders en deskundigen in de geprivatiseerde sectoren, afstand nemend van het staatssocialisme.

Toen het beter begon te gaan, zorgden de elites en de gegoede klasse wel goed voor zichzelf. Tegelijk was er, ondanks alle schoonspraak en propaganda, ook een groot leger van armen en werklozen waarvoor de toestand niet echt verbeterde. Voor hen betekende de nieuwe weg naar het kapitalisme de afschaffing van voedselsubsidies. De lonen van werkenden stegen, de consumptie prijzen volgden. Door inkrimping van onrendabele en ineffectieve bedrijven kwamen

400.000 banen op de tocht te staan. De groei van het toerisme bevestigde de verbeteringen van de internationale betrekkingen en de veiligheid. Er kwamen particuliere hotels, restaurants en reisagentschappen die werkten onder controle van de veiligheidsdiensten. Het volk was gastvrij en vriendelijk, maar bijna niemand sprak vreemde talen.

4.48 Na de dood van Gadaffi en het uit elkaar vallen van Libië volgde de echte chaos

Na het uiteenvallen van Libië stortten alle militias zich op de voor handen liggende prooi: de rijke oliereserves, de installaties en de in binnen- en buitenland opgetaste kapitalen. Opvallend en bijzonder was dat de regeringen in Tripoli, Benghazi en Tobruk hun – maar ook andere en zelfs vijandige – militias toch uit de staatskas bleven betalen. Alle partijen verdienden aan de oliehandel die gretig met buitenlandse partijen werd gevoerd. Ook aan mensensmokkel werd goed verdiend. Militias bevochten elkaar om olieterminals in handen te krijgen. Voor het gewone volk viel het allemaal niet mee, want de economie à la Gadaffi was van de kaart geveegd. Natuurlijk maakte men ook jacht op de veronderstelde 67 miljard dollar die Gadaffi in het buitenland zou hebben geparkeerd via de Libyan Investment Authority. Maar wie in deze chaos rechthebbenden waren, was onduidelijk voor de rechters. En buitenlandse banken waar dat geld was, deden hun uiterste best om Libische claims af te houden.

4.49 Libië als nieuw oversteekland voor migranten en vluchtelingen

Steeds meer Afrikaanse migranten probeerden Europa te bereiken voor werk, vaak illegaal, in kassen, op boerderijen en in de straathandel. Velen verdronken in de Middellandse Zee, anderen werden teruggestuurd en sommigen waren zo gelukkig om aan te komen en een weg te vinden. Eind 2006 deporteerde Libië ruim 1.000 illegale migranten die in groepen naar Europa wilden reizen. De EU drong er bij de Maghreblanden op aan om migranten tegen te houden. Libië deed dat in het kader van een nieuw partnerschap. Sindsdien hield het veel migranten tegen en stuurde ze terug, de woestijn in. Vaak ging dat er inhumain aan toe en er vielen doden bij. Marokko verleende in 2015 generaal pardon aan duizenden gestrande migranten die illegaal in dat land verbleven. De blijvende chaos in het latere Libië van de drie regeringen en de vele militias bood aan mensensmokkelaars de kans om tienduizenden migranten en vluchtelingen uit het Midden-Oosten en Afrika in wankelende bootjes de zee op te sturen, weer met veel verdronken mannen, vrouwen en kinderen als gevolg.

Na de in maart 2016 gesloten deal tussen de EU en Turkije over het tegenhouden en kanaliseren van migranten richting Europa via Griekenland, nam de migrantenstroom via Noord-Afrika, met name via Libië dat de nieuwe springplank naar Europa werd, snel toe. Vooral Italië moest die toename van migranten opvangen. Europa koos in eerste instantie voor verscherping van de bewaking van de zee tussen Libië, Sicilië en het zuiden van Italië om de stroom af te remmen en mensensmokkelaars te ontmoedigen. Maar het liep uit op een rampseizoen op zee, met wekelijks honderden doden in de lente- en zomermaanden van 2016, oplopend tot drieduizend per

jaar. In 2017 werden honderdduizend migranten op zee gered of zij haalden zelf de overkant, wat de poging voor de overlevenden de moeite waard maakte. Begin 2017 werd geschat dat de migrantenstroom via Libië nog heel lang zou gaan duren. Dus zocht Europa naar manieren om de stroom op het Afrikaanse vasteland te keren. Met alle landen aan de Middellandse zee werden contracten afgesloten en voorzieningen opgezet. Migranten werden terug de woestijn ingestuurd, geïnterneerd in kampen, en belandden in Libië zelfs op slavenmarkten. Het aantal migranten dat de zee nog overstak verminderde drastisch, dus spraken de EU en de VN van een succes. Maar tot welke prijs mag je zo'n succes vieren?

Vanaf de jaren '90 moesten in de Maghreb-regio socialistische dromen worden verlaten en werd het een proces van keihard aanpassen aan de voorwaarden van de globale vrije markt met globale vrijhandel onder begeleiding en dwang van het IMF, de Wereldbank, de Wereldhandelsorganisatie en de Club van Parijs, met behulp van structurele aanpassingen, beperking van overheidsuitgaven en privatisering van publiek eigendom. Dat leidde tot meer werkloosheid, oplopende schulden, vertrek van investeerders en het verpachten of verkopen van land aan buitenlanders naast bevordering van de landbouwexport ten nadele van de voedselautonomie. Arbeid werd nog goedkoper. Er was ook sprake van toenemende verarming van armen, de lagere middenklasse en kleine ondernemers. Koning Mohamed VI van Marokko probeerde dat te bestrijden met corruptiebestrijding en modernisering, in Algerije ging dat met slecht en onbekwaam beleid en mooie beloften aan het volk, in Tunesië met maffiose praktijken en schone schijn, en in Libië met eigenzinnig volhouden van de illusie tot het klapte. Overal groeide de kloof tussen de armsten en de rijksten en steeds meer jongeren wilden weg, naar Europa, de VS en Canada. Lukte dat niet, dan reageerden zij met sabotage, opstand en criminaliteit, of het zich voegen bij de salafistische strijd voor een eigen kalifaat.

C De Maghreb-regio en de wijdere wereld

Na Egypte werden de Maghreblanden de volgende onafhankelijke staten van Afrika. Vanwege hun strategische ligging raakten zij betrokken bij de Koude Oorlog, zij werden actief in de pan-Afrikaanse en pan-Arabische bewegingen en verhielden zich tot de rest van trans-Sahara Afrika en Europa. Algerije nam een leidende rol in de Beweging van Niet-Gebonden Landen en maakte zich in de beginjaren van OPEC sterk voor een steunfonds voor arme landen. Libië verzette zich tegen het olieprijsbeleid van Saoedi-Arabië en de Emiraten, én tegen druk van transnationale ondernemingen om lage olieprijsen af te dwingen. Honderden nationalist en revolutionairen uit de hele wereld vonden onderdak in deze regio.

4.50 Uiteenlopende internationale belangen trekken de Maghreb-regio uit elkaar

De Koude Oorlog, koloniale erfenissen, Israël-Palestina en geopolitieke belangen trokken de Maghreb uit elkaar. Marokko en Tunesië zaten in het westerse kamp, terwijl Algerije, Libië en de Westelijke Sahara zaken deden met het Oostblok. De regio erfde ook het koloniale verleden.

Frankrijk, Spanje en Italië bleven zich bemoeien met hun voormalige koloniën. De permanente problemen rond de Westelijke Sahara en de enclaves Ceuta en Melilla illustreerden dat. Onder internationale druk werd de Westelijke Sahara in 1984 lid van de OAE, waarna Marokko zich verbolgen uit dat gezelschap terugtrok. De EEG wees Marokko's kandidatuur voor lidmaatschap af vanwege West-Sahara, wat het internationale isolement van het land versterkte. Ook de spanning tussen het 'Eurafrrique'-concept van Frankrijk en het haaks daarop staande Atlantische beleid van Engeland en de VS had voor Algerije in de jaren vóór de onafhankelijkheid geopolitieke en nationale gevolgen. De Gaulle moest onder druk van de Atlantische grootmachten zijn Algerijnse koloniale oorlog beëindigen. Westerse landen probeerden tegelijk, maar tevergeefs, om Rusland op afstand te houden. Het werd ingewikkeld balanceren op het hoogtepunt van de Koude Oorlog.

4.51 Marokkaanse aanspraken op Spaanse enclaves

Bij zijn aantreden voerde koning Mohammed VI de Marokkaanse aanspraken op de Spaanse enclaves Ceuta en Melilla op. De belastingvrije koopcentra en de criminaliteit en spanningen tussen Moslims en Christenen bevielen hem niet. Maar de inwoners van de enclaves verdienden meer geld dan de Marokkanen en wilden zich niet overgeven. En de Spaanse regering hield het poot stijf. Spaanse politici bezochten demonstratief 'hun gebieden'. De koning organiseerde demonstraties en spreekkoren bij de hekken om de enclaves op te eisen, met af en toe een symbolische bestorming. Via deze gebieden probeerden ook Afrikaanse migranten Europa binnen te komen. Er kwamen steeds meer en hogere hekken om dat te verhinderen. In 2010 nam de Spaanse koning contact op voor een definitieve regeling. Maar Marokko kende maar één principe: dat land en die havens zijn van ons! Er werd niet onderhandeld en de blokkades gingen door. Begin 2015 werd duidelijk dat in de enclaves actief en op schaal jihadisten werden geronseld.

4.52 De Westelijke Sahara blijft problematisch

Realpolitiek kenmerkte de omgang met economie en ontwikkeling in de Westelijke Sahara. Na 2002 stond Polisario niet meer sterk en vond het internationaal nog weinig steun. De oliemaatschappijen Total/Final/Elf en Keer/McGee uit Frankrijk en de VS mochten onder de kust van de Westelijke Sahara olie en gas gaan zoeken. Zij kregen ook voet aan grond in Algerije. In ruil daarvoor beloofden de VS en de EU steun tegen terroristen. Algerije zag toen af van verdere steun aan Polisario. Het werd 2005, en die oorlog duurde al 30 jaar.

4.53 Grootmachten trekken touw om de olie van Algerije

De VS en Rusland spanden zich elk in om de gunsten van de nieuwe Algerijnse regering voor zich te winnen. In de jaren daarna kwam het land door burgeroorlogen, terrorisme en de olie meer in het vizier. In 2002 nam George Bush de Amerikaanse interesse voor Afrika over van

Bill Clinton. In de nadagen van Twin Towers 9/11 en de westerse invasies in Afghanistan en Irak werd Noord-Afrika voor de VS, met het oog op de globale concurrentie rond aardolie, een regio van zorg en hoop. Volgens de ‘Commissie Cheney’ van 2001 moest de VS in 2015 minstens een kwart van zijn olie- en gasbehoefte uit Afrika gaan halen. Dus maakte Washington zich sterk voor ‘Africom’, een militair commandocentrum voor Afrika dat de Europese militaire samenwerking met Afrika moest verdringen. ‘Het doel van Africom is verbetering van de eigen capaciteit van Afrikanen om voor stabiliteit te zorgen, zodat ontwikkeling plaatsvindt en de Afrikanen kunnen floreren.’ De Commissie meende ook dat de bescherming van olie- en gasbronnen, strategische grondstoffen en visgronden in het belang was van Amerika, Afrika en de gehele Vrije Wereld. Dat betekende concurrentie met Rusland, China, ongewenste dictaturen en terroristenlanden. Het denken in vijandige blokken was verre van weg.

4.54 **Steun aan Israël valt slecht bij de Arabische Unie**

Onder Bourguiba steunde Tunesië net als Marokko sinds 1969 openlijk Israël. Het gevolg was hun uitsluiting voor tien jaar door de Arabische Unie. Toen in 1979 de economische problemen toenamen, maakte Tunesië een grote draai met haar verzet tegen het akkoord tussen Israël en Egypte onder Anwar Sadat. Bourguiba ging zich welwillender naar de Arabische wereld opstellen. Na de Israëlische invasie in Libanon in 1982 steunde Tunesië ook de bevrijding van de Westelijke Sahara. Begin 2003 maakte president Ben Ali zich sterk voor een vreedzame aanpak van de situatie in Irak. Hoewel die volgens het VN-Charter illegaal was, ging de invasie in Irak door de Atlantische bondgenoten toch door. In de Maghreb groeide daardoor de weerzin tegen het westen en de bereidheid tot terroristische actie.

4.55 **In 1979 werd Ronald Reagan president van de VS**

Meteen maakte hij Libië doelwit van gerichte vijandigheid. Een intensieve internationale campagne koppelde Moammar Gadaffi aan wereldwijd terrorisme, militaire agressie en territoriale uitbreidingsdrang. Deze framing moest dienen om de groeiende Amerikaanse militaire hulp en omvangrijke wapenverkopen aan Egypte, Soedan, Marokko, Saoedi-Arabië, de Emiraten en Israël te rechtvaardigen. Het Amerikaanse militair-industrieel-politieke complex was sterk en actief. Reagan’s campagne tegen Libië culmineerde in 1981 in een botsing binnen Libisch grondgebied van Libische en Amerikaanse jachtvliegtuigen boven de Golf van Sirte. De Zesde Vloot van de VS hield voor de kust provocerende oefeningen en schoot twee Libische toestellen neer. Gadaffi beheerste zich en ging niet op de provocaties in. Dat leverde hem steun en waardering op van Arabische regeringen en de EU.

4.56 **Libische pogingen sinds 1980 om met Egypte en Syrië een politieke unie te vormen, strandden**

Daarna koos Gadaffi voor intensievere samenwerking met Afrikaanse landen. Libië steunde Polisario onvoorwaardelijk en mengde zich in de burgeroorlog in Tsjaad met steun aan de overgangsregering van Goukouni Oueddei. Door Frankrijk aangespoorde pro-westerse landen in de regio waren het daar niet mee eens en bliezen de OAE-top van 1982 in Tripoli af. Maar de jonge militaire leiders van Ghana, Nigeria, Burkina Faso, Benin, Liberia, Sierra Leone, Oeganda en de Centraal Afrikaanse Republiek respecteerden Libië. Gadaffi's moderne wijze van revolutionair-islamitische politiek bedrijven was ook aantrekkelijk voor studenten en militairen in Senegal, Togo en Ivoorkust waarmee Libië warme relaties onderhield. Bestuurders, militairen en studenten uit bevriende landen kwamen voor scholing en training naar Libië.

4.57 **Het westen zag de ontwikkeling met argusogen aan**

Samen met Frankrijk en Hissène Habré, de winnaar van de burgeroorlog in Tsjaad, zette de VS onder George Bush bases op in Tsjaad om Libische contra's, een mix van gevluchte dissidenten en krijgsgevangen soldaten, te trainen. Saoedi-Arabië betaalde die operatie. De contra's kregen een naam: FNSL, het 'Nationale Front voor de Redding van Libië'. Zij oefenden met succes op Tripoli-gezinde groepen in het Soedanese Darfur. Ook in Kameroen, de CAR en Gabon kwamen bases voor Libische contra's, verzorgd door Israëli's, Amerikanen en Fransen. Een oorlog tegen Libië werd voorbereid.

4.58 **Begin 1986 legde de VS Libië een economisch embargo op**

Drie maanden later bestookten Amerikaanse bommenwerpers Tripoli en Benghazi, met als aanleiding de dood van Amerikaanse militairen bij een bomaanslag op een discotheek in Berlijn waarvoor de VS Libië verantwoordelijk achtte. Bij de bombardementen kwamen tientallen Libiërs om, waaronder familie van Gadaffi die zelf ook doelwit was, maar hij overleefde. Ronald Reagan liet zijn spierballen zien en maakte daarmee indruk. Een jaar later erfde George Bush deze missie om Gadaffi politiek en fysiek te elimineren. Hij bedacht voor Libië het predikaat van 'schurkenstaat'.

4.59 **Libië wordt beschuldigd van bomaanslagen op Westerse vliegtuigen**

In november 1991 beschuldigden rechtbanken in de VS en Engeland Libië van bomaanslagen op twee internationale vluchten: PANAM-103 eind 1988 boven het Schotse Lockerbie waarbij 270 mensen omkwamen, en UTA-772 boven Niger in september 1989 met 170 slachtoffers. Interpol beval de arrestatie van twee Libische veiligheidsagenten die de Lockerbie-bommen geplaatst zouden hebben. Begin 1992 verklaarde Libië zich bereid om met de VN samen te werken

om de zaak op te helderen, maar Gadaffi weigerde wel om verdachten uit te leveren. Hij eiste een proces binnen Libië, maar de VS en Engeland eisten uitlevering. Zij sommeerden Libië om openlijk het terrorisme af te zweren. Gadaffi reageerde niet. Toen besloten de EEG en zeven industrielanden tot een economische boycot. Libië legde de zaak voor aan het Internationaal Gerechtshof in Den Haag, en erkende daarmee het internationale volkenrecht en de daaraan verbonden instellingen. Gadaffi ging ook op zoek naar een gematigde, onpartijdige bemiddelaar om de onderhandelingen met de VS en Engeland vlot te trekken. Maar concessies die hij deed, werden onvoldoende bevonden. In 1994 voegde de Veiligheidsraad nieuwe sancties toe. De president-kolonel stemde in met berechting van de verdachten in Schotland.

In 1997 vroegen drie Afrikaanse leden van de VN-Veiligheidsraad, Egypte, Kenia en Guinee-Bissau, om een missie naar Tripoli te sturen voor evaluatie van de gang van zaken rond Lockerbie. De OAE en de Beweging van Niet-Gebonden landen steunden het Libische verzoek van 1988 om de verdachten in een neutraal derde land te laten berechten. Kort daarna bezocht de Zuid-Afrikaanse president Nelson Mandela kolonel Gadaffi in Libië, waarna Zuid-Afrika officieel vroeg om opheffing van het VN-embargo, eventueel onder voorwaarden. Ook de Arabische Liga stelde verlichting van sancties voor, gevolgd door Robert Mugabe in zijn rol van voorzitter van de OAE. Maar de VN-Veiligheidsraad verlengde het embargo. De VS had bedacht dat onder de berg Tarhunah een ondergrondse gifgasfabriek was; weer zo'n ongefundeerde aantijging op basis van 'lokale informanten'. In 1998 sprak het Internationaal Gerechtshof zich uit over de legale aspecten van het VN-embargo vanuit de vraag of er echt sprake was van door de staat gesteund terrorisme en of het rechtvaardig was om daar een heel volk voor te laten lijden. De rechters bevestigden de jurisdictie van het Hof om de zaak te behandelen. Dat kon volgens de VS en Engeland niet, want de Veiligheidsraad had immers al een positie ingenomen. Maar het Hof verklaarde de Libische claims toelaatbaar en de behandeling werd voortgezet. De Amerikaanse regering was woedend.

4.60 Hier speelde een conflict over de hiërarchie tussen twee VN-organen

Het Hof gaf geen krimp: 'Het recht moet altijd boven de politiek staan'. Er werd weer onderhandeld en Engeland deed een tussenvoorstel: de mannen konden onder de Schotse wet in Nederland door Schotse rechters worden berecht. In 1999 accepteerde Libië dit compromis. Een maand later hief de Veiligheidsraad het VN-embargo op. In dat zelfde jaar stelde een Franse rechter de Libische geheime dienst verantwoordelijk voor de aanslag op UTA-772 boven Niger. In een schimmige rechtszaak werd Gadaffi in afwezigheid persoonlijk aansprakelijk bevonden. In mei 2000 bleek het forensisch bewijsmateriaal tegen de Lockerbie-verdachten dubieus te zijn en eerder te verwijzen naar Palestijnen of Syriërs. Het proces werd voor nader onderzoek opgeschort. Eind 2000 werd een van de verdachten vrijgesproken. De tweede werd tot levenslang veroordeeld maar ging in beroep. Vijf jaar later heropende een Schotse juridische commissie de zaak wegens 'de mogelijkheid van een gerechtelijke dwaling'. Dit leidde tenslotte tot zijn vrijpraak en repatriëring 'om redenen van gezondheid'. Alle betrokken regeringen ontkenden concessies te hebben gedaan en de zaak werd verder stilgezwegen.

4.61 In 1998 berichtte het Libische blad ‘La Magazine’ over een aidsepidemie

Bij 60 kinderen was aids gevonden, en nog eens 400 kinderen waren besmet. De WHO stuurde een onderzoeksteam dat constateerde dat de infectie was veroorzaakt door één bron met een West-Afrikaans DNA-profiel, die was verspreid via geïnfecteerde injectienaalden. Andere professoren onderzochten de zaak met medeneming van het WHO-rapport. Opdrachtgever Libië hield de rapporten lang geheim want de bevindingen waren niet in lijn met wat Gadaffi wilde. Begin 1999 liet hij 23 Bulgaarse artsen en verpleegsters en een Nederlands-Palestijnse arts arresteren. Via een Bulgaars staatsbedrijf werkten die in het El-Fatih kinderziekenhuis in Benghazi. Uiteindelijk werden vijf verpleegsters en de Palestijn beschuldigd van het injecteren van 426 kinderen met het HIV-virus, waardoor al 50 kinderen gestorven zouden zijn. Hun ouders eisten de doodstraf voor deze ‘Zes van Benghazi’, naast een aanzienlijke financiële compensatie. Onverkwikkelijke processen sleepten zich jarenlang voort met doodvonnissen, interventies en uiteindelijk betaling van ‘bloedgeld’ aan getroffen families.

4.62 In 1999 bestond de ‘Libische Revolutie’ dertig jaar

Afgezanten uit Afrika en Arabische landen kwamen naar Tripoli. Engeland opende na 15 jaar als eerste westerse land weer een ambassade in de hoofdstad, en Libië maakte met nieuwe diplomatieke initiatieven gebruik van de dooi in de internationale relaties. Gadaffi bood aan om in Soedan te bemiddelen en voerde gesprekken met Tsjaad. Hij pakte de lijn weer op dat Libië vooral een Afrikaans land was met een rol van betekenis in het continent. Zijn gesprekken met de Zuid-Afrikaanse president Nelson Mandela hadden hem hierin gesterkt. De VS stuurde een team om te bezien of het reis- en investeringsverbod voor Amerikanen kon worden opgeheven. Ondanks het nog magere vertrouwen begon het nieuwe millennium toch met een positievere verhouding tussen Libië en de wereld. Gadaffi werkte aan vredesplannen voor Afrika en staats-hoofden zochten hem op. Hij werd Salonfähig, minder als boef gezien en meer als staatsman. Economisch was Libië een aantrekkelijke partner. Hij werd onthaald in Londen, Moskou, Teheran, dat hem zelfs zijn vroegere steun aan de Koerden vergaf.

4.63 Een lading raketkoppen op weg naar Libië?

Maar begin 2000 meldde de Britse geheime dienst dat het in juni 1999 een lading raketkoppen op weg naar Libië had onderschept. De VS verscherpte het eigen embargo en de kolonel kreeg geen bezoek meer. De VS en Engeland meenden zeker te weten dat Libië werkte aan lange-afstandsraketten met chemische- of kernladingen om Israël en Europa te bedreigen. Later, met veel vertraging, meldde Engeland dat het maar weinig koppen waren, voor bestaande korte-afstandsraketten, zonder gevaarlijke lading. ‘De dienst had zich vergist’, maar media en politiek gingen er mee aan de haal, en het werd weer zo’n politieke zaak zonder echt fundament die bijdroeg aan de opstapeling van verdachtmakingen en beeldvorming door Het Westen, waardoor Libië zich toch weer genomen voelde.

4.64 Oprichting van de ‘Afrikaanse Unie’ in het jaar 2000

In augustus 2000 realiseerde Gadaffi zijn droomproject: de oprichting van de Afrikaanse Unie als betere opvolger naar Europees model van de verouderde OAE. Vijfentwintig Afrikaanse leiders tekenden al, de rest zou volgen. Het liberale blad *The Economist* vroeg zich bezorgd af of Goed Bestuur, Vrije Handel en Economische Groei in Afrika gebaat waren met Gadaffi's leiderschap. Maar na zijn geslaagde bemiddeling bij de vrijlating van Duitse gijzelaars op het Filipijnse eiland Jolo werd Gadaffi zelfs door de EU uitgenodigd om langs te komen. Als tegenprestatie leverde Duitsland via een privébedrijf veiligheidsexperts die in hun zomervakanties Libische veiligheidsagenten trainden. Dat lag gevoelig in Duitsland en officieel werd het ontkend. President Hosni Mubarak vroeg Libië om terug te komen in de Arabische Liga, maar hij moest onverrichterzake terugkeren. Gadaffi brak ook met de Palestijnse leider Yasser Arafat omdat hij geen heil meer zag in het panarabisme. Volgens hem was dat project mislukt door onwil, sabotage en corruptie. Hij zag meer toekomst in het investeren in Afrikaanse eenheid. Hij bezocht Zuid-Afrika en Oeganda.

4.65 Libië maakt nieuwe vrienden in Afrika

In mei 2001 verhinderden Libische troepen met helikopters een gewapende staatsgreep in de CAR, de Centraal Afrikaanse Republiek. Gadaffi drong bij Soedan en Oeganda aan op een wapenstilstand en samenwerking. Door schulden van kleine landen te betalen, maakte hij nieuwe vrienden. Maar men herinnerde zich ook zijn vriendschap met Foday Sankoh en Idi Amin, zijn waardering voor Saddam Hussein, zijn steun aan IRA en ETA en zijn interventies in Tsjaad. En velen maakten zich zorgen over zijn toekomstvisie op Afrika als een soort ‘back to the future project’ van tribale gemeenschappen met Afrikaanse koningen en traditionele gebruiken. En over zijn idee dat laboratoria in de VS HIV/Aids aanmaakten om Afrika kapot te krijgen. Gadaffi zat nog in de totale ontkenning dat Aids in zijn pure land kon bestaan. Afrikaanse leiders waren wel blij met zijn rol als sponsor van de anti-apartheidsstrijd en het ANC en dat hij met zijn troepen Yoweri Museveni in Oeganda in het zadel had geholpen. Gadaffi gooide een reddingsboei naar Robert Mugabe door hem in de meest kritieke fase voor 360 miljoen \$ aan benzine te helpen. Hij feliciteerde hem met het gewelddadig in beslag nemen van blanke boerderijen, maar vijf jaar later gaf hij toe zich vergist te hebben over ‘de manier waarop,’ niet ‘over het feit dat.’

4.66 In september 2001 stelde Gadaffi een ultimatum aan de VS

Binnen een jaar kon het terugkomen om na 15 jaar de oude olieconcessies weer te exploiteren, of het werd voorgoed buiten de deur gezet. De VS liet zich geen ultimatum stellen en meldde dat hij het heel anders moest aanpakken als hij in de toekomst goede onderlinge relaties wilde hebben. Maar intussen kwamen de aanslagen op de Twin Towers en het Pentagon waarmee de internationale oorlog tegen het terrorisme begon. Gadaffi veroordeelde de aanslagen en deelde informatie over de netwerken van Osama bin Laden, de Saoediër achter de aanslagen. Itali-

aanse, Franse en Engelse bedrijven mochten hun belangen in Libië uitbreiden. Met de VS en Engeland begonnen begin 2002 gesprekken over herstel van de relaties. Gadaffi moest van hen alsnog verantwoordelijkheid voor Lockerbie erkennen en 2,7 miljard \$ betalen als compensatie voor overlevenden en nabestaanden. Zij wilden vrienden worden, want Gadaffi was hard nodig in de strijd tegen het terrorisme in de Maghreb en de Sahara, en ook voor de olie. In juni leek een deal over het 'bloedgeld' nabij. Gadaffi had behoefte aan internationale rehabilitatie en acceptatie, en de VS stelde compensatie na bewezen schuld als voorwaarde voor opschorting mvan de laatste, nog van kracht zijnde sancties. Libië was ondanks beschuldigingen, verdachtmakingen en retoriek duidelijk heel lang niet betrokken geweest bij terroristische acties. De machtige Amerikaanse oliebedrijven wilden weer in Libië aan de slag en zetten hun regering onder druk. Gadaffi gaf openheid over zwaar verouderde nucleaire en gifgasprojecten en was bereid om alles te vernietigen. Een officiële Amerikaanse 'snuffelmissie' vond in 2004 niets onrustbarends. Op de geslaagde topconferentie van de AU in 2003 glorieerde Moammar Gadaffi. Daarna liepen staatslieden en delegaties, op de Arabische na, zijn deur plat.

4.67 **Begin 2005 bezocht de Franse premier Jean-Pierre Raffarin Tunesië**

Hij verbaasde zijn gastheren door aan te dringen op meer democratie. President Nicolas Sarkozy bracht in juni 2006 zijn eerste staatsbezoek aan Algerije. Daar uitte president Bouteflika de verdenking dat Sarkozy de oude OAS wilde doen herleven. Toch was het contact warm. Sarkozy stapte glimlachend over de ondiplomatieke suggestie van minister Abbas heen dat hij zijn verkiezing aan de Joodse lobby te danken had. Ondanks protesten van mensenrechtenactivisten ontving hij eind 2006 Gadaffi in Parijs, bedoeld als 'aanmoediging op weg naar internationale respectabiliteit' sinds hij afzag van terrorisme en vernietigingswapens. Maar in Lissabon eiste de kolonel in dezelfde week op de Europees-Afrikaanse top herstelbetalingen vanwege het kolonialisme. Hij toonde ook begrip voor de gedachte dat zwakkeren vanuit hun onmacht hun toevlucht tot terroristisch geweld konden nemen.

Zoon Seif meldde dat Gadaffi in Frankrijk voor drie miljard dollar militaire vliegtuigen kwam kopen. Europa zou wispelturigheid door de vingers zien om met Libië goede zaken te doen door wapens tegen aardolie te ruilen en samen op te treden tegen ongewenste migratie en terrorisme. Uiteindelijk bestelde Libië in Frankrijk voor 10 miljoen dollar aan vliegtuigen en wapens. Ook maakten zij plannen voor een 'Mediterrane Unie', zonder Israël. Na 18 maanden onderhandelen tekenden Frankrijk en Libië contracten over levering door Franse bedrijven van antitankraketten en systemen voor radiocommunicatie. Frankrijk wilde ook een kerncentrale leveren voor het ontzilten van zeewater, want civiele kernenergie mocht weer. Libië had veel te besteden en genoot van de nieuwe aandacht. Begin 2007 kwam ook de Britse premier Tony Blair naar Libië. De EU kondigde aan een langdurig samenwerkingscontract af te zullen sluiten op de gebieden van energie, milieu en migratie.

4.68 **Gadaffi was zeer kritisch over de toenadering tussen Egypte en Israël**

Hij botste met de Saoedi's, de Emiraten en met koning Hassan II van Marokko die tegen Engeland en de VS aanschurkten en volgens hem een te rechts-liberale koers volgden. In april 2007 vergeleek de Libische ambassadeur in de Veiligheidsraad de situatie in de Gazastrook met concentratiekampen in de Tweede Wereldoorlog. Westerse deelnemers verlieten protesterend de zaal en Israël verklaarde dat de Veiligheidsraad werd gegijzeld door landen 'die tot voor kort tot hun nek in het terrorisme zaten.'

4.69 **In 2008 barstte in de hele wereld een banken- en kredietcrisis uit**

Daarbij werden banken van de ene dag op de andere noodlijdend. De Libische Investeringsautoriteit schoot samen met de Russische oliemiljardair Suleiman Kerimov en de Chinese staatsbank Ping An de Fortis-combinatie te hulp met een kapitaalinjectie van enkele miljarden. De EU reageerde verheugd en gaf Libië in ruil daarvoor meer belangen in Europese bankencombinaties. Eind 2008 bezocht Gadaffi na 23 jaar weer officieel het Kremlin. Men praatte er over wapenleveranties en een mogelijke Libische marinebasis voor Rusland als tegenwicht tegen de sterker wordende Amerikaanse militaire belangen in Afrika. Rusland aarzelde toen nog tussen Libië en Syrië; het werden toch Tartus en Latakia in Syrië. De nog openstaande schuld van Libië van 4,5 miljard dollar werd besproken en opgelost. En in de nazomer van 2008 handelden de VS en Libië de laatste Lockerbie-verrekeningen af. Zij zetten een streep onder alles en niets kon herstel van de betrekkingen nog in de weg staan. Elke nabestaande kreeg 8 miljoen dollar. Van haar kant betaalde de VS 300 miljoen dollar voor slachtoffers en nabestaanden van de bombardementen op Tripoli en Benghazi.

4.70 **Op 1 september 2009 zou Libië de 40e verjaardag van de Revolutie vieren**

Leiders uit de hele wereld werden uitgenodigd. Volgens geruchten zou dit feest het tijdperk van Moammar Gadaffi afsluiten. Maar hij bleef aan. In Tunesië en Egypte liepen begin 2011 betogingen uit op massale demonstraties voor een vreedzame overgang naar meer democratie en welvaart en een nieuw soort relatie tussen burgers en de staat. De vlam sloeg over naar andere landen, waaronder Libië. Engeland, Frankrijk, Italië, de VS en de NAVO stortten zich toen op een gewelddadige regiemwisseling voor Libië, eindigend met de vernederende dood van Gadaffi.

Wat had hij gedaan na zoveel eerherstel, vredeswerk en goede zaken over en weer om toch weer al die internationale agressie tegen zich gericht te krijgen? Natuurlijk schond hij mensenrechten en misdroeg hij zich, maar dat deden meer staatshoofden zonder dat zij werden overvallen en vermoord. Welke belangen en prestiges had hij geschaad? Waarvoor werd hij opgeofferd? Waaraan dankten de Libiërs de chaos en het geweld die sindsdien hun leven beheersten? Het onmogelijke land viel weer uiteen in zijn vier samenstellende delen; volken en gewapende groepen bestreden elkaar, voorlopig zonder perspectief op een duurzame oplossing. Dat is het soort

situaties dat terroristen aantrekt. De westerse landen durfden niet meer rechtstreeks te interveniëren, maar Egypte en de Emiraten probeerden met beschietingen en bombardementen te voorkomen dat Salafistische jihadisten de macht in Libië overnamen.

Door de ligging tegenover Europa, naast het Midden-Oosten en noordelijk van de rest van Afrika, het meer Mediterrane dan tropische klimaat en de toenemende olierijkdom kreeg de Maghreb-regio door de eeuwen heen bovenmatig veel te stellen met internationale belangstelling en inmenging.

D Terrorisme in de Maghreb-regio

4.71 Na de aanslagen van 11 september 2001 begon wereldwijd de strijd tegen het terrorisme

De VS en de NAVO zagen de Maghreb en de aansluitende woestijn als ideale broedplaats voor terroristen en zochten samenwerking met overheden daar. In Marokko pakte veiligheidsagenten af en toe cellen van terreurbendes op uit vrees voor het overwaaien van het *Algerijnse scenario*. In maart 2003 vielen de VS en bondgenoten Irak binnen, direct gevolgd door terroristische aanslagen in Casablanca, Ryad en Baghdad. Bij verspreide bomaanslagen vielen daar tientallen doden en honderden gewonden. Leden van de Salafia Jihadia die mogelijk contact hadden met Al Qaeda en Ansar al-Islam werden opgepakt. Daarvan werden er in 2006 twee ter dood veroordeeld en dertien kregen levenslang. Het waren activisten van de radicale As-Sirat Almoustakim, de 'Beweging van het Rechte Pad' van Iranees-Shiïtische oriëntatie die sinds kort Polisario hielp. Daar zat voor Marokko de pijn, en voor Polisario was die relatie beslist niet onverdeeld gunstig.

4.72 In september 2006 fuseerden GSPC en Al Qaeda tot AQIM, de 'Al Qaeda in de Islamitische Maghreb'

Daarin werkten regionale Salafisten en Saoedisch geïnspireerde Wahabiten samen. Overal in de Maghreb openden zij fronten. Tijdens die oplopende geweldsspiraal kwam Donald Rumsfeld namens de VS vragen om meer en betere samenwerking. Men maakte afspraken over militaire bijstand, uitwisseling van verdachten en geheime verhoorcentra binnen het Amerikaanse 'rendition'-programma waardoor mensen in hechtenis zonder habeas corpus en rechtsbijstand onwettig buiten zicht gehouden konden worden. Na de fusie van de lokale groepen en AQIM ontploften in maart 2007 zelfmoordbommen in internetcafés en publieke gelegenheden in de sloppenwijk Sidi Moumem in Casablanca. Veiligheidsdiensten verhoogden hun paraatheid maar konden meer aanslagen op toeristenbussen en openbare plaatsen niet voorkomen.

De bommenleggers waren jongens uit de armste wijken. In de steden arresteerde de politie duizenden jongeren die zij lang vasthielden en streng verhoorden. Zo kreeg de Marokkaanse politie in de armste buurten een groot bestand van spionnen en verklikkers. Sindsdien werden

regelmatig terreurcellen opgerold. Verdachten werden zeer zwaar gestraft, maar de aanslagen gingen door. Marokko werkte na juni 2008 samen met 'Active Endeavor', het anti-terrorisme-programma van de NAVO in het Middellandse Zeegebied. In april 2010 ontplofte in Marrakesh nog een bom op het toeristenplein Jemaa el-Fna waarbij de dader en 16 toeristen omkwamen.

4.73 Op de Algerijnse burgeroorlog volgde al gauw guerrilla-terrorisme

In juli 2002 ontplofte in Algiers een stadsbus, enkele dagen later gevolgd door een bloedige aanslag op de markt van Larba. Het aantal terreurmoorden op individuen nam toe. De onderling verdeelde besluitvormers in de regering wisten niet hoe te handelen. Bouteflika hervormde de legertop, maar de facties bleven ruzie maken. Eind 2002 bleek de Egyptenaar Ayman al-Zawahiri, de tweede man van Osama bin Laden, in Algerije bastions op te zetten voor Al Qaeda en jonge Algerijnen te trainen om in de Maghreb terreur te zaaien. Die liet hij ronselen in arme buurten van Europese steden: Parijs, Brussel, Madrid, Lyon, Lille. Rond die tijd werd in Tunesië een aanslag gepleegd op de synagoge van Djerba, met 21 doden. Later werd in Parijs een radicale Duitse moslim voor die aanslag veroordeeld tot 18 jaar. Die man had een directe link met de leiding van Al Qaeda en werkte samen met Tunesische zelfdoders. In Algerije laaide de terreur begin 2006 verder op met een bloedbad in Skikda, een raid op een politiepost in Takhoukt en een moordpartij op douaniers in Ghardaia. Bij een vuurgevecht in de Annaba-provincie doodde het leger Ahmed Zerabib, de oprichter en geestelijk leider van GSPC, de 'Salafistische Groepering voor Prediking en Strijd', samen met 19 anderen. In een grot bij Algiers vond men de lijken van vrouwen en kinderen, en er werd ook een autobus met vrouwen en kinderen opgeblazen. Als moedig gevaar van verzoening liet de president 2.000 extremisten vrij waaronder Ali Belhadj, de vroegere tweede man van FIS. Het was triest dat naarmate internationaal en regionaal meer werd samengewerkt tegen terrorisme, de aanslagen nog in aantal toenamen.

4.74 De terroristische netwerken werden internationaler, de aanpak ook

Nederland arresteerde in 2006 enkele illegaal aanwezige Algerijnen en bracht hen voor de rechter. Zij werden verdacht van het voorbereiden van een grote aanslag in de Maghreb. In Irak werden Algerijnse jongeren aangetroffen en Engeland leverde Algerijnse terreurverdachten uit. Het Algerijnse leger probeerde het met psychologische oorlogvoering. AQIM zou eind 2008 met de rug tegen de muur staan, met afgesneden financieringslijnen. Maar dat klopte niet, want meteen volgde een nieuwe golf van geweld. De terroristen zochten steeds nieuwe plekken om hun bastions te stichten. Zij verschansten zich in Kabylië en in de Sahara. Een grote legermacht bestookte hen zonder veel succes. De terroristen waren mobiel, snel en meedogenloos, wat was te moeilijk was voor een staand leger.

4.75 AQIM werd geleid door Abdelmalek Droukdel, alias Abou Mussab Ouadoud

Hij verbreedde zijn scala van activiteiten met beroving, plundering, ontvoering en gijzeling van toeristen en buitenlands personeel. Ook overvallen op mijnen en olie- en gasinstallaties waren kennelijke pogingen om in de regio kapitaal te genereren voor voeding en onderhoud van de AQIM-netwerken. In een interview in de New York Times verklaarde Droukdel zijn missie als 'Bestrijding en verwijdering van criminele regimens die hun religie en hun volk hebben verraden door te regeren namens en in lijn met het kolonialisme dat ons land de laatste eeuwen binnendrong.' Hij leverde terroristen voor de strijd in Afghanistan, Irak en Palestina. Volgens hem doodde AQIM geen vrouwen en kinderen, maar de wereld wist beter. Als bommenmaker was hij zelf ook verantwoordelijk voor de dood van honderden burgers. Een andere beruchte leider was de eenogige Algerijn Mokhtar Belmokhtar die zich met zijn bendes vooral in het Toeareg-gebied van de Sahara ophield waar Algerije, Mali, Niger en Mauritanië open grenzen hadden. Naast de ontvoeringen en aanslagen verhandelde en smokkelde hij ook drugs, wapens en mensen.

4.76 De Sahara-landen besloten tot een gezamenlijk militair commando voor de bestrijding van terrorisme in hun regio

Tussen 2006 en 2010 liepen in Algerije militairen en colonnes in hinderlagen, werden politieposten overvallen en uitgemoord, explodeerden autobommen bij VN-gebouwen, restaurants, markten en andere publieke plaatsen, ontploften volle autobussen en werden patrouillerende legereenheden aangevallen. De lijst bleef groeien.

Aan de andere kant werd Samir Saiioud, nummer twee van de GSPC, gedood, en later ook zijn opvolger Abdelhamid Sadaoui. Tientallen terroristen werden gedood in vuurgevechten en bombardementen. In Tunesië doodde het leger begin 2007 een groep moslimactivisten. De regering sprak over criminelen, want terroristen en instabiliteit had Tunesië niet. Later werd toegegeven dat het twaalf terroristen uit Algerije waren. Het hele netwerk zou zijn opgerold en daarmee was de kous af. Radicalen van eigen bodem kon men wel onder controle houden. In 2007 en 2008 kwamen er in Tunesië toch meer aanslagen en er werden toeristen ontvoerd. Toch kreeg de terreur er nooit de omvang van die in Marokko en Algerije. De Tunesische aanpak van toenemende repressie op democratische krachten naast een groeiende bereidheid om concessies te doen aan gematigde islamisten, met daarnaast felle vervolging van radicalere fundamentalisten, werkte.

4.77 Het einde van terroristenleider Mokhtar Belmokhtar?

Volgens onbevestigde geruchten werd Mokhtar Belmokhtar in juni 2015 bij luchtaanvallen in Libië gedood. In Libië werd medio 2008 op initiatief van Gadaffi's zoon Seif al-Islam in gevangnissen gepraat met leden van de extremistische FIGL, de 'Fighting Islam Group in Lybia'

– een lokale tak van Al Qaeda met weinig aanhang. Hun geval zou worden herzien als zij het geweld afzworen. In maart 2010 was het aantal vrijgelaten FIGL-leden al 705 en er werden er meer aangekondigd. In oktober 2009 bemiddelde Moammar Gadaffi zelf tussen de regeringen van Mali en Niger en rebellerende Toearegs, waarna 1.100 strijders hun wapens neerlegden. De penetratie van Al Qaeda in de Sahara en de toenemende criminele bedreigingen van mijnbedrijven AREVA (Frans) en CAMECO (Canadees) door terroristen en bandieten verstoorden en compliceerden de regionale stabiliteit meer dan ooit. Achteraf vertrouwde de belangrijkste Toeareg-groep het akkoord niet omdat nog nooit enige regering zich aan zulke afspraken had gehouden.

4.78 **Na Gadaffi's gewelddadige dood trokken Toearegstrijders zich boos en teleurgesteld terug**

Zij waren vastberaden om nu, na de zoveelste teleurstelling, in de Sahara hun eigen staat 'Azawad' te stichten. In Libië zelf probeerden tussen 2011 en 2015 zich IS noemende groepen met moorden en terreuraanslagen hun plaats in de toenemende Libische chaos te veroveren. Eind 2010 was de algemene opinie onder beleidsmakers dat de gecoördineerde bestrijding van terrorisme in de regio steeds beter verliep, maar dat de extremisten zich in vijf landen toch nog tamelijk vrij konden bewegen en daarbij veel onheil aanrichtten. De kern van het terrorisme in de Maghreb had zich, samen met de woede en het verzet van de Toearegs, verplaatst naar de Sahara, naar het nagenoeg grensloze overgangsgebied tussen Libië, Algerije, Mauritanië, Niger, Mali en Tsjaad. Pas toen zij in 2013 Mali onder de voet dreigden te lopen, greep de wereld in met Franse, Algerijnse en internationale troepen.

4.79 **De Maghreb, het gebied van de Nijl tot de Atlantische Oceaan, van de Sahara tot de Middellandse Zee, was nooit rustig**

Bewegingen en vermengingen van volken, invasies, kolonisaties, piraterij en roversbenden, stedelijke centra en nomadisch trekkende clans bleven kenmerkend. Vormen van centraal bestuur werden ingevoerd door Arabische en Turkse heersers, graag overgenomen door lokale heersers en aangepast door de Franse, Spaanse en Italiaanse kolonisatoren die verwestersing, christendom en kolonisten inbrachten. Heel lang verhielden de tolerante Soefistische Islam, het Jodendom en het Christendom zich goed tot elkaar. Maar met de recente invoering van het orthodoxe Saoedische Wahabisme/Salafisme groeide de kritiek op en het verzet tegen die tolerantie, zeker toen in het kader van kolonisering en Koude Oorlog de inmengingen van Oost- en Westblokken en opkomend Afrikaanse en Arabische nationalisme, heftige vormen van onafhankelijkheidsstrijd en de geïmporteerde radicalisering van de Islam, de regio meer betrokken raakte in de geopolitieke oorlog om machtsgebieden en de concurrentie rond bodemschatten, vooral aardolie.

De landbouw moest gebeuren in een gebied met wisselende bodemvruchtbaarheid en regenpatronen, met daarnaast grote gebieden die ongeschikt waren voor de teelt van gewassen. Privilegering van kolonisten en nieuwe nationale elites wat betreft de toegang tot en water leidde tot marginalisering van kleine boeren die naar de groeiende steden trokken. Regeringen vonden het moeilijk om een eigen passend beleid te ontwikkelen, en zo bleef de onrust in de Maghreb.